ПОЛТАВСЬКА ДЕРЖАВНА АГРАРНА АКАДЕМІЯ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця

на правах рукопису

САЛОГУБ Ірина Іванівна

УДК 336.77: 338.43

ДИСЕРТАЦІЯ

РОЗВИТОК І РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН В АГРАРНІЙ СФЕРІ

Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління національним господарством

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

/ І. І. Салогуб

Науковий керівник: Зоря Олексій Петрович, доктор економічних наук, доцент

Дисертація являється ідентичною іншим екземплярам

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради Д 44.887.01 В. І. Аранчій

Полтава – 2020

АНОТАЦІЯ

Салогуб І. І. Розвиток і регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава, 2020.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню й узагальненню теоретичних і методичних засад, розробці практичних рекомендацій щодо розвитку та регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері.

У дисертаційній роботі узагальнено сутність, значення та принципи фінансово-кредитних відносин, визначено їх особливості та напрями розвитку в аграрній сфері, запропоновано теоретико-методичні підходи до регулювання фінансово-кредитних-відносин в аграрній сфері на основі поєднання ринкового та державного механізмів.

Встановлено, що розвиток фінансово-кредитних відносин в аграрій сфері є пріоритетним напрямом підвищення ефективності її функціонування. Будучи частиною економічних відносин вони, шляхом розподілу й перерозподілу грошових ресурсів, забезпечують безперервне і ефективне відтворення аграрного виробництва та обумовлені високими ризиками характерними для цієї галузі. Інституційні форми системи кредитування – це пряме або опосередковане зовнішнє визначення її базових інститутів, яке інваріантне щодо дій її суб'єктів, але проявляється в різних нормах і правилах, які забезпечують реалізацію економічних інтересів товаровиробників у ході фінансово-кредитної підтримки.

Встановлено, що стійкість фінансово-економічного становища аграрних товаровиробників у значній мірі залежить від внутрішніх та зовнішніх джерел фінансування, що посилює необхідність і підвищує роль державного регулювання системи кредитування аграрної сфери. Державне регулювання кредитної системи в аграрній сфері здійснюється в формі

спеціальних норм, правил і процедур, які сприяють полегшенню взаємодії суб'єктів господарювання та кредиторів з метою реалізації своїх економічних інтересів.

Реалізація концептуальної моделі державного регулювання фінансово-кредитних взаємовідносин в аграрній сфері забезпечує створення сприятливого економічного середовища шляхом розширення кредитних угод, злагодженості взаємодії різнонаправлених та різносторонніх інтересів господарюючих суб'єктів в самій системі щодо внутрішніх фінансово-кредитних відносин, формуючи основу інституту захисту прав власників землі, як об'єкту застави, страхування застави і забезпечення її недоторканності, збільшення частки позичок на інноваційний розвиток, запровадження стартап проектів для підвищення ефективності аграрного виробництва і економіки в цілому.

Здійснено аналіз тенденцій розвитку фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері, визначено стан використання фінансово-кредитних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами, здійснено оцінку ефективності регуляторної політики держави у галузі.

Визначено, що однією із причин відносно низького рівня рентабельності підприємств аграрної сфери є висока вартість фінансово-кредитних ресурсів, залучених виробниками у господарську діяльність та низький рівень їх інвестиційної активності на фінансовому ринку. При цьому, темпи зростання залучених кредитних ресурсів у аграрну сферу були нижчими ніж темпи росту виробництва продукції та отриманого чистого прибутку. Обмеженість фінансово-кредитних ресурсів стримує не тільки процес формування ринкових механізмів, але й розвиток власне суб'єктів господарювання, оскільки фінансово-кредитні ресурси та їх ефективне використання формують матеріальну базу сучасного національного господарства та створюють передумови для розширеного відтворення й розвитку як економіки в цілому, так і окремих сфер, галузей та суб'єктів.

Визначено пріоритетні напрями розвитку кредитування та удосконалення фінансово-кредитних відносин, розроблено систему регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері в умовах ринку, запропонований організаційно-економічний механізм їх регулювання, сформовано інституційні умови розвитку кредитної кооперації, страхування сільськогосподарських ризиків та забезпечення інвестиційної привабливості аграрного виробництва.

У роботі зазначено, що розвиток фінансово-кредитних відносин в аграрному секторі України має бути направлений, в першу чергу, на державну підтримку і стимулювання банківської діяльності з видачі довгострокових банківських кредитів, створення сприятливих умов для активізації ділової активності аграрних товаровиробників, створення спеціалізованих інвестиційних банків та забезпечення інвестиційного кредитування в аграрному виробництві, удосконалення оцінки кредитоспроможності аграрних товаровиробників та кредитної політики з урахуванням якості кредитного портфеля, підвищення зацікавленості банківського сектору в розміщенні своїх активів у аграрну сферу.

Наголошено, що державне регулювання фінансово-кредитних відносин значного поширення має набути у напрямі розробки цільових комплексних програм із чітко визначеною кінцевою метою та суттєвого захисту аграрного виробництва. В основу фінансового захисту має покладатися концепція неможливості функціонування і розвитку аграрної сфери без державної фінансової допомоги. У зв'язку з цим, широке запровадження стосовно аграрного виробництва мають одержати такі форми державного регулювання як: дотації, субсидії, субвенції, пільги, у тому числі кредитного характеру, різні механізми розрахунків (векселі, лізингові, факторингові операції).

Встановлено, що розвиток регіональної кредитної кооперації, створення комплексного механізму страхування та кредитного стимулювання інноваційної діяльності в аграрній сфері, яка характеризується високим ступенем ризику й невизначеності, у значній мірі залежить від кредитної

політики держави, підходів і механізмів кредитування економіки. Державою має бути запропоновано диференційований підхід до розміру компенсацій аграрним товаровиробникам, що дозволить отримати позитивну оцінку користувачів кредитних коштів і забезпечити зростання виробництва. Регіональна кооперація дозволить концентрувати фінансові ресурси кредитних спілок і направляти їх у найбільш ефективні інвестиційні проекти, що розширить фінансово-кредитну інфраструктуру та забезпечить практику спеціального кредитування з компенсацією ставки за кредит із державного бюджету.

Визначено, що ефективність діяльності кредитного кооперативу в умовах ринкових відносин знаходить своє вираження в наданні позики на забезпечення аграрного виробництва за нижчими відсотками. Критерії ефективності функціонування кооперативу визначаються цілями й завданнями. При цьому, доцільно застосовувати технологічні, економічні, соціальні та екологічні показники з урахуванням максимуму доходів аграрних товаровиробників на одиницю грошових коштів наданих позичальнику. Найбільш високі показники ефективності функціонування кредитного кооперативу досягаються при наданні недорогих кредитів разом із заходами державної підтримки аграрних товаровиробників. Такий підхід до розвитку державного кредитування аграрної сфери безпосередньо на місцях виробництва продукції дозволить збільшити економічну активність сільського населення, вирішити соціальні та екологічні проблеми розвитку сільських територій.

Ключові слова: фінансово-кредитні відносини, розвиток, регулювання, аграрна сфера, управління, економічне зростання, ефективність, механізм, модель, процес.

ANNOTATION

Salohub I. I. Development and regulation of financial and credit relations in the agricultural sector. – Manuscript.

The thesis for the degree of candidate of economic sciences, specialty 08.00.03 – economics and management of the national economy. – Poltava State Agrarian Academy, Poltava, 2020.

The dissertation is devoted to research and generalization of theoretical and methodical bases, development of practical recommendations concerning development and regulation of financial and credit relations in the agrarian sphere.

The dissertation generalizes the essence, meaning and principles of financial and credit relations, identifies their features and directions of development in the agricultural sector, offers theoretical and methodological approaches to the regulation of financial and credit relations in the agricultural sector based on a combination of market and government mechanisms.

It is established that the development of financial and credit relations in the agricultural sector is a priority to increase the efficiency of its operation. As part of economic relations, they, through the distribution and redistribution of monetary resources, provide a continuous and efficient reproduction of agricultural production and due to the high risks inherent in this industry. Institutional forms of the credit system is a direct or indirect external definition of its basic institutions, which is invariant to the actions of its subjects, but is manifested in various rules and regulations that ensure the realization of economic interests of producers in financial and credit support.

It is established that the stability of the financial and economic situation of agricultural producers largely depends on internal and external sources of funding, which increases the need and increases the role of state regulation of the credit system of the agricultural sector. State regulation of the credit system in the agricultural sector is carried out in the form of special rules, regulations and

procedures that facilitate the interaction of business entities and creditors in order to realize their economic interests.

Implementation of the conceptual model of state regulation of financial and credit relations in the agricultural sector provides a favorable economic environment by expanding credit agreements, coordination of interaction of divergent and diverse interests of economic entities in the system of internal financial and credit relations, forming the basis of land ownership, as an object of collateral, collateral insurance and ensuring its inviolability, increasing the share of loans for innovative development, the introduction of startup projects to improve the efficiency of agricultural production and the economy as a whole.

The analysis of tendencies of development of financial and credit relations in the agrarian sphere is carried out, the state of use of financial and credit resources by the agricultural enterprises is defined, the estimation of efficiency of regulatory policy of the state in branch is carried out.

It is determined that one of the reasons for the relatively low level of profitability of agricultural enterprises is the high cost of financial and credit resources attracted by producers to economic activity and the low level of their investment activity in the financial market. At the same time, the growth rate of attracted credit resources in the agricultural sector was lower than the growth rate of production and net profit. Limited financial and credit resources hinder not only the process of formation of market mechanisms, but also the development of economic entities, as financial and credit resources and their efficient use form the material base of modern national economy and create conditions for expanded reproduction and development as an economy as a whole, and individual areas, industries and entities.

The priority directions of credit development and improvement of financial and credit relations are determined, the system of regulation of financial and credit relations in the agrarian sphere in market conditions is developed, the organizational and economic mechanism of their regulation is offered, institutional conditions of

credit cooperation development, agricultural risks insurance and investment attractiveness of agricultural production are formed.

The paper notes that the development of financial and credit relations in the agricultural sector of Ukraine should be aimed primarily at state support and stimulation of banking activities for long-term bank loans, creating favorable conditions for intensifying business activity of agricultural producers, creating specialized investment banks and providing investment lending in agricultural production, improving the assessment of creditworthiness of agricultural producers and credit policy taking into account the quality of the loan portfolio, increasing the interest of the banking sector in placing its assets in the agricultural sector.

It is emphasized that the state regulation of financial and credit relations should become significantly more widespread in the direction of developing targeted comprehensive programs with a clearly defined ultimate goal and significant protection of agricultural production. The basis of financial protection should be the concept of the impossibility of functioning and development of the agricultural sector without state financial assistance. In this regard, such forms of state regulation as grants, subsidies, subventions, benefits, including credit, various settlement mechanisms (promissory notes, leasing, factoring operations) should be widely introduced in relation to agricultural production.

It is established that the development of regional credit cooperation, the creation of a comprehensive mechanism for insurance and credit incentives for innovation in agriculture, which is characterized by a high degree of risk and uncertainty, largely depends on government credit policy, approaches and mechanisms for lending to the economy. The state should offer a differentiated approach to the amount of compensation to agricultural producers, which will allow to obtain a positive assessment of users of credit funds and ensure the growth of production. Regional cooperation will allow concentrating the financial resources of credit unions and directing them to the most effective investment projects, which will expand the financial and credit infrastructure and ensure the

practice of special lending with compensation for the loan rate from the state budget.

It is determined that the efficiency of the credit union in market conditions is expressed in the provision of loans to ensure agricultural production at lower interest rates. Criteria for the effectiveness of the cooperative are determined by the goals and objectives. In this case, it is advisable to apply technological, economic, social and environmental indicators, taking into account the maximum income of agricultural producers per unit of cash provided to the borrower. The highest indicators of efficiency of functioning of credit cooperative are reached at granting of inexpensive credits together with measures of the state support of agrarian commodity producers. This approach to the development of public lending to the agricultural sector directly in the places of production will increase the economic activity of the rural population, solve social and environmental problems of rural development.

Keywords: financial and credit relations, development, regulation, agrarian sphere, management, economic growth, efficiency, mechanism, model, process.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України та у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних:

1. Салогуб І. І. Особливості фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії.* 2015. Вип. 1 (10). С. 304-309. *[Наукове фахове видання].*

2. Зоря О. П., Зоря С. П., **Салогуб І. І.** Необхідність та значення державного регулювання кредитної системи в аграрному виробництві. *Причорноморські економічні студії.* 2019. Вип. 48. Ч.1. С. 98-102. *(Особистий внесок – проведено обґрунтування дії елементів ринкового й державного механізмів регулювання системи кредитування в аграрній сфері). [Наукове фахове видання]. [Міжнародна наукометрична база Index Copernicus].*

3. Салогуб І. І. Пріоритетні напрями розвитку кредитування в аграрному секторі. *Вісник ХНАУ ім. В. В. Докучаєва. Серія «Економічні науки».* 2019. № 4. Т.1. С. 441-448. *[Наукове фахове видання]. [Міжнародна наукометрична база Index Copernicus].*

4. Салогуб І. І. Кредитування аграрного виробництва: особливості, проблеми, напрями розвитку. *Підприємництво та інновації.* 2019. Вип. 9. С. 49-53. *[Наукове фахове видання].*

5. Зоря О. П., Зоря С. П., **Салогуб І. І.** Формування інституційного середовища фінансово-кредитного забезпечення аграрних товаровиробників. *Причорноморські економічні студії.* 2020. Вип. 50. Ч.1. С. 64-68. *(Особистий внесок – визначено інституційні форми фінансово-кредитної підтримки аграрних товаровиробників). [Наукове фахове видання]. [Міжнародна наукометрична база Index Copernicus].*

6. Зоря О. П., Зоря С. П., **Салогуб І. І.** Формування організаційно-економічного механізму державного регулювання системи аграрного кредитування. *Інфраструктура ринку.* 2020. Вип. 40. С. 83-87. URL:

http://www.market-infr.od.ua/journals/2020/40_2020_ukr/16.pdf. *(Особистий внесок – визначено особливості державного регулювання системи кредитування в аграрній сфері). [Електронне наукове фахове видання]. [Міжнародна наукометрична база Index Copernicus].*

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Салогуб І. І. Стан фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері. *Економіка і підприємництво: організаційно-методологічні аспекти обліку, фінансів, аудиту та аналізу* : зб. наук. праць. ПДАА. Полтава, 2019. Вип. 19. Т. 2. С. 45-50.

8. Салогуб І. І. Фінансово-кредитний механізм підтримки аграрного виробництва. *Збірник наукових праць науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу Полтавської державної аграрної академії за підсумками науково-дослідної роботи в 2019 році.* Полтава, 2020. С. 167-168.

9. Салогуб І. І. Основні напрями регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрному секторі. *Економіка і підприємництво: організаційно-методологічні аспекти обліку, фінансів, аудиту та аналізу* : зб. наук. праць. ПДАА. Полтава, 2020. Вип. 20. Т. 1. С. 32-37.

10. Салогуб І. І. Напрями розвитку та регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрному секторі економіки. *Формування та перспективи розвитку підприємницьких структур в рамках інтеграції до європейського простору : матеріали III-ї Міжнародної науково-практичної конференції.* Полтава, ПДАА, 2020. С. 248-249.

11. Салогуб І. І. Перспективи розвитку кредитних кооперативів у аграрному секторі. *Сучасні технології менеджменту, інформаційне, фінансове та облікове забезпечення розвитку економіки в умовах євроінтеграції : збірник тез доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції.* Черкаси, Східноєвропейський університет економіки і менеджменту, 2020. С. 112-113.

12. Зоря О. П., **Салогуб І. І.** Значення фінансово-кредитних відносин в аграрному секторі економіки. *Теорія і практика сучасної науки та освіти : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (частина 1).* Львів, 2020. С. 18-19. (*Особистий внесок – визначено значення фінансово-кредитних відносин у ринковій економіці*).

З М І С Т

стор.

ВСТУП 15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН В АГРАРНІЙ СФЕРІ 24
1.1. Економічна сутність, значення та принципи фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері 24
1.2. Необхідність та особливості регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері 50
1.3. Зарубіжний досвід регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері 70
Висновки до розділу 1 86
РОЗДІЛ 2. СТАН ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН В АГРАРНІЙ СФЕРІ 89
2.1. Особливості та тенденцій розвитку фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері 89
2.2. Моніторинг кредитування аграрних товаровиробників та ефективність регуляторної політики держави у галузі 101
2.3. Оцінка ефективності кредитування аграрних товаровиробників на рівні галузі 113
Висновки до розділу 2 122
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН В АГРАРНІЙ СФЕРІ 125
3.1. Пріоритетні напрями розвитку кредитування та удосконалення фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері 125
3.2. Формування організаційно-економічного механізму регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері 135
3.3. Інституційні умови розвитку кредитної кооперації, страхування сільськогосподарських ризиків та забезпечення інвестиційної привабливості

аграрного виробництва 148
3.4. Система державного стимулювання кредитування інноваційної діяльності в аграрній сфері 167
Висновки до розділу 3 179
ВИСНОВКИ 182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 185
ДОДАТКИ ..... **ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.**

ВСТУП

Актуальність теми. Кредитування – це економічні відносини, які об'єднують суб'єктів кредиту з приводу надання на платній і поворотній основі економічних благ. В даний час виділяють різні форми, види та методи кредитування, які визначають характер фінансово-кредитних відносин, сукупність яких утворює систему кредитування. Кредитування, у свою чергу, є одним з економічних методів управління, оскільки при кредитуванні відбувається централізоване визначення порядку задоволення суспільних потреб в позикових ресурсах. Позики активізують і мобілізують діяльність об'єктів управління по підвищенню ефективності їх використання.

Практика розвинутих країн показує, що у ринкових умовах господарювання аграрні товаровиробники практично не можуть отримувати дохід, достатній для постійного здійснення розширеного відтворення тільки за рахунок реалізації виробленої продукції. У даний час, ефективний розвиток аграрного сектору економіки можливий лише за активної участі держави. Окрім того, аграрне виробництво ніколи не зможе бути галуззю вільною від державного регулювання внаслідок досить низької еластичності попиту та нееквівалентністю цін. У країнах з високоефективним аграрним виробництвом добре налагоджені й давно функціонують різні напрями державної підтримки аграрного сектору, одним з яких є розвиток та регулювання фінансово-кредитних відносин. Роль держави у вирішенні проблеми формування фінансово-кредитних ресурсів аграрної сфери є визначальною, саме тому державна підтримка залучення кредитів у аграрне виробництво набуває особливого значення.

Теоретико-методологічні та прикладні аспекти розвитку та регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрному секторі досліджувались і висвітлені у роботах багатьох вітчизняних вчених. Значний внесок у розгляд цього питання зробили: Ю. Алескерова, В. Аранчій, В. Борисова, І. Вініченко, А. Гайдуцький, В. Геєць, О. Гудзь, М. Дем'яненко,

О. Зоря, Г. Калетнік, Г. Кірейцев, М. Кісіль, С. Кваша, М. Кропивко, П. Лайко, Ю. Лупенко, Ю. Макаренко, О. Малій, М. Малік, Л. Мармуль, В. Месель-Веселяк, О. Непочатенко, О. Олійник, В. Плаксієнко, П. Правдюк, Н. Рунчева, П. Саблук, П. Стецюк, О. Томілін, О. Ульянченко, Л. Худолій, А. Чупіс, О. Шпикуляк, О. Шпичак та багато інших.

Незважаючи на значну кількість досліджень із розвитку та регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрному секторі, багато питань, пов'язаних з розробкою концептуальної моделі державного регулювання системи фінансово-кредитних відносин, визначенням пріоритетних напрямів розвитку кредитування та удосконалення фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері, запровадженням організаційно-економічного механізму їх регулювання, формуванням інституційних умов розвитку кредитної кооперації, страхування сільськогосподарських ризиків та забезпечення інвестиційної привабливості аграрного виробництва залишаються не до кінця вивченими, а ряд положень носить дискусійний характер. Теоретичні й практичні проблеми, пов'язані з розвитком і регулюванням фінансово-кредитних відносин в аграрному секторі визначили актуальність теми та вибір напряму дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана у відповідності до тематики науково-дослідної роботи Полтавської державної аграрної академії «Теоретико-методологічні і практичні засади ринкового розвитку, прогнозування макроекономічного планування і державного регулювання в системі управління економікою, підприємницькій, соціально-економічній діяльності на рівні галузі сільського господарства та сільських територій» (номер державної реєстрації 0117U003096). Внесок автора полягає у розробці напрямів розвитку та регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає в розробці й обгрунтуванні теоретико-методичних та прикладних засад

розвитку та регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері. Для досягнення поставленої мети були визначені та вирішені наступні завдання:

- узагальнити економічну сутність, значення та принципи фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері;

- визначити необхідність та особливості регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері;

- розробити концептуальну модель державного регулювання системи фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері;

- проаналізувати стан фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері;

- визначити пріоритетні напрями розвитку кредитування та удосконалення фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері;

- запропонувати організаційно-економічний механізм регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері;

- сформувати інституційні умови розвитку кредитної кооперації, страхування сільськогосподарських ризиків та забезпечення інвестиційної привабливості аграрного виробництва.

Об'єктом дослідження є процеси формування та регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері.

Предмет дослідження — сукупність теоретичних, методичних і практичних аспектів побудови та функціонування механізмів розвитку й регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері.

Методи дослідження. У процесі виконання дисертаційного дослідження були використані наукові методи, які враховують закони та закономірності економічної теорії, аграрної економіки, аграрного менеджменту, діалектичний та історичний підходи наукового пізнання. У роботі були всебічно вивчені законодавчі та нормативно-правові документи з питань розвитку та регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері. Були застосовані наукові положення, які містяться у працях відомих вітчизняних і зарубіжних вчених економістів-аграрників з окресленого кола

питань; аналітичні та статистичні матеріали Державної служби статистики України, Головного управління статистики у Полтавській області, Департаменту агропромислового розвитку Полтавської обласної державної адміністрації та інше.

В якості наукового інструментарію під час виконання дисертаційного дослідження використовувались наступні прийоми та методи: абстрактно-логічний (для здійснення теоретичних узагальнень та формулювання висновків, щодо розвитку та регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері), монографічний (для проведення ретроспективного аналізу та визначення тенденцій розвитку та напрямів регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері), статистичні методи (для оцінки стану фінансово-кредитних відносин та регуляторної політики держави в аграрній сфері), системно-структурний (для обґрунтування організаційно-економічного механізму регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері), екстраполяції (при прогнозуванні подальшого розвитку фінансово-кредитних відносин та механізмів їх регулювання в аграрній сфері з урахуванням її особливостей), розрахунково-конструктивний та експериментальний (для розробки заходів направлених на реалізацію стратегічних напрямів розвитку фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері та визначенні їх ефективності) тощо.

Інформаційною базою дослідження стали наукова і спеціальна література з економічної теорії, агробізнесу та менеджменту, відповідні законодавчі та нормативно-правові акти України, офіційні матеріали урядових організацій України, зведені статистичні дані Державної служби статистики України та Департаменту агропромислового розвитку Полтавської обласної державної адміністрації, дані наукових установ НАН та НААН України, монографії та статті вітчизняних і зарубіжних авторів, статистичні дані окремих підприємств, матеріали періодичних видань, особисті дослідження автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробці й обґрунтуванні теоретичних і прикладних засад розвитку та регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері. До найважливіших результатів дисертаційного дослідження, що характеризують наукову новизну, належать:

вперше:

- розроблено концептуальну модель державного регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері, яка включає норми, процедури, санкції, забезпеченість стійкості системи, найбільш повне охоплення позичальників, стимулювання розвитку аграрного виробництва та виробничі й фінансові умови кредитної підтримки при формуванні інституційних напрямів розвитку фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері. Це дозволяє створити сприятливе фінансово-економічне середовище, більш динамічно розвивати кредитну систему та підвищувати ефективність аграрного виробництва;

удосконалено:

- організаційно-економічний механізм державного регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері, який на відміну від існуючих, передбачає у формах його здійснення врахувати заходи запобігання дефіциту заставної бази, а у механізмах реалізації – здійснювати кредитування під заставу сільськогосподарських угідь, майбутнього врожаю, придбаної техніки. Це дає можливість забезпечити комплексний характер формування основних напрямів регулювання фінансово-кредитних відносин, необхідний баланс реалізації всіх функцій системи і наблизити межі її функціонування до оптимальних;

набули подальшого розвитку:

- положення теорії щодо форм функціонування і способів взаємодії фінансово-кредитних відносин у напрямі інваріантності системи кредитування за постійно змінюваних інституційних форм їх прояву обумовлених історичними особливостями країни, макроекономічним станом,

розвитком аграрного виробництва. Такий підхід дозволяє розширити уявлення про організацію кредитних відносин в аграрному виробництві та відрізняється від класичного тим, що розглядає не механічний набір елементів кредитної системи, а мінливі форми їх функціонування і способи взаємодії один з одним для досягнення необхідного результату;

- положення щодо сутнісної характеристики регулювання фінансово-кредитних відносин, як організаційно-економічного і правового впливу на порядок формування та функціонування інституційних форм фінансово-кредитної підтримки аграрних товаровиробників, що забезпечує зворотні джерела фінансування процесів виробництва продукції та відтворення суспільних благ. Це дозволяє поглибити розуміння особливостей фінансово-кредитних відносин та процесу їх регулювання;

- методичні положення із оцінювання стану розвитку фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері у частині обґрунтування логічної послідовності такого аналізу, перевагою якого є поєднання традиційних підходів до визначення ефективності формування та використання джерел кредитних ресурсів та інструментів визначення необхідності їх змін у майбутніх періодах. Це сприятиме науковій аргументації пропозицій щодо напрямів розвитку фінансово-кредитних відносин та дозволить оперативно виявляти сфери, які потребують більш гнучких механізмів державного регулювання;

- визначення пріоритетних напрямів розвитку кредитування та удосконалення фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері, які ґрунтуються на створенні комплексного механізму із забезпечення модернізації та впровадженні інновацій у виробництво, довгострокового інвестиційного кредитування товаровиробників, кредитування суб'єктів малого та середнього агробізнесу із залученням до цього процесу кредитних кооперативів, інвестування у соціальну сферу села та створення різноманітної сучасної інфраструктури для його мешканців. Це дозволить активізувати науково-технічний прогрес по всьому ланцюжку, від

фундаментальних досліджень до впровадження розробок у виробництво, з урахуванням обмеженості ресурсів підприємств і державних пріоритетів розвитку галузі та забезпечити її сталий розвиток в перспективі;

- науково-організаційні підходи до формування і функціонування кредитної кооперації шляхом створення регіональних кредитних кооперативів, які будуть здійснювати координацію діяльності кредитних спілок на сільських територіях, розміщення тимчасово вільних коштів, проводити контроль за ефективністю їх використання, створювати резервний та страховий фонди, захищати права й інтереси кооперативу, забезпечувати методичний супровід і консультування з питань кредитування та фінансової стійкості, обмін інформацією серед стейкхолдерів. Це дасть можливість підвищити зацікавленість у створенні кредитних спілок, залучати кошти з інших джерел фінансування, надавати гарантії спілкам при використанні кредитів банків, здійснювати підготовку кадрів управлінського персоналу для кредитних спілок.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що його науково-теоретичні результати, практичні пропозиції, висновки й узагальнення формують наукову основу для вирішення проблеми розвитку та регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері на галузевому і господарському рівнях.

Розроблені здобувачем пропозиції щодо формування організаційно-економічного механізму регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері прийняті до впровадження та будуть використані в практичній діяльності Департаменту агропромислового розвитку Полтавської державної обласної адміністрації (довідка № 01-14/60 від 14.02.2020 року). Напрями розвитку фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері на господарському рівні знайшли схвалення і прийняті до впровадження у ТОВ АК «Перше травня» Хорольського району (довідка № 17 від 28.01.2020 р.) та у

СТОВ «Україна» Котелевського району (довідка № 55 від 14.01.2020 р.) Полтавської області.

Основні результати дисертації використані професорсько-викладацьким складом Полтавської державної аграрної академії у процесі підготовки навчально-методичних комплексів та викладання дисциплін «Гроші та кредит», «Фінансовий менеджмент», «Інвестиційний менеджмент», «Управління фінансовими ризиками», «Інвестування», «Фінансовий ринок», «Ринок фінансових послуг», у науково-дослідній роботі та в ході написання курсових, наукових, кваліфікаційних і дипломних робіт (довідка № 01-11/234 від 28.12.2019 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною та завершеною науковою працею. Всі основні положення та результати дослідження отримані та обґрунтовані автором особисто. Опубліковані наукові праці за темою дисертації містять положення, висновки та пропозиції, які сформульовані автором і відображають його особистий внесок у теорію розвитку та регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, теоретичні висновки та практичні рекомендації дисертації доповідалися на: Міжнародній науково-практичній конференції «Теорія і практика сучасної науки та освіти» (м. Львів, 2020 р.); III-й Міжнародній науково-практичній конференції «Формування та перспективи розвитку підприємницьких структур в рамках інтеграції до європейського простору» (м. Полтава, 2020 р.); Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Сучасні технології менеджменту, інформаційне, фінансове та облікове забезпечення розвитку економіки в умовах євроінтеграції» (м. Черкаси, 2020 рік).

Результати дослідження відображені також у щорічних наукових звітах Полтавської державної аграрної академії й апробовані на щорічних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу.

Публікації. За матеріалами дисертаційного дослідження опубліковано 12 наукових праць, з яких 8 – одноосібних, 6 статей у наукових фахових виданнях України, 4 з яких включено до міжнародних наукометричних баз даних. У матеріалах конференцій та інших виданнях опубліковано 6 праць. Загальний обсяг публікацій складає 4,5 ум. друк. арк., з яких частка дисертанта – 2,9 ум. друк. арк.

Обсяг і структура дисертаційної роботи. Дисертація складається із анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації складає 210 сторінок, з яких основний зміст викладений на 165 сторінках комп'ютерного тексту. Робота містить 10 таблиць, 26 рисунків та 5 додатків. Список використаних джерел із 193 найменувань, розміщено на 18 сторінках.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН В АГРАРНІЙ СФЕРІ

1.1. Економічна сутність, значення та принципи фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері

Реформування аграрної сфери економіки виявило проблеми, пов'язані з формуванням спеціалізованої системи фінансово-кредитної підтримки галузі, забезпеченням доступу аграрних товаровиробників до зовнішніх джерел фінансування основного та оборотного капіталу, взаємодією елементів цієї системи. Діючі форми та методи державного регулювання системи аграрного кредитування не привели до економічно необхідного зростання темпів виробництва.

У розвинених країнах світу кредитування аграрного виробництва є об'єктом пильної уваги і підтримки з боку держави, так як забезпечує стимулювання інвестиційної, інноваційної та ділової активності в галузі, яка є гарантом продовольчої та економічної безпеки країни. У кожній країні створювалися свої системи підтримки вищезазначених інститутів, головними характеристиками яких були високий рівень державної участі, особливо на початкових стадіях їх формування. Вищевикладене дозволяє стверджувати, що аграрне виробництво є досить специфічним, щоб в умовах ринкової економіки самостійно забезпечити механізми функціонування системи кредитування товаровиробників і сільського населення та, відповідно, інноваційного розвитку галузі. Загальною передумовою відновлення виробничого потенціалу аграрного виробництва, подолання його економічного і технологічного відставання, технічної модернізації та переходу на інноваційний шлях розвитку є залучення в галузь інвестицій, процес фінансування яких для більшості товаровиробників утруднений через дефіцит власних коштів [8].

Виникнення кредиту, а, отже, і фінансово-кредитних відносин відноситься до глибокої старовини. З метою запобігання голоду між різними громадами складалися економічні відносини, пов'язані з наданням певної частини продуктів своєї праці в борг. Кредитні відносини розвивалися з використанням товарних і металевих грошей.

В епоху рабовласницького ладу надання позик заможним верствам населення здійснювалося лихварями під високий відсоток, розмір якого встановлювався на рівні 150-200 %. Такі непосильні ставки можна пояснити зародженням грошового ринку і зростаючим попитом на гроші.

Період феодалізму характеризувався розквітом міжгосподарських товарних кредитів і оборотом специфічних кредитних грошей у формі боргових розписок покупців або векселів. Перехід до капіталізму ознаменований масштабним поширенням фінансово-кредитних відносин. В даний час кредит використовується при формуванні основного і оборотного капіталу суб'єктів господарювання.

Під кредитом розуміють економічні відносини, які об'єднують суб'єктів кредиту з приводу різночасного надання на платній і поворотній основі економічних благ. У даний час виділяють різні форми, види і методи кредитування, що визначають характер фінансово-кредитних відносин, сукупність яких утворює систему кредитування, яка має певну специфіку в аграрній сфері [20].

Кредитування є одним з економічних методів управління, оскільки при кредитуванні відбувається централізоване визначення порядку задоволення суспільних потреб в позикових ресурсах. Позики активізують і мобілізують діяльність об'єктів управління по підвищенню ефективності їх використання.

Кредит акумулює капітал, що вивільняється, обслуговує його надходження і забезпечує відтворювальний процес. Кредит прискорює процес грошового обігу, бере участь у регулюванні ринкових відносин. Він служить найважливішим джерелом формування оборотного капіталу практично у всіх галузях економіки.

Дослідженням сутності кредиту займалися багато вчених, які висловлювали щодо нього свої погляди. На нашу думку, кредит як особлива форма вартісних відносин виникає тоді, коли вартість, що вивільняється у одних економічних суб'єктів, деякий час не використовується в господарських угодах і не вступає в новий відтворювальний цикл. При кредитуванні ця вартість переходить від одних суб'єктів іншим, що мають тимчасову потребу в додаткових джерелах фінансування, і, отже, продовжує функціонувати в рамках відтворювального процесу.

Кредит є безумовним інструментом підвищення ефективності функціонування суб'єктів господарювання. Найчастіше, саме за рахунок кредитних ресурсів більшість підприємств можуть здійснити реструктуризацію своєї виробничої системи.

Необхідно відзначити, що об'єктивна необхідність кредиту як економічної категорії пов'язана з диференціацією періодів оборотності капіталу в суміжних галузях національного господарства. Нестача коштів у аграрних підприємств, змушує їх купувати техніку з відстрочкою платежу або з використанням банківського капіталу.

Як економічна категорія кредит виконує такі функції, які є проявом його впливу в різних сегментах економіки [43].

Перша функція – функція опосередкування емісії грошей і створення позичкового капіталу держави. Одним із принципів сучасного підприємництва є принцип самофінансування, тобто надходження джерел фінансування діяльності підприємства.

Другою функцією є функція авансування процесу відтворення і формування запасу платіжних засобів. У національному господарстві в результаті кредитної емісії грошей, утворюється необхідна маса платіжних засобів, яка забезпечує кругообіг суспільного капіталу, зростання валового продукту і національного доходу.

Третя функція – акумуляція і перерозподіл тимчасово вільних грошових коштів суспільства. На підставі законів про банківську діяльність,

прийнятих у багатьох країнах світу, діяльність комерційних банків базується на залученні вільних грошових коштів, що включають депозити господарських структур, населення та інших форм, які є важливим ресурсом кредитування.

Четверта функція – заміщення готівки безготівковими кредитними коштами передбачає побудову платіжного обороту національного господарства на основі декількох каналів грошових коштів: власного капіталу підприємств; асигнувань з державного бюджету; банківських кредитів, кожен з яких формується за допомогою безготівкових кредитних грошей.

Проведене дослідження дозволило розкрити роль кредиту (табл. 1.1), яка на макрорівні реалізується через проведену державою і НБУ грошово-кредитну політику, а на мікрорівні – через кредитування підприємств реального сектора економіки кредитними організаціями.

Таблиця 1.1

Роль кредиту на макро- і мікрорівнях національного господарства

	Макрорівень	Мікрорівень
Роль банківського кредиту	Впливає на обсяг грошової маси й інфляційні процеси за допомогою проведеної грошово-кредитної політики	Джерело збільшення власних коштів підприємств реального сектора економіки
Економічна роль	Створення умов, що забезпечують безперервність процесу відтворення	Забезпечує створення основного і оборотного капіталу
		Підвищує результативність процесу виробництва, сприяючи його розвитку
		Забезпечує фінансову стійкість
Соціальна роль	Реалізація соціальних програм і проектів у суспільстві	Організація нових робочих місць
		Зростання доходів активної частини населення
		Забезпечення соціальних гарантій
		Удосконалення житлових умов

Джерело: систематизовано автором

До основних фундаментальних напрямів, які характеризують фінансово-кредитні відносини, нами визначено наступні.

1. Кредит як економічна категорія, що сприяє утворенню банків і банківської системи. Зростаюча потреба в кредитуванні національного господарства викликала необхідність появи спеціалізованих фінансово-кредитних установ – банків, які призначалися для виконання різних грошово-кредитних операцій.

2. Кредит як спосіб організації грошового обігу в країні. У будь-якому сегменті економіки рух грошей має круговий характер. Отже, основною стратегічною метою кредитної емісії грошей є їх повернення в центральні банки, який означає завершення обороту позичкового капіталу і організацію на цій основі грошового обігу.

3. Кредит як засіб забезпечення безперервності кругообігу різних капіталів. Цей процес передбачає поетапний перехід грошової вартості з однієї стадії кругообігу в іншу, що закінчується реалізацією продукції і надходженням виручки і прибутку. Безперервність кругообігу капіталу досягається за рахунок отримання банківських кредитів, як під окремі види товарно-матеріальних цінностей, так і для їх оплати за договірними купівлі-продажу.

4. Кредит як засіб взаємоузгодження кругообігу індивідуальних капіталів, який досягається, коли кредитні організації надають суб`єктам господарювання кредити, для забезпечення своєчасного здійснення платежів за зобов`язаннями підприємницької діяльності, що має істотне значення для безперервності та стійкості процесу відтворення.

5. Кредит як антикризовий засіб політики держави. Найчастіше центральні банки запобігають масовим банкрутствам приватних банків, надаючи їм істотну кредитну підтримку. Ліквідність комерційних банків підвищується за рахунок дешевих кредитів, виданих центральним банком, що сприяє виходу економіки з кризового стану і її подальшого поступального розвитку.

6. Кредит як засіб стабілізації державного бюджету. Первинним грошовим продуктом ринкової економіки є емісійні ресурси центральних банків, а вторинним – асигнування з державного бюджету. При виконанні урядом антикризових програм центральні банки здійснюють купівлю облігацій державних позик, що випускаються фінансовими органами в періоди криз.

7. Кредит як засіб обслуговування поточних потреб населення. Надання споживчих кредитів практично всіма комерційними банками має велике соціальне значення. Ресурсною підставою цих кредитів виступають спеціальні фонди центральних банків, що створюються за рахунок дешевих кредитних грошей.

8. Короткостроковий кредит як джерело формування оборотних коштів і важіль підвищення економічної ефективності всього аграрного виробництва. Слід зазначити, що знаходження балансу між власними і позиковими джерелами поповнення оборотних коштів відіграє важливу роль не тільки у підвищенні ефективності їх використання, але також в підвищенні ефективності всього аграрного виробництва, що є основою отримання прибутку, необхідного для здійснення розширеного відтворення.

Посилення значення банківського кредиту обумовлюється інфляцією, яка надає прямий і непрямий вплив на процес відтворення оборотних коштів. Прямий вплив інфляції виявляється у знеціненні оборотних коштів протягом періоду їх оборотності. Непрямий вплив інфляції виражається в уповільненні обороту коштів через кризу неплатежів, зумовлених зниженням продуктивності праці і низькою ефективністю виробництва [78].

Особливу роль банківський кредит відіграє для підприємств з сезонними умовами виробництва і реалізації, до яких належать підприємства аграрної сфери. Їм потрібні позикові кошти для формування тимчасових запасів і незавершеного виробництва.

Необхідно відзначити, що всі кошти в процесі кругообігу проходять три стадії: придбання, виробництва та реалізації. На першій стадії кругообігу

аграрні товаровиробники витрачають кошти на купівлю необхідних матеріальних ресурсів. Тривалість перебування оборотних коштів на другій стадії визначається специфічними умовами виробництва. Так, для рослинництва характерна нерівномірність наростання витрат, тобто їх збільшення в першому півріччі і зниження в другому. Виробництво і реалізація готової продукції починаються, як правило, у третьому кварталі. Вкладення оборотних коштів та їх вивільнення в тваринництві здійснюються також неритмічно.

У підприємствах аграрної сфери позикові кошти спрямовуються на створення сезонних запасів, що знижує ризик призупинення процесу виробництва. Кредитні кошти є важливим економічним важелем і джерелом формування господарських капіталів, прискорюють операції з придбання матеріалів і є важелем прискорення реалізації продукції [103].

Проведене дослідження теоретичних суджень про роль кредиту, представлених у вітчизняній і зарубіжній літературі [2, 8, 11, 20, 23, 29, 33, 43, 50, 69, 78, 86, 96, 105, 122, 128, 133, 145, 165, 175, 183, 191] дозволило визначити, що в даний час відсутні єдині підходи в розкритті ролі кредиту в процесі відтворення. Одні вчені пов`язують роль кредиту з властивими йому функціями. Інші – інтерпретують роль кредиту як його призначення, стимул для збільшення і прискорення руху капіталу, примноження доходів і розвитку. Треті – пропонують розглядати її через призму порівняння норми прибутку, підкреслюючи здатність кредиту посилювати диспропорції в розвитку виробництва у зв'язку з її оприлюдненням в ті галузі й підприємства, які здатні забезпечити максимальний прибуток кредитору. Слід зазначити, що в сучасних умовах кредит, перш за все, обслуговує потреби галузей з високою швидкістю оборотності оборотних коштів, високим рівнем рентабельності та низькою ризикованістю.

На нашу думку, недостатньо розглядати роль кредиту тільки в розрізі його функцій. Вважаємо за необхідне досліджувати роль кредиту, як об`єктивний процес, пов`язаний з дією економічної категорії, що бере участь

в кругообігу капіталу підприємств, і суб'єктивну оцінку впливу кредиту на кінцевий результат. При цьому об'єктивність ролі не є кінцевою, вона динамічна, а суб'єктивність ролі, навпаки, кінцева і вимірна, дає уявлення досліднику про конкретну участь кредиту у відтворювальному процесі.

Роль кредиту обумовлена впливом сукупності факторів, пов'язаних з кредитором, позичальником, станом ринків, попитом на реалізовану продукцію, конкуренцією і т. д. Нами пропонується оцінювати роль кредиту з урахуванням діяльності кредитних інститутів, кредитної політики що проводиться ними та існуючої в державі системи кредитування. Сутність кредиту як економічної категорії представлена на рис. 1.1. Під аграрним кредитом розуміють специфічну форму кредитних відносин, що характеризуються наданням грошових коштів банками і небанківськими організаціями аграрним товаровиробникам в основний і оборотний капітал в поєднанні з державним регулюванням.

Особливість сільськогосподарського кредиту пов'язана з такими ознаками аграрного виробництва, як: низька прибутковість і диспаритет цін; недостатньо розвинена ринкова інфраструктура; залежність від природно-кліматичних умов; відставання сільського господарства від промисловості в НТП і інноваціях, необхідність дотування [9].

До характерних особливостей сільськогосподарського кредиту можна віднести: по-перше, надання грошових коштів юридичним і фізичним особам, які здійснюють виробництво аграрної продукції; по-друге, кредиторами можуть бути не тільки банки, а й інші фінансово-кредитні інститути; по-третє, як правило, відбувається пільгове кредитування, що вимагає особливої системи контролю витрачаються з цією метою бюджетних коштів і оцінки результативності їх використання (рис. 1.2).

Сезонність аграрного виробництва визначає потребу сільського господарства в позикових коштах. У зв'язку з тривалістю виробничого циклу спостерігається нестача джерел безперервного фінансування. Специфіка аграрного кредитування визначається характером виробничих відносин.

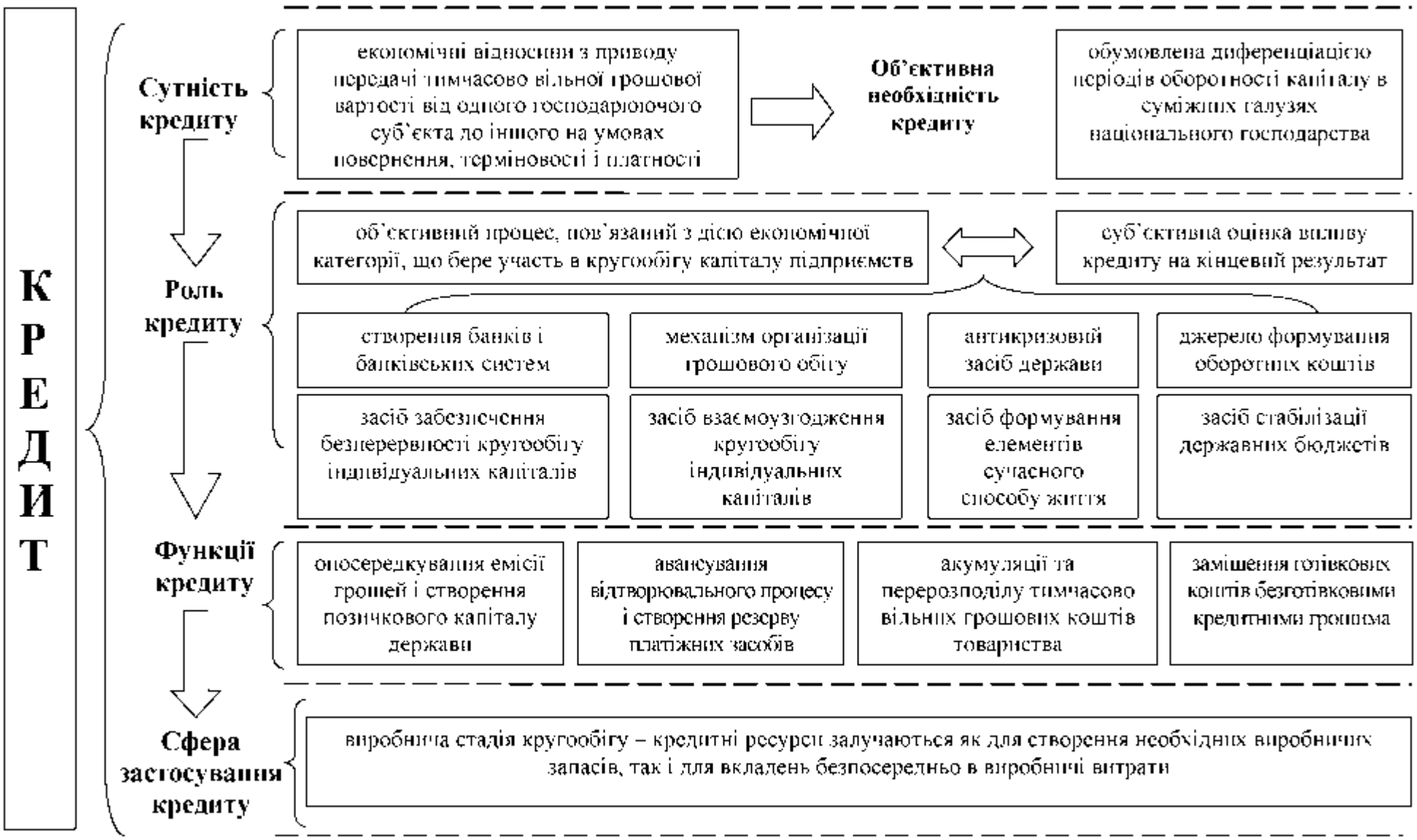

Рис. 1.1. Сутність кредиту як економічної категорії

Джерело: систематизовано автором

Рис. 1.2. Сутність і особливості кредиту як економічної категорії в аграрній сфері

Джерело: побудовано автором

В аграрній сфері значно підвищується роль зовнішніх, насамперед зворотних джерел фінансування. Будучи частиною національної фінансової системи, система кредитування виступає найважливішою специфічною сферою, функціонування якої забезпечує акумуляцію тимчасово вільних грошових коштів і їх перерозподіл відповідно до потреб аграрних товаровиробників у формуванні грошових фондів на різних стадіях і етапах виробництва, розподілу, обміну та споживання продукції.

Механізм надання кредиту в максимальному ступені повинен враховувати властивості кругообігу коштів галузі, виходячи з якостей аграрного виробництва [118]:

- уповільнена оборотність коштів на стадії виробництва у зв'язку з тривалим технологічним процесом;

- необхідність утворення виробничих запасів, що призводить до великих витрат; неритмічне наростання витрат, що завершується одноразовою формою повернення коштів від реалізації продукції в кінці виробничого циклу;

- наявна потреба в страхуванні, в результаті можливого негативного впливу погодних умов і стихійних лих;

- велика питома вага внутрішнього обороту істотна частина коштів відтворюється безпосередньо в сільському господарстві і не проходить товарної і грошової стадії кругообігу.

Кредитні ресурси, що надаються аграрним підприємствам, розрізняються залежно від терміну погашення, позичальника, призначення кредиту. У більшості розвинених країн діє спеціалізована система сільськогосподарського кредиту, пов'язана зі специфікою галузі [183].

1. Тривалість відтворювального циклу – одна з основних особливостей сільськогосподарського кредиту. Підприємства аграрної сфери через тривалий процес відтворення мають потребу в позикових коштах на термін, не менше півроку. Комерційні банки віддають перевагу в наданні кредитів підприємствам більш прибуткових галузей економіки, тобто мають справу з

так званими «короткими» грошима. Тому більшість аграрних товаровиробників, по суті, залишаються без кредитів.

2. Функціонування аграрного виробництва практично не можливо тільки за рахунок власних коштів, у зв'язку зі специфікою відтворювального процесу. Йому потрібна підтримка держави, найчастіше роль державного регулювання у сфері фінансування аграрної сфери досить висока. В даний час в Україні обсяги кредитування не дозволяють забезпечити потребу галузі в фінансово-кредитних ресурсах.

3. Характерність кредитування підприємств аграрної сфери проявляється у формуванні мережі кредитних кооперативів, привабливістю яких є більш низький відсоток по кредитах для членів кооперативів, в порівнянні з комерційними банками.

4. Коливання цін на сільськогосподарську продукцію, а також висока залежність аграрного виробництва від природно-кліматичних факторів знижують гарантованість позик і підвищують заставу.

5. Особливості історичного та соціального характеру, що впливають на поведінку аграрних підприємств. Це зумовлено тим, що тільки в кінці 1990-х років почав працювати принцип зворотності. До цього часу заборгованість аграрних підприємств часто списувалася державою (рис. 1.3).

Представлені особливості визначають значення ефективного функціонування інфраструктури кредитного ринку, що забезпечує умови для безперервного фінансування аграрного виробництва.

Таким чином, аграрне виробництво потребує залучення кредитів з погашенням їх в ті періоди року, коли вихід продукції перевищить витрати на виробництво. Залучення кредитів має важливе значення при створенні сезонних запасів і витрат, та при заповненні тимчасової нестачі власних оборотних коштів. Економічна ефективність аграрного виробництва залежить від можливості використання короткострокового банківського кредиту.

Рис. 1.3. Особливості аграрного виробництва, які впливають на процес кредитування

Джерело: систематизовано автором

В основі специфічних фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері лежать такі теоретичні та практичні положення (рис. 1.4): продукція аграрної сфери забезпечує продовольчу безпеку держави та має величезну соціальну значимість, оскільки споживається всім населенням, незалежно від рівня доходів; сформований ринковий механізм і ринкові відносини не забезпечують корпоративних інтересів аграрних товаровиробників через низький платоспроможний попит населення та переробних галузей, недосконалість ринкової інфраструктури; аграрні товаровиробники здійснюють виробництво в умовах підвищеного ризику і значній залежності від природно-кліматичних умов; сучасна ринкова економіка не забезпечує оптимального розподілу новоствореної доданої вартості, що зумовлює необхідність державного регулювання розподільних процесів; лібералізація цін призвела до розбалансованості цінової системи в цілому по економіці, відбулося зниження реальних державних витрат на підтримку аграрної сфери, фінансово-кредитний механізм не стимулює використання банківських позичок на розвиток матеріально-технічної бази й формування оборотних коштів; податковий механізм орієнтований переважно на виконання фіскальної функції.

У теорії і практиці кредиту існує ряд дискусійних моментів методологічного і прикладного характеру, в тому числі пов`язаних з ринковою трансформацією підходів і форм функціонування кредиту в аграрній сфері. Відсутність системної концепції перетворення кредитного механізму в аграрній сфері є сьогодні одним з ключових чинників нестабільності виробництва, поглиблення структурних диспропорцій, фінансової напруженості та низької ефективності аграрних товаровиробників.

Слід зазначити, що сам термін «кредитний механізм» в сучасних економічних дослідженнях [2, 8, 29, 33, 43, 50, 122, 145, 165, 175] згадується в контексті проблем грошово-кредитної, інвестиційної, фінансової політики, кредитно-фінансової або банківської системи, що визначає відсутність

загальновизнаних, усталених визначень його сутності. На наш погляд, теоретичне дослідження кредитного механізму необхідно з позицій уточнення місця кредиту в системі управління економікою, упорядкування взаємозв'язків кредитних та інших економічних відносин.

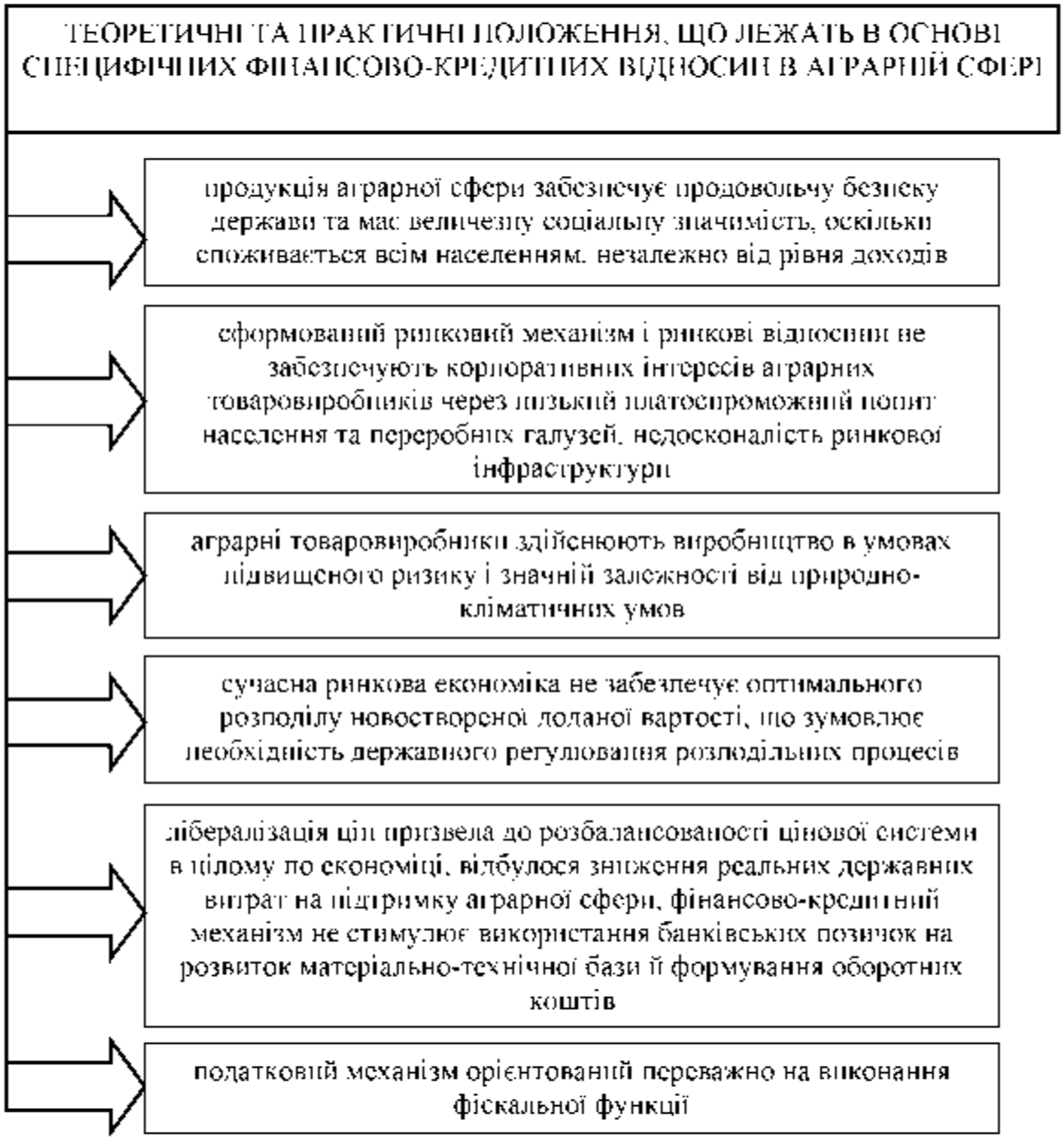

Рис. 1.4. Теоретичні та практичні положення, що лежать в основі специфічних фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері

Джерело: систематизовано автором

Безумовно, значний внесок в дослідження сутності фінансово-кредитного механізму зроблений в радянський період, але при цьому

настільки ж очевидна необхідність критичного переосмислення положень, пов'язаних з ідеологічними догмами, втіленими в так званих «економічних законах соціалізму». У дослідженнях різних авторів радянського періоду кредитний механізм визначався як:

- «складова частина господарського механізму, що включає принципи кредитування, кредитне планування і управління кредитом <...> взаємопов'язаний з фінансовим механізмом» [36];

- «взаємопов'язана система форм і методів планування, видачі, регулювання та погашення кредитів, дія і структура якої обумовлені існуючими в даний час вимогами господарського механізму ... перш за все характеризує організацію кредитних відносин» [146].

У наведених визначеннях наголошується ряд принципових моментів, які характеризують кредитний механізм як самостійне економічне явище:

- по-перше, його інклюзивність в загальну структуру господарського механізму та взаємозв'язок з його елементами, особливо з фінансовим механізмом;

- по-друге, з позицій використовуваних важелів і методів він може розглядатися як прикладний спосіб реалізації кредитної політики держави;

- по-третє, в системі управління механізм виступає організуючим початком кредитних відносин, підпорядкованим загальним завданням і умовам економічного розвитку (в такому розумінні кредитний механізм може розглядатися в контексті основних категорій менеджменту, в доповнення до організації кредитних відносин).

У той же час кредитному механізму, фактично вбудованому в загальну систему управління плановою економікою, приписувалися не властиві йому завдання – «контролю за ходом виконання планових завдань» [15], конкретніше, «за дотриманням планового рівня кредиту по обороту ... виконанням плану реалізації продукції» [110].

Сучасні трактування сутності кредитного механізму, представлені в спеціальній літературі, відрізняються різноманітністю поглядів, але обмежені переважно рамками структурно-функціонального підходу.

Так, одні автори трактують кредитний механізм в контексті «системної парадигми» як «механізм реалізації кредитних відносин, що представляє собою систему взаємозв'язків між їх суб'єктами» і як механізм «... функціонування кредитної системи в певних історичних, національних та соціально-економічних умовах» [105]. Наведене визначення розкриває ряд базових властивостей кредитного механізму: по-перше, його об'єктивною основою є кредитні відносини, по відношенню до яких він виступає організуючим початком; по-друге, кредитний механізм проявляється в динаміці як процес, тобто «динамічний образ» системи функціонування кредиту в координатах існуючих кредитних відносин; по-третє, кредитний механізм детермінований зовнішніми умовами. У той же час слід зазначити, що зміст кредитного механізму некоректно ототожнювати з «динамічною моделлю» функціонування кредитної системи.

Ряд науковців розглядає кредитний механізм з позицій структурно-функціонального підходу і кругообігового трактування кредиту як «узгоджені інтереси учасників кредитних відносин, представлені в системі зв'язків і відносин, що містять в собі як мету руху і кредитних установок, так й імпульси (стимули) розгортання та трансформації кредиту». У свою чергу поле діяльності кредитного механізму трактується як «сукупність зв'язків і відносин кредитного характеру, що утворюють інтегрований кредитний простір», а інституційний зміст – як «систему кредитних важелів і стимулів, а також обмежень» [20]. Слід зазначити, що методологічно визначення не відповідає суті заявленого структурно-функціонального підходу, оскільки змістовно не розкриває залежності між системними елементами механізму і виконуваними ними функціями (ролями) по відношенню до системи як цілого.

Інша група авторів трактує кредитний механізм як «узгоджені інтереси учасників кредитних відносин, представлені в системі зв`язків і відносин, що містять в собі як мету руху і кредитних установок, так і імпульси (стимули) розгортання та трансформації кредиту» [96]. На думку цих авторів, «сукупність зв'язків і відносин» формує «поле діяльності кредитного механізму», а сам він реалізується через «систему кредитних важелів і стимулів».

Необхідно також відзначити існування компромісного підходу, що об'єднує категорії «фінанси» і «кредит» в рамках єдиного наукового концепту «фінансово-кредитний механізм». У дослідженнях різних авторів фінансово-кредитний механізм:

- «набір фінансових інструментів, стимулів, важелів і способів регулювання процесів економічної діяльності. До таких інструментів відносять: податки, ціни, тарифи, штрафи, пільги, дотації, субсидії, відсотки за кредитами і депозитами в банках, облікову ставку, мита та інше» [175];

- «сукупність взаємозалежних і взаємообумовлених важелів і методів фінансово-кредитного забезпечення основних напрямів, господарських відносин, які адекватно розвиваються, що діє на організаційно-правовій основі» [11];

- «повинен об'єднувати такі складові: ресурси бюджетів, банків, вітчизняних і зарубіжних інвесторів» [181];

- «сукупність форм і методів використання державою фінансів і кредиту для вирішення завдань економічної політики». Він включає «фінансово-кредитне планування; форми, методи і принципи грошових розрахунків, фінансування та кредитування; платежі з накопичень; організацію контролю» [100];

- «базується на двох складових – фінансовому та кредитному механізмах. Фінансовий механізм є складовою частиною господарського механізму, основою якого виступає сукупність видів і форм організації фінансових взаємовідносин, умов і методів, що застосовуються при

формуванні та використанні фінансових ресурсів і грошових потоків. В основі кредитного механізму закладений об'єкт, суб'єкт, мета, предмет і метод дії, принципи побудови, специфічні функції, які об'єднують сукупність способів, стимулів і важелів, нормативно-правового та інформаційного забезпечення, що дозволяє «вбудувати» його в структуру фінансового механізму та розглядати в подальшому як єдиний фінансово-кредитний механізм» [122].

Не вдаючись в глибокий предметний аналіз наведених визначень, відзначимо лише, що ототожнення фінансового і кредитного механізмів в рамках єдиної теоретичної моделі є не зовсім коректним. Принциповий момент: наявність різних предметів дослідження, які висловлюються категоріями «фінанси» і «кредит», а також відповідних їм специфічних відносин – фінансових і кредитних, які передбачають використання хоча і схожих, але при цьому самостійних механізмів їх організації.

У теоретичному плані слід зазначити подвійність природи кредитного механізму в частині поєднання об'єктивних і суб'єктивних рис. З одного боку, кредитний механізм – це відображення кредитних відносин, об'єктивно виникають в процесі руху позичкового капіталу, тобто він дозволяє досліджувати сутність категорії «кредит» в динаміці. З іншою боку, множинність учасників кредитних відносин і суб'єктів їх регулювання формує суб'єктивний початок кредитного механізму, який проявляється в особливостях і тенденціях його розвитку в конкретних хронологічних і територіальних межах.

Двоїстість природи сучасного кредитного механізму в аграрній сфері проявляється також в протилежних тенденціях, пов'язаних з формуванням і розподілом кредитних ресурсів. З одного боку, це тенденція до централізації і концентрації кредитних ресурсів, що ініціюється «зверху» і підтримувана в рамках державного регулювання. З іншого боку, це об'єктивно притаманні ринковій економіці тенденції до децентралізації і диверсифікації, які проявляються в рамках процесів ринкового саморегулювання. Превалювання

в галузі тенденції до централізації пов'язано не тільки з тим, що в порівнянні з іншими сферами економіки рівень державної підтримки аграрного виробництва об'єктивно вище, але і з перманентно кризовим станом галузі, і з негативною практикою децентралізованого функціонування кредитного механізму аграрної сфери, що мала місце в початковий період ринкових перетворень.

Сутність структурно-функціонального підходу при вивченні кредитного механізму аграрної сфери, як складного економічного явища, що поєднує властивості системи і процесу, проявляється в його деталізації на структурні елементи, в вивченні взаємозв'язків між ними і виділення властивих їм специфічних функцій (ролей), спрямованих на стале функціонування кредитної системи з урахуванням її цілісності і взаємодії із зовнішнім середовищем.

Ряд авторів [2, 20 69, 145, 165], як елементи кредитного механізму виділяють учасників, суб'єкти та об'єкти кредитних відносин, кредитні плани, режим і порядок кредитування, види позичкових рахунків, процентні ставки. Також слід відзначити цікавий висновок про необхідність підходу до кредитного механізму одночасно як до керуючої і керованої системи, зроблений авторами в контексті розгляду кредитного механізму як сукупності кредитних відносин в системі управління.

На нашу думку, в структурі кредитного механізму необхідно виділяти два базових рівня – функціональну структуру та інституційні елементи. Перший включає функціональні елементи, представлені кредитними важелями і кредитними методами, перелік яких диференційований в розрізі механізмів банківського кредитування, кредитної кооперації та агролізингу, а також забезпечують елементи (правове, інформаційне та нормативне забезпечення). Другий рівень містить перелік основних суб'єктів кредитних відносин в аграрній сфері.

Представлений підхід є спробою екстраполяції традиційних поглядів на фінансовий механізм (коли в його структурі як елементи виділяють фінансові

методи, фінансові важелі, правове, нормативне та інформаційне забезпечення) стосовно змісту та структури кредитного механізму. В результаті відмінності між фінансовим і кредитним механізмом фактично зводяться лише до різниці форми (в частині важелів і методів), не зачіпаючи змісту (глибинної сутності). Слід зазначити, що наша позиція про схожість розглянутих механізмів досить поширена в літературі і часто відмінність кредитного механізму від фінансового при перерозподілі ресурсів між ланками і сферами процесу відтворення зводиться лише до того, «що воно здійснюється на тимчасовій, платній і поворотній основі» [175].

Доцільно також розглянути існуючі погляди на структуру фінансово-кредитного механізму, які в певній мірі екстраполюються і на структуру кредитного механізму.

В якості основних блоків фінансово-кредитного механізму зазвичай виділяють фінансово-кредитне планування; фінансово-кредитні важелі і методи; організаційно-правовий механізм.

Ряд важливих зауважень по організаційній структурі фінансово-кредитного механізму зроблені окремими науковцями, які розглядають його як структурний елемент господарського механізму і як «багаторівневу конструкцію» на макро- (суб'єкти управління – органи влади), мезо- (регіон) і мікрорівні в єдності двох підсистем – функціональної (методи і важелі управління) і забезпечення (нормативного та інформаційного).

Більшість науковців [2, 8, 11, 20, 23, 29, 33, 43, 50, 69, 78, 86, 96, 105, 122, 128, 133, 145, 165, 175, 183, 191] виділяє в структурі фінансово-кредитного механізму вісім елементів. Перші п'ять елементів (фінансові методи, фінансові важелі, фінансові інструменти, методи фінансування та кредитування, ресурсне забезпечення) формують функціональну підсистему механізму, решта (правове, нормативне, інформаційне забезпечення) відноситься до підсистеми забезпечення.

З позицій структурно функціонального і процесного підходів кредитний механізм аграрної сфери – спосіб організації кредитних відносин в

конкретній галузі національного господарства з урахуванням специфіки її внутрішньої структури (взаємоузгодження структурних і функціональних ланок) і особливостей процесів відтворення. Тобто особливості структури кредитного механізму аграрної сфери визначаються специфікою формування і функціонування господарського механізму аграрного виробництва.

Концептуальну основу моделювання структури кредитного механізму аграрної сфери становить системний підхід, який передбачає упорядкування всієї сукупності взаємодіючих елементів в багаторівневу систему організаційних елементів і зв'язків між ними. З урахуванням базових принципів системного підходу кредитний механізм одночасно може розглядатися в якості керуючої і керованої системи організації фінансово-кредитних відносин.

Зокрема:

- принцип цілеобумовленості (мета первинна, задається надсистемою, система формується для її реалізації) визначає керований характер кредитного механізму як адитивного елемента господарського механізму, завданням вдосконалення якого підпорядковано його розвиток;

- принцип відносності (система не повинна розглядатися ізольовано, оскільки одна і та ж сукупність компонентів одночасно є або керованої, або керуючої підсистемою) вимагає підходу до кредитного механізму як до підсистеми організації кредитних відносин, яка реалізується у вигляді ієрархічної структури, упорядкованої за рівнями координації і субординації;

- принцип керованості (здатність до змін під впливом управління) ставить в залежність співвідношення цілей і структури кредитного механізму від зовнішніх сигналів управління (умов і пріоритетів розвитку аграрної сфери та національного господарства в цілому). Необхідність адаптації кредитного механізму до зовнішніх впливів призводить до формування в його структурі відповідних механізмів управління в формі державного регулювання і ринкового саморегулювання, що представляють сукупність

керуючих і керованих елементів, а також прямих і зворотних взаємозв'язків між ними;

-принцип пов'язаності (надсистеми система повинна бути керованою і керуючою для підсистем) дозволяє представити кредитний механізм як процес організації кредитних відносин у вигляді послідовності перетворень входів в виходи для одиничних процесів, які формують кредитний механізм як єдиний процес, що перетворює загальний вхід в систему (потреба в кредиті) в вихід (задоволення цієї потреби).

Обґрунтоване структурування фінансово-кредитного механізму аграрної сфери дозволить виділити в його складі ті елементи, зміна яких необхідна для підвищення ефективності організації всієї системи фінансово-кредитних відносин. У структурі фінансово-кредитного механізму аграрної сфери доцільно виділити два базових рівня: 1) макроекономічний, який представляє собою сферу державного регулювання кредитних відносин; 2) мікроекономічний сфера безпосередньої взаємодії кредиторів і позичальників в процесі акумуляції та руху позичкового капіталу (рис. 1.5).

У сучасних умовах розвитку аграрної сфери роль держави в удосконаленні кредитного механізму проявляється, по-перше, з позицій суб'єкта управління як встановлення і коригування законодавчих меж застосування ринкових і адміністративних важелів, по-друге, з позицій безпосереднього учасника кредитних відносин. Конкретні заходи державної підтримки кредитування в аграрній сфері виробляються в процесі взаємодії грошово-кредитної, фінансової та виконавчої систем і являють собою цілеспрямовану систему заходів впливу на процеси відтворення в формі методів, інструментів і важелів, які формують нормативно-правовий базис сталого соціально-економічного розвитку аграрного виробництва і сільських територій.

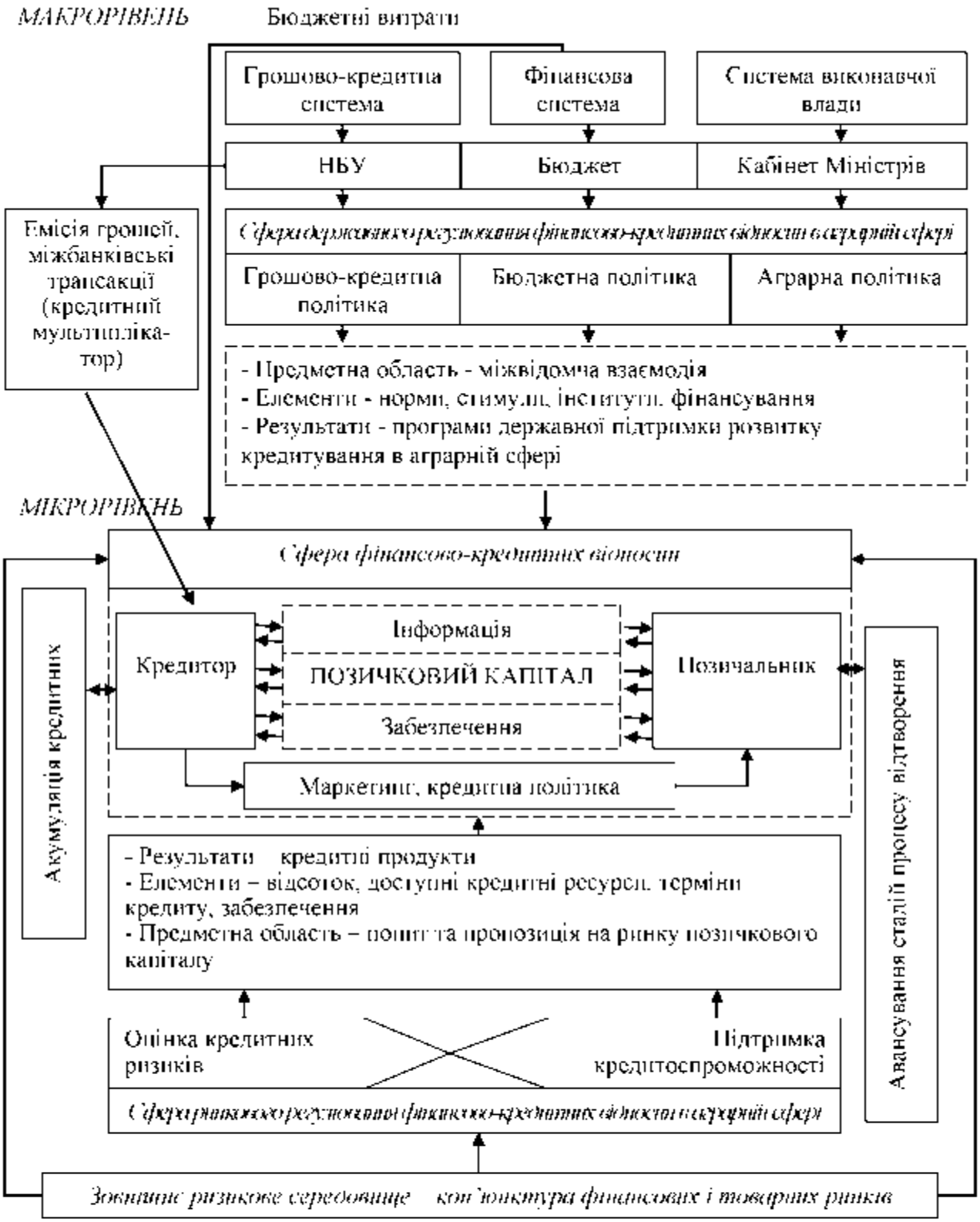

Рис. 1.5. Структура фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері

Джерело: систематизовано автором

Зокрема, НБУ в рамках реалізації грошово-кредитної політики: 1) ініціює запуск механізму кредитної мультиплікації (безготівкова емісія

грошей) через видачу кредитів комерційним банкам; 2) здійснює пруденційне регулювання банків, небанківських кредитних організацій і мікрофінансових інститутів, тобто НБУ в рамках проведеної грошово-кредитної політики спирається на загально-ринкові підходи, без урахування галузевої специфіки аграрної сфери.

В рамках фінансової системи формуються специфічні інструменти розвитку кредитної системи і вдосконалення кредитного механізму галузі. Органи галузевої (відомчої) компетенції – Кабінет Міністрів України і його підвідомчі структури – формують і реалізують на практиці аграрну політику, основні положення якої, в тому числі ті, що стосуються кредитування, визначаються в рамках програми розвитку галузі на відповідний період.

Центральний елемент фінансово-кредитного механізму на мікроекономічному рівні – сфера фінансово-кредитних відносин, область взаємодії кредиторів і позичальників, предметом взаємодії яких виступає попит і пропозицію позичкового капіталу. Рівноважний стан попиту і пропозиції на рівні позичкового відсотка, прийнятного для аграрних товаровиробників, досягається в результаті раціонального поєднання ринкового і державного регулювання. Базис ринкового регулювання в економіці формують закони вартості, попиту і пропозиції, дія яких в умовах конкуренції забезпечує відносну еквівалентність обміну, в тому числі на ринках позикового капіталу.

Центральне питання управління з боку кредиторів – оцінка ризиків кредитної угоди, з боку позичальника – забезпечення і підтримання кредитоспроможності на прийнятному рівні. По суті, мова йде про одні й ті ж параметри, що знаходять формальне відображення в термінах ризик-менеджменту через рівень кредитних ризиків, а в кредитному менеджменті – через критерії кредитоспроможності. Отже, одна з базових функцій фінансово-кредитного механізму – подолання існуючої інформаційної асиметрії на ринку позичкового капіталу.

На мікрорівні кінцевим результатом взаємодії попиту і пропозиції на ринку позичкового капіталу є укладення кредитної угоди на умовах, що призначені врівноважити потреби позичальника з можливостями кредитора. Факт укладення кредитної угоди передбачає структурування і фіксацію в кредитному договорі умов видачі кредиту (мета, величина, відсоток, термін, порядок видачі та погашення, забезпечення та інше), які в кредитній політиці можуть бути уніфіковані кредитором виходячи з потреб певної групи позичальників або без прив'язки до цільових груп клієнтів. Перший підхід стає типовим для банків в рамках посилення функцій маркетингу та значущості «стратегії клієнтоорієнтивності» в досягненні стратегічних конкурентних переваг, другий стосується стандартизації та умов надання масових видів кредитів (наприклад, за способом видачі – овердрафтів або кредитних ліній). Проте, і в тому і в іншому випадку мова йде про категорії «кредитний продукт» як конкретної форми існування кредиту в рамках договірних умов кредитних відносин конкретного позичальника і кредитора.

У кредитному продукті знаходить відображення специфіка кредиту як товару особливого виду, що має набір певних споживчих властивостей (характеристик, в основі яких лежать принципи кредиту), що визначають корисність кредитного пропозиції для позичальника (здатність задовольнити конкретну потребу).

Високий рівень конкуренції стимулює банки до ринкової активності, в основі якої лежить банківський маркетинг і маркетингові дослідження потреб потенційних клієнтів, результатом яких є генерація спеціалізованих кредитних пропозицій, передбачати їх очікування та ініціюють новий попит.

Фінансово-кредитний механізм аграрної сфери як відкрита система відчуває вплив зовнішнього середовища, ризики якої впливають на застосовувані підходи і рівні державної підтримки, а також зрушують рівноважний стан попиту і пропозиції на мікрорівні. Як наслідок, інструменти мінімізації ризиків і фінансової стабілізації повинні не тільки формуватися на рівні конкретних кредиторів або банківської системи в

цілому, а й передбачати відповідний інструментарій на макрорівні функціонування кредитного механізму галузі (розвиток системи агрострахування, створення регіональних систем заставних і гарантійних фондів, вдосконалення законодавчого забезпечення і підвищення ефективності заходів нагляду в кредитній сфері, реалізація державних програм підвищення кредитної грамотності суб'єктів малого агробізнесу і сільського населення).

1.2. Необхідність та особливості регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері

У сучасних умовах функціонування ринкової економіки виникає необхідність формування і розвитку ефективних систем підтримки аграрних товаровиробників та сільського населення, що становлять особливу систему сільськогосподарського кредиту, систему підтримки доходів виробників, збуту надлишкової продукції, захисту, від імпортної експансії; програми розвитку інфраструктури сільської місцевості та забезпечення соціальних послуг для сільського населення. Як показує досвід зарубіжних країн, сталий розвиток аграрного виробництва неможливий без цих підтримуючих заходів та інститутів, що становлять у сукупності систему державного регулювання галузі.

Система фінансово-кредитних відносин, створена і функціонує за участю держави, виступає, на наш погляд, найважливішим механізмом державного регулювання, розвиток і вдосконалення елементів якого є необхідними завданнями подальших етапів аграрної реформи і аграрної політики нашої держави.

Під регулюванням зазвичай розуміється дія з дієслова «регулювати», тобто впорядкувати (упорядковувати), направити (надсилати) що-небудь, впливати на що-небудь з метою внести порядок, правильність, систему в рух,

діяльність або розвиток будь-якого процесу або явища [36]. Таким чином, процес регулювання являє собою форму цілеспрямованого керуючого впливу, орієнтованого на підтримку рівноваги в керованому об'єкті (системі) і на його розвиток за допомогою введення в нього регуляторів: норм, правил, цілей, зв'язків та інше.

Поняттям «регулювання» оперують в різних сферах пізнання, в тому числі в економіці. З економічної точки зору регулювання є одним з видів управління, за допомогою якого характеристики керованої системи утримуються на траєкторії, заданої керуючою системою. Досягнення зазначеної мети, тобто підтримка системи в заданому стані, здійснюється за допомогою регулювання по неузгодженості (відхиленню) і регулювання по критичним параметрам. У першому випадку система змінює свою поведінку, коли з допомогою зворотного зв'язку виявляється її відхилення від заданих норм, параметрів плану і т. п.; у другому – коли досягається рівень будь-якого критерію, визнаний критичним, неприпустимим (наприклад, накопичення запасу понад дозволений – сигнал до зниження цін товару).

Залежно від характеру економічної системи, особливостей її взаємодії з навколишнім середовищем регулювання може здійснюватися шляхом безпосереднього впливу на саму керовану систему (підсистему), шляхом впливу (усунення) зовнішнього фактору, під впливом якого система виходить з потрібного стану, за допомогою ізоляції системи від ймовірних впливів.

Суб'єкт або орган, який здійснює регулювання, разом з блоком визначення цілей складають керуючу систему. В умовах ринкової економіки поодинокі господарства, підприємства, корпорації, домогосподарства будують свою економічну політику і організовують управління, виходячи з власних економічних цілей чи інтересів. Разом з тим, всі вони знаходяться в рамках економічної політики та інституцій, які формуються на рівні держави, коли суб'єктом регулювання і управління системи виступає держава в цілому і (або) його окремі органи, наділені відповідними повноваженнями. Таким чином, процес саморегулювання, коли товаровиробники та інші суб'єкти

економіки самостійно приймають необхідні рішення, виходячи з умов виробництва і ринкової кон`юнктури, доповнюється державним регулюванням економічної системи.

Державне регулювання економіки є таким способом управління, при якому керуючому центру немає необхідності вивчати і оцінювати кожен випадковий вплив на систему і давати рецепт, як на нього реагувати, але воно включає інструменти, направляючі реакцію системи на дії в потрібне русло, яке визначається цілями економічної політики держави.

Міра впливу держави на розвиток економіки була завжди різна в різні періоди історії та залежить від традицій країни, інституціональних умов. У даний час існують наступні основні причини для державного втручання в економіку [4]:

1) відсутність в реальності такого типу конкурентного середовища, як досконала конкуренція;

2) недоступність для суб`єктів економіки повної інформації про ринок і нездатність ринку досягти повної рівноваги;

3) необхідність суспільного перерозподілу благ відповідно з факторами, непідвладними ринку;

4) відсутність окремих видів ринків в досить розвиненому вигляді;

5) вплив зовнішніх чинників (екстерналій), що вимагають компенсаційних дій;

6) існування значного числа ємних сфер, пов`язаних з виробництвом та споживанням суспільних благ.

Процес управління соціально-економічними системами (в яких величезну роль відіграють суб`єктивні чинники, інтереси людей), здійснюваний державою, може розглядатися двояко. По-перше, та чи інша бажана поведінка керованої системи та її елементів (господарських ланок) досягається прямим керуючим впливом (наказом, плановим завданням, забороною будь-якого дії); власні інтереси людей, що складають дану господарську ланку, при цьому до уваги не беруться (хоча, природно, такий

вплив може насправді служити й їх інтересам в широкому сенсі, як інтересам членів суспільства взагалі). Такий підхід відображає адміністративне управління. По-друге, створюються економічні умови, зацікавлювати господарські ланки в бажаній поведінці системи (за допомогою встановлення відповідних цін, нормативів, доведення іншої інформації). У цьому випадку держава застосовує економічні методи управління. Ефективне державне регулювання економічних систем базується на поєднанні як адміністративних, так і економічних форм впливу. Пов'язуючи інтереси різних рівнів і суб'єктів господарювання – різних соціальних груп, ці види регулювання, сприяють вирівнюванню їх фінансового становища, захисту найбільш вразливих секторів економіки і груп населення, досягнення пріоритетних цілей економічного розвитку. У той же час, будучи вбудованими в ринкові відносини, вони, в відомій мірі, формують структуру цін і витрат, реальну конкурентоспроможність окремих секторів національного господарства, а значить, і функцію ринку.

В економічній політиці держави використовуються різні керовані змінні для вироблення регулюючих впливів на економічну систему – керуючі параметри, за допомогою свідомої зміни яких створюється можливість змінювати хід і напрям економічних процесів. Керуючі параметри включають три групи: стабілізатори (обмежують кон'юнктурні коливання, запобігають кризам або знижують їх негативні наслідки), стимулятори (призначаються для збереження або підвищення темпів розвитку) і регулятори (підтримують збалансованість системи) [43].

Завдання, які вирішуються державою в ході регулювання економіки, визначаються як загальними закономірностями функціонування ринкових систем, так і потребами, умовами певної країни, станом, характером конкретної галузі. В цьому плані вітчизняне аграрне виробництво як об'єкт регулювання відрізняється рядом особливостей, які, в свою чергу, визначають специфіку системи фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері, форм і методів її регулювання. Результати дослідження системи дають

можливість уточнити механізм функціонування її елементів, що базується на інституційних засадах та регулюючої ролі держави.

Державне регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері повинно розглядатися як єдине ціле організаційних, економічних, соціальних, наукових, технічних елементів з урахуванням національних, регіональних, галузевих особливостей аграрного виробництва, грошових і товарних ринків.

Необхідність активного державного регулювання фінансово-кредитних відносин визначається особливостями організаційно-економічних відносин базової галузі аграрної сфери, рівнем розвитку продуктивних сил, виробничих відносин, ринкового механізму саморегуляції, що вимагають ефективних методів підтримки процесу відтворення в галузі.

Сучасне аграрне виробництво є одночасно великою соціально-економічною і складною біотехнологічною системою. Воно включає в себе підприємства, агроформування, фермерські господарства, які належать до різних форм власності, що мають різноманітні, складні потреби і інтереси та використовують при цьому в якості засобів виробництва землю, рослинні і тваринні організми, воду, світло, енергію і т. д.

Держава має в своєму розпорядженні значні можливості, які дозволяють максимально згладити аритмичність функціонування природно-кліматичних факторів аграрного виробництва. Непередбачені зміни впливу природно-кліматичних факторів на процес відтворення вимагають відповідних змін в технології й організації виробництва, його розміщення та спеціалізації, в перерозподілі ресурсів і технологій. При цьому державна підтримка та регулювання дозволяють погашати, попереджати, зменшувати негативний вплив сукупності ризиків на процеси виробництва та отримувати високий рівень доходу. Механізм державного регулювання галузі виконує, таким чином, функцію стійкої орієнтації відтворювального процесу і діяльності його суб'єктів на виробництво кінцевого продукту в необхідних масштабах.

Переплетення соціально-економічних і природних процесів у аграрному виробництві вимагає оперативного врахування кон'юнктурних коливань попиту і пропозиції, цін на ринку, стійкого функціонування відносин власності, підтримку реальних ефективних власників. Всі елементи ринкового механізму господарювання повинні орієнтуватися на баланс оптимальної пропорційності його структури і необхідних стійких темпів відтворення в галузі. Досягнення такого балансу можливо тільки на основі ефективного державного регулювання як провідного елементу в економічному механізмі відтворення галузі та об'єктивної закономірності розвитку ринкової економіки.

Підкреслимо, що основні компоненти ринку, з урахуванням зазначених особливостей аграрного виробництва, навіть в умовах розвинених ринкових відносин не здатні забезпечити оперативну саморегуляцію і ефективний розвиток галузі. В інших комплексах економіки надійність саморегулювання процесу відтворення досягається завдяки тому, що існує високий рівень еластичності між динамікою доходів і попиту населення, цін і попиту, цін і пропозиції товарів [8]. При відтворенні продовольчих товарів рівень еластичності між динамікою цих компонентів ринкової самоорганізації дуже низький. Так, зростання доходів населення і зниження цін на продукти харчування, не викликають автоматичного підвищення платоспроможного попиту. Точно так же зростання цін не викликає негайного зростання пропозиції продовольчих товарів.

Елементи ринкового механізму саморегулювання не в змозі забезпечити не тільки розширеного, але і простого відтворення в галузі. Крім того, потреба в державній підтримці аграрного виробництва в Україні сьогодні значно вище, ніж в розвинених країнах. Це визначається природно-кліматичними, матеріально-технічними, економічними, соціальними, історичними умовами. При цьому аграрне виробництво в розвинених країнах функціонує в умовах добре відпрацьованого ринкового механізму

саморегулювання, в той час як наша держава тільки проходить період становлення ринкових відносин.

Виробництво в аграрній сфері є найбільш ризикованим, а також одним з найбільш капіталомістких і енергоємних. У зв'язку з цим галузь найменш приваблива для кредиторів та інвесторів. У неї ускладнений приплив приватного капіталу з інших галузей і сфер національного господарства. Реформування аграрної сфери виявило проблеми, пов'язані з формуванням спеціалізованих форм фінансово-кредитної підтримки, забезпеченням доступу аграрних товаровиробників до зовнішніх джерел фінансування основного та оборотного капіталу, взаємодією елементів системи фінансово-кредитної підтримки аграрної сфери.

Таким чином, аграрний сектор є досить специфічним, щоб в умовах ринкової економіки самостійно забезпечити механізми функціонування особливих інститутів підтримки аграрних товаровиробників та сільського населення. У кожній країні створювалися свої системи підтримки інститутів, головними характеристиками яких були високий рівень державної участі, особливо, на початкових стадіях їх формування.

Основні напрямки регулювання аграрного виробництва в даний час повинні розглядатися державою системно, так як тільки рішення всього комплексу проблем дозволить створити ефективний механізм функціонування галузі. Державне регулювання аграрного виробництва базується на системному підході, що включає вплив на наступні основні об'єкти (табл. 1.1):

- цінові відносини;
- зовнішньоекономічні відносини;
- кредитні відносини;
- сільські території та соціально-економічні відносини.

Державне регулювання внутрішнього і зовнішнього продовольчого ринку полягає в організації закупівлі сільськогосподарської продукції за гарантованими цінами, сприяння формування об'єднань виробників по

спільному просуванню і збуту продукції на ринках, їх інтеграції з переробними і торгівельними підприємствами, протекціонізмі вітчизняної продукції за допомогою митно-тарифного регулювання [31].

Таблиця 1.1

Система державного регулювання аграрного виробництва

Показники	Об'єкти регулювання			
	Цінові відносини	Кредитні відносини	Зовнішньоекономічні відносини	Сільські території і соціально-економічні відносини
Завдання регулювання	Забезпечення прибутковості аграрного виробництва	Розширення меж кредитування	Захист національних і регіональних ринків від впливу зовнішніх факторів	Забезпечення стабільних соціальних і економічних умов життєдіяльності сільського населення
	Стимулювання розширеного відтворення	Зниження кредитних ризиків	Підвищення рівня конкурентоспромож-ності вітчизняних товаровиробників на світових продовольчих ринках	Розвиток інфраструктури сільської місцевості
	Забезпечення доступності продовольства для споживачів	Розширення ресурсної бази кредитування	Стимулювання національного виробництва замінників імпорту	Диверсифікація сільської економіки

Джерело: систематизовано автором

Поряд із застосуванням гарантованих цін необхідне створення умов для оптимізації цінових співвідношень між продукцією сільського господарства і продукцією інших галузей національного господарства.

Державне регулювання повинно забезпечити формування нового механізму соціального розвитку сільських територій, спрямованого на створення і підтримання якісно рівних умов життя, додаток праці і капіталу в місті і селі, соціальної бази розвитку ефективних ринкових відносин в аграрній сфері [36].

Система кредитування аграрного виробництва є надбудовою, стимулюючою відтворювальний процес. Кредит за допомогою виконання своїх функцій може сприяти, акумуляції тимчасово вільних грошових коштів і трансформації їх в джерела фінансування діяльності аграрних товаровиробників та сільського населення на різних стадіях виробництва, розподілу, обміну та споживання продукції.

Об'єктивно кредит може і не впливати на функціонування окремо взятого господарюючого суб'єкта або діяльність людини, але в розрізі всієї аграрної сфери або сільського господарства його роль у фінансуванні розширеного відтворення неоцінена.

Проте, ця роль буде зведена до мінімуму без комплексного втручання держави у створення ефективного продовольчого ринку, механізму підтримки доходів товаровиробників, ефективної інфраструктури та сприятливого інституційного середовища.

У сучасних умовах вітчизняної економіки державне регулювання системи фінансово-кредитних відносин покликане забезпечити оптимальне формування зворотних джерел фондів грошових коштів аграрних товаровиробників на різних етапах виробництва, розподілу, обміну та споживання продукції.

Регулювання системи фінансово-кредитних відносин направлено на створення і вдосконалення взаємозв'язків складових частин і елементів побудови цілісної кредитної системи, що забезпечують її ефективне функціонування. Такий підхід до організації державного регулювання вимагає виявлення сутності кредитної системи галузі.

Властивості системної парадигми найбільш послідовно були розглянуті, на нашу думку, Янушем Корнай [85]. Дана ним характеристика системної парадигми є сьогодні найбільш актуальною і прийнятою в науковому співтоваристві. Дотримуючись вищенаведеного, відзначимо найбільш суттєві її риси:

1. Суспільна система розглядається в цілому, а об'єктом вивчення є взаємозв'язки між цим цілим і його частинами.

2. Дослідження мають комплексний характер. Особлива увага приділяється взаємодії різних сфер (підсистем) функціонування суспільства.

3. Увага дослідників зосереджена на інститутах, які визначають рамки і хід конкретних процесів. Інститути розуміються досить широко, як такі, що виникли історично і розвиваються еволюційним шляхом.

4. Існує тісна ув'язка в розумінні існуючої організації суспільства та історичного процесу, в ході якого вона виникла.

5. Особлива увага приділяється великим змінам і глибоким трансформаціям, а не дрібним постійним змінам.

6. Відзначається, що дисфункції, властиві системам, мають внутрішній характер, вони вбудовані в неї, їх можна лише пом'якшити, але не усунути, оскільки їх здатність до самовідтворення глибоко вкорінена в самій системі.

7. Порівняння виступає найбільш типовим методом в системній парадигмі.

Згадане нами дослідження інститутів є необхідною умовою дослідження системної парадигми в економічних дослідженнях. На наш погляд, інституційний аналіз економічних систем і управлінських відносин є способом їх особливого бачення, спробою по-новому поглянути на їх пристрій. У господарській структурі, що знаходиться в постійному русі, виділяються її глибинні підстави, тобто інститути – своєрідний економічний «геном», який зберігається і відтворюється. Економічна система і утворює її безліч підсистем – розглядаються як країни, що розвиваються – об'єкти, що пристосовується до зовнішніх умов. Виявлення забезпечують цей розвиток структур, тобто інститутів, і становить завдання інституційного аналізу.

Категорія «система» має кілька значень. Словник С. Ожегова [123] визначає її як: 1) певний порядок в розташуванні і зв'язку дій; 2) форму організації чого-небудь; 3) щось ціле, що представляє собою єдність закономірно розташованих і знаходяться у взаємному зв'язку частин;

4) суспільний лад, форму суспільного устрою; 5) сукупність організацій, однорідних за своїми завданнями, або установ, організаційно об'єднаних в одне ціле; 6) технічний пристрій, конструкція; 7) те, що стало нормальним, звичайним, регулярним.

На нашу думку система розуміється як «сукупність безлічі елементів, що знаходяться в таких відносинах між собою, які утворюють певну цілісність, єдність і нерозривний зв'язок із середовищем» [18].

При розгляді кредитної системи необхідно враховувати, що вона базується на реалізації складних економічних відносин, які пройшли тривалий історичний шлях розвитку. Згідно вищевикладених підходів до визначення сутності категорії «система» кредитну систему сьогодні розглядають як: 1) сукупність фінансово-кредитних установ, які організовують кредитні відносини (представлена центральним і комерційними банками, небанківськими фінансово-кредитними установами); 2) сукупність кредитних відносин, форм і методів, кредитування (представлена різними формами кредиту, методами кредитування, а також формами безготівкових розрахунків).

Перший аспект визначення кредитної системи характеризує інституційну форму. Кредитна система характеризується сукупністю банківських та інших кредитних установ, правовими формами організації та підходами до здійснення кредитних операцій. У цьому випадку кредитна система акумулює вільні грошові капітали, доходи і заощадження різних верств-населення, які згодом надаються в позику виробникам, уряду, приватним особам.

Другий аспект пов'язаний з рухом позичкового капіталу у вигляді різних форм кредиту і методів організації кредитних відносин, тобто з функціональною формою кредитної системи, включаючи планування кредиту, його застосування, особливості здійснення кредитних операцій.

Таким чином, в даний час при розгляді терміну «кредитна система» використовуються два підходи, що характеризують саме поняття «система»:

1) як сукупність організацій, однорідних за своїми завданнями, або установ, організаційно об'єднаних в одне і 2) як цілого, що представляє собою єдність закономірно розташованих і взаємозв'язаних частин.

Такий підхід до інтерпретації сутності кредитної системи сформувався в вітчизняній економічній науці. Проте, на нашу думку, він не може бути покладений в основу організації державного регулювання системи кредитування в аграрній сфері, так як неминуче виникають труднощі, пов'язані з необхідністю визначення елементів структури системи, які є об'єктами впливу.

Вказана обставина вимагає пошуку іншого підходу до трактування категорії «кредитна система». У вирішенні цього завдання може допомогти концепція інституціональної архітектоніки. Інституційна архітектоніка – дуже ємне, багатозначне поняття. В аналізованому аспекті особливо важливо його значення як глибинної інституційної структури, як будівельного мистецтва і як загального естетичного плану розбудови інституцій. Тут відображені об'єктивні, внутрішньо властиві системі відносини, значення суб'єктів у відтворювальній діяльності, необхідність організації діяльності згідно внутрішніми закономірностями системи.

Інституційна архітектоніка дозволяє з'ясувати не тільки існуючу інституційну побудову системи, її недоліки, протиріччя і невідповідності, а й дати відповідь на те, які саме риси повинні бути їй притаманні, які форми організації діяльності суб'єктів відповідають їм, на що і яким чином можна впливати в інституційній структурі системи, для того, щоб сутність і характер організаційних форм, що сформувалися в результаті їх історичного розвитку, адекватно реалізовувалися в ході функціонування системи.

Об'єктом інституційної архітектоніки як теоретичної концепції є структура інститутів, але не сама по собі, а розглянута і оцінювана з позицій її відповідності сутнісним характеристикам конкретної системи й загального плану її побудови. Такий підхід відповідає сучасним уявленням про сутність державного регулювання соціально-економічних систем.

З позиції інституціональної архітектоніки різні визначення кредитної системи перестають існувати як альтернативні, а стають формами вираження вихідних відносин і принципів її організації.

Як ми зазначали, кредитна система є цілісним, нероздільним утворенням. Це забезпечується наявністю фундаментальних внутрішніх зв'язків між елементами функціональних та інституційних структур, які зберігали своє значення. І якщо зовнішня оболонка кредитної системи може постійно змінюватися, і вона змінюється, то її внутрішні фундаментальні структури, які виконують роль своєрідних несучих конструкцій, існують в незмінному вигляді. Тому при регулюванні кредитної системи необхідно брати до уваги ці визначальні, істотні зв'язки.

Вищевикладене дозволяє зробити висновок, що кредитна система в аграрній сфері – це складно влаштована, функціонально диференційована система, що має різні елементи і складові, серед яких є стабільні складові інститутів «базові інститути», що характеризують історично стійкі, постійно відтворювані кредитні відносини. Базові інститути утворюють основу кредитної системи, вони задають найбільш загальні характеристики кредитних ситуацій, визначають спрямованість колективних та індивідуальних дій кредиторів і позичальників. Введення категорії «базових інститутів» дозволяє розглядати інституційні та функціональні елементи системи аграрного кредитування як її фундаментальні структури, функціонування яких відбувається через конкретні інституційні форми. На відміну від базових інститутів, що зберігають свій зміст, інституційні форми мобільні, пластичні, мінливі. Вони являють собою конкретні встановлені зразки, способи організації специфічних кредитних відносин в аграрній сфері, в яких проявляється порядок взаємодії аграрних товаровиробників, кредиторів, держави, інших суб'єктів. Інституційні форми кредитної системи це пряме або опосередковане зовнішнє вираження її базових інститутів, і саме вони є предметом регулювання. У цьому випадку кредитний кооператив (як інституційний елемент) і кооперативна форма кредиту (як

функціональний елемент) є в сукупності базовими інститутами підсистеми сільської кредитної кооперації. А їх практичним вираженням, тобто інституційними формами функціонування, об`єктами впливу виступають механізми, що забезпечують формування та використання фондів позикових коштів, норми і правила, що регулюють відносини кооперативу та його членів, конкретні організаційні форми, що забезпечують реалізацію системних функцій.

Понятійне відокремлення власне інститутів та інституційних форм має в даний час достатнє поширення в літературі, присвяченій аналізу інституційних структур [31, 44, 58, 87, 94, 105]. Це дозволяє зробити висновок про те, що система кредитування в аграрній сфері інваріантна щодо дій її суб`єктів, хоча проявляється в різних, постійно змінюваних в ході її функціонування інституційних формах, обумовлених історичними особливостями країни, макроекономічним становищем, станом аграрного виробництва. Отже, в ході регулювання забезпечується, такий вплив на систему, яка обумовлює вибір конкретної інституційної форми взаємодії її суб`єктів.

Таким чином, під системою сільськогосподарського кредитування нами розуміється вся сукупність інституційних форм кредитної підтримки аграрних товаровиробників та сільського населення, тобто норм і правил, що забезпечують реалізацію їх економічних інтересів в ході фінансово-кредитної підтримки (рис. 1.6).

Інституційний підхід, з позицій якого сформульовано дане визначення, дозволяє розширити уявлення про організацію кредитних відносин в аграрній сфері та можливості їх регулювання. Він відрізняється від традиційного класичного насамперед тим, що розглядається не механічний набір елементів кредитної системи, а конкретні форми їх функціонування і способи, взаємодії один з одним, для досягнення необхідного результату (поставленої цілі).

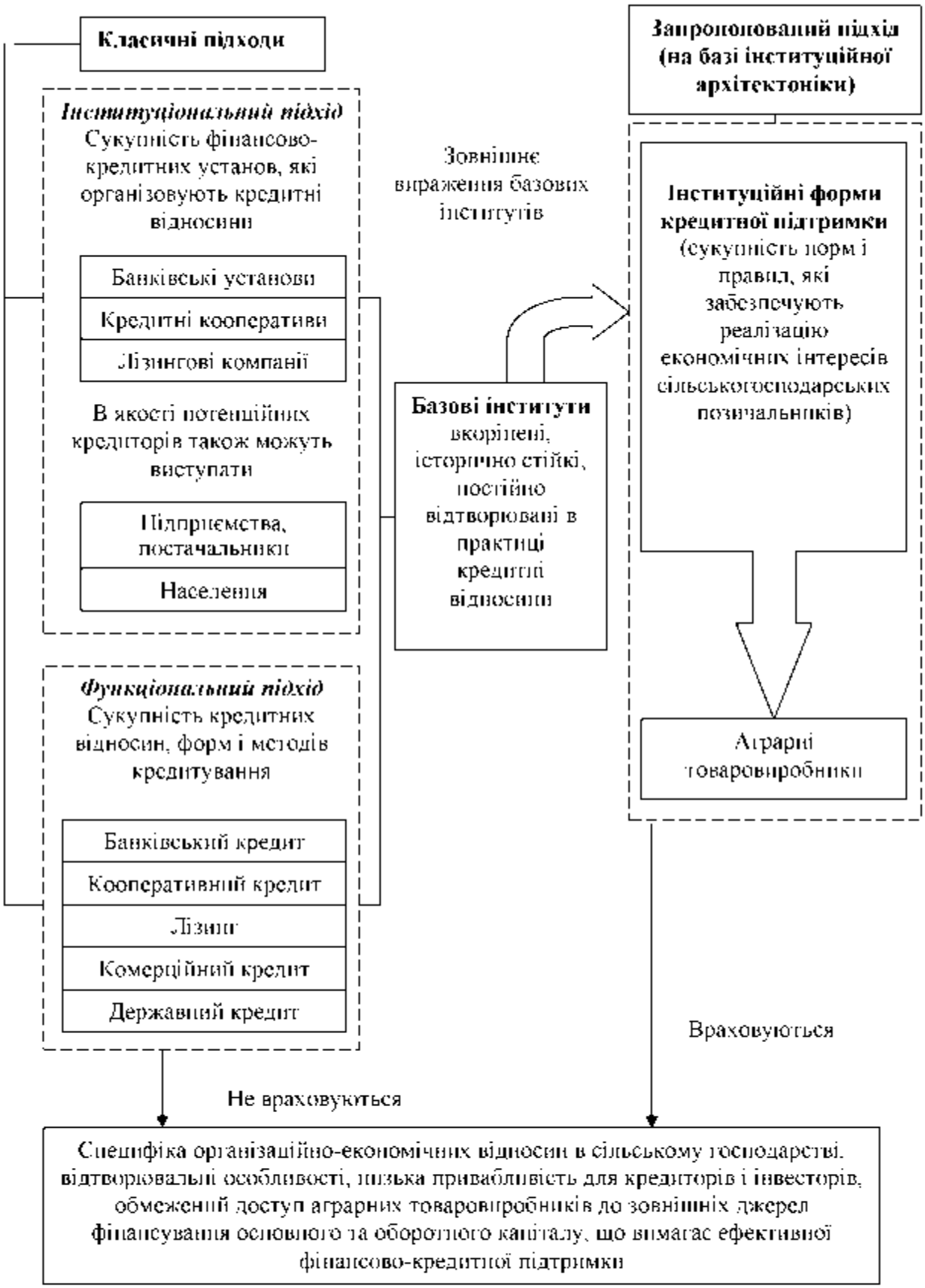

Рис. 1.6. Інституційні форми кредитної підтримки аграрних товаровиробників

Джерело: удосконалено автором на основі [58].

Тому під державним регулюванням кредитної системи в аграрній сфері ми розуміємо організаційно-економічний і правовий вплив, держави на формування і функціонування, інституційних форм кредитної підтримки, аграрних товаровиробників, що забезпечує зворотні джерела фінансування процесів виробництва продукції та відтворення суспільних благ.

Державне регулювання системи сільськогосподарського кредитування розглядається нами як механізм, забезпечує її функціонування як системи підтримки.

З точки зору загальносистемних функцій в економіці слід виділити також комплекс галузей, діяльність яких не можна звести до виробництва товарів і послуг, а складається в забезпеченні необхідних базових умов для сталого розвитку всієї економіки. При цьому, на нашу думку, до таких галузей життєзабезпечення відносяться аграрна сфера, яка разом із її базовою галуззю мають досить розгалужену систему функцій, що в сукупності дає право на визнання її пріоритетним сектором національної економіки. При цьому сільське господарство – сфера матеріального виробництва, яка є першою життєвонеобхідною для кожного члена суспільства, незалежно від його матеріального і соціального становища. Дана позиція заснована на концепції багатофункціональності сільського господарства і підтримується представниками всіх напрямів аграрної економічної думки, серед яких по цій проблемі склався відносний консенсус [8, 11, 29, 33, 43, 78, 128, 133, 175].

Державне регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері здійснюється в формі розробки спеціальних норм, правил, процедур, що сприяють полегшенню взаємодії аграрних товаровиробників і їх кредиторів з метою підвищення ефективності результатів їх економічної діяльності. Цілеспрямований державний вплив на порядок поведінки суб'єктів кредитних відносин забезпечує задоволення їх потреб у формуванні певних видів взаємозв'язків, здійсненні спільних організованих дій, які визначаються внутрішньою структурою кредитної системи, і дозволяє їм на

цій основі реалізувати свої економічні інтереси. Таким чином, практичним вираженням процесу регулювання системи кредитування в аграрній сфері є спрямованість дій суб'єктів державного управління на процес формування інституційних форм кредитної підтримки, призначенням яких є створення фінансово-економічного середовища і умов для реалізації економічних інтересів аграрних товаровиробників шляхом накладення на їх дії певних рамок поведінки.

Виходячи з наведених вище аргументів нами запропонована теоретична модель формування державного регулювання системи фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері, заснована на дотриманні виявлених в результаті дослідження закономірностей (рис. 1.7).

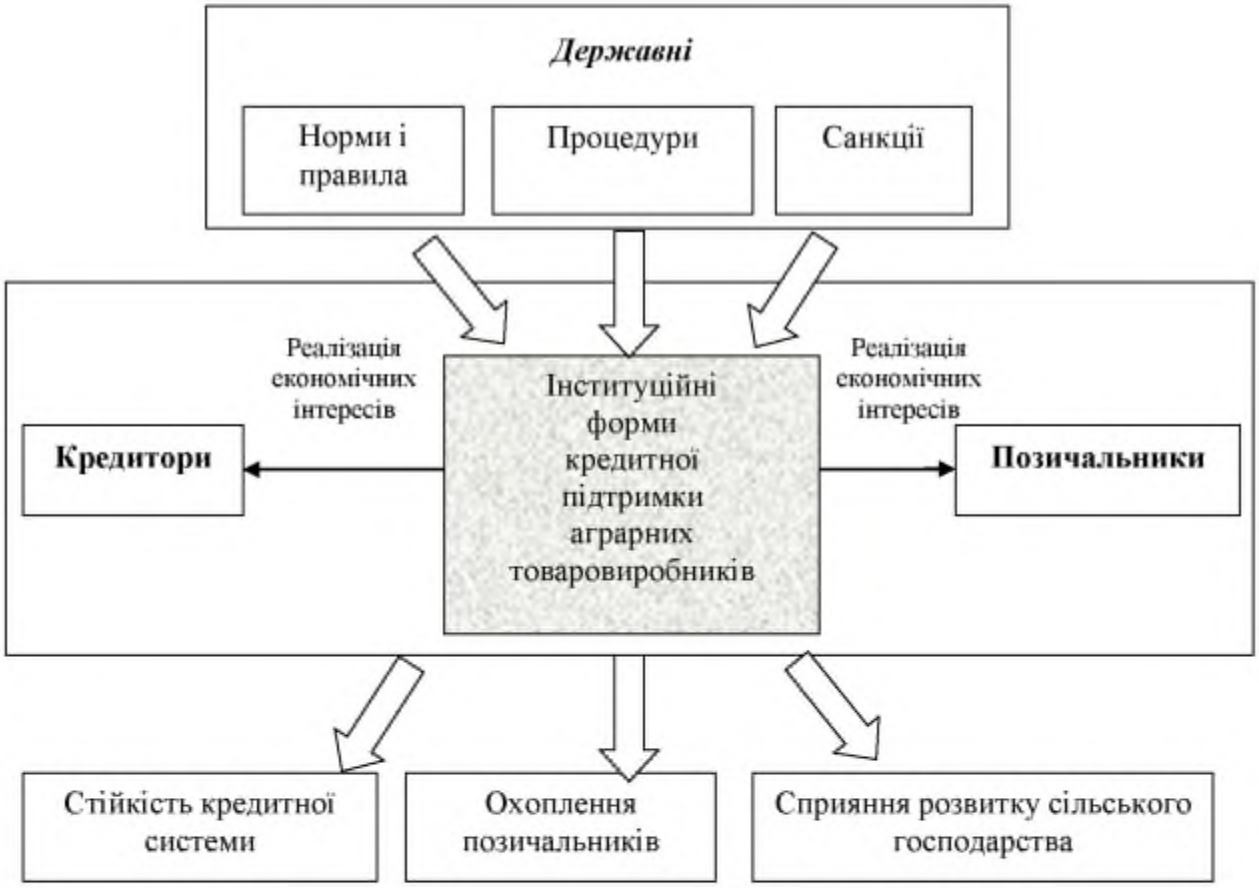

Рис. 1.7. Модель формування державного регулювання системи фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері

Джерело: удосконалено автором на основі [58].

Дана модель повинна бути покладена в основу процесу формування конкретних форм і методів державного впливу на різні елементи системи кредитування аграрній сфері. Ефективність даної моделі державного регулювання полягає в тому, що вона забезпечує як злагодженість взаємодії різнополюсних, різнорідних інтересів господарюючих суб'єктів в самій системі щодо внутрішніх кредитних відносин в аграрній сфері, так і реалізацію системних властивостей в рамках соціально-економічного устрою країни, складаючи основу для ефективного розвитку аграрного виробництва і економіки в цілому.

Регулювання державою фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері може реалізовується в формі вироблення особливих норм, правил, процедур і санкцій сприяють полегшенню взаємодії кредитної системи та аграрних товаровиробників, з метою реалізації взаємовигідних інтересів (рис. 1.8). У даний час чітко простежується орієнтованість органів державного управління на розробку і впровадження інституційних форм кредитної підтримки, призначенням яких є створення фінансово-економічних умов для розвитку аграрних товаровиробників шляхом формування різноманітних кордонів поведінки.

Сталий розвиток аграрного виробництва, як показав аналіз, визначається взаємодією двох систем: ринкової саморегулюючої і системою державного регулювання і підтримки галузі. При цьому цілі, інструменти та ефективність механізмів функціонування фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері безпосередньо залежать від конкретних особливостей переважної форми економічного регулювання.

Державне регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері відрізняється складною структурою і цілісною, внутрішньо узгодженою сукупністю нормативно визначених інструментів державного впливу, розроблених з урахуванням дії економічних законів і спрямованих на створення умов для фінансово-кредитного забезпечення процесу аграрного виробництва та процесу відтворення суспільних благ (табл. 1.2).

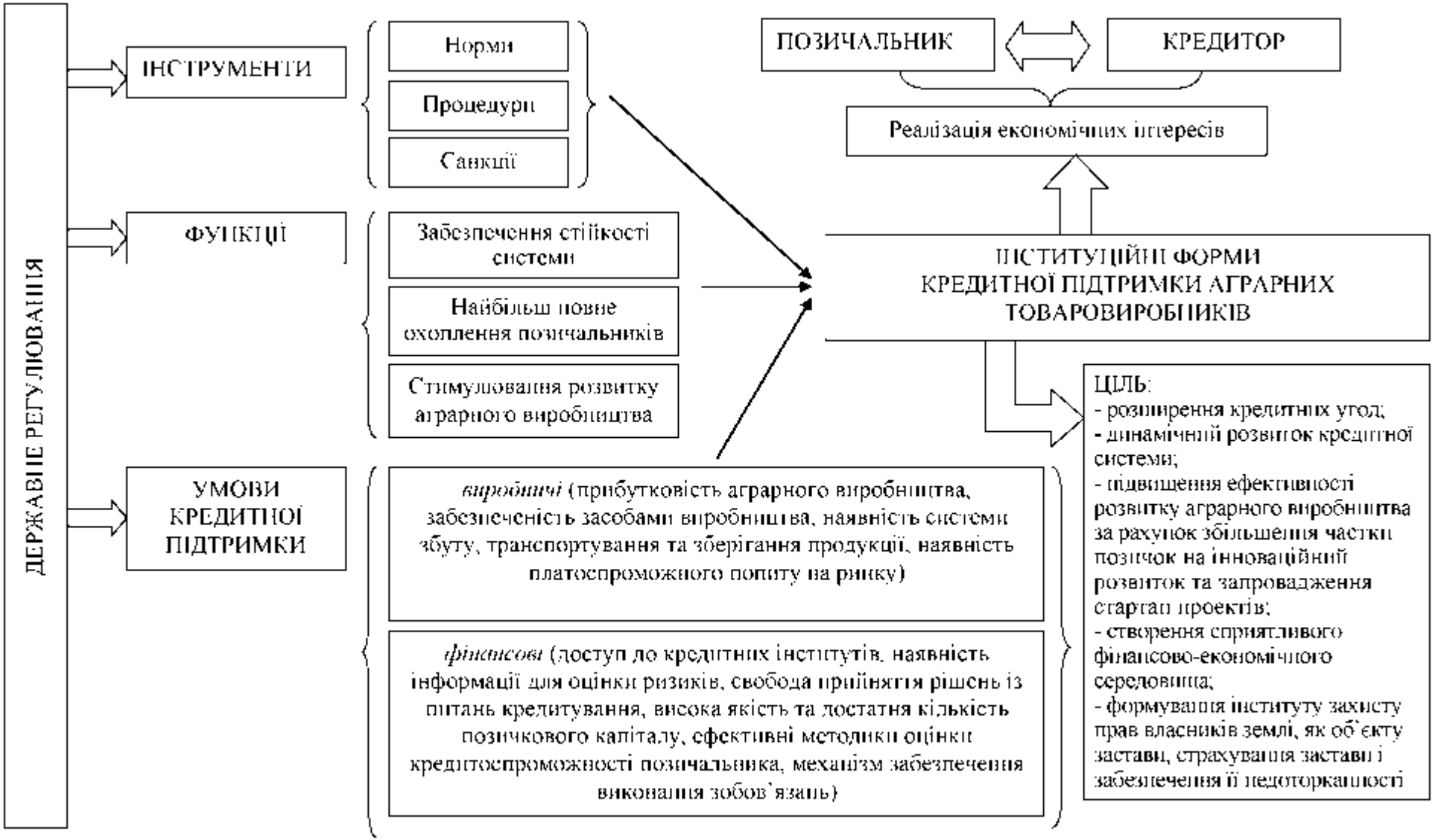

Рис. 1.8. Концептуальна модель державного регулювання системи фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері

Джерело: побудовано автором

Таблиця 1.2

Елементи ринкового і державного механізмів регулювання системи фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері

Елемент	Ринковий механізм саморегулювання	Механізм державного регулювання
Мета	Отримання прибутку	Підтримка фінансово-кредитних відносин, що забезпечують матеріальні та соціальні умови життєдіяльності сільського населення
Кредитори	Комерційні банки	Спеціалізовані фінансово-кредитні інститути, створені за підтримки держави (спеціалізовані банки, кредитні кооперативи, мікрофінансові організації), комерційні банки
Об`єкт регулювання	Форми руху позичкового капіталу в сільському господарстві	Інституційні форми кредитної підтримки аграрних товаровиробників
Рівень покриття охоплення) позичальників	Сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, господарства населення, несільськогосподарські позичальники	Всі категорії аграрних товаровиробників, суб`єкти несільськогосподарського підприємництва, здійснюваного на селі
Ресурси	Залучені депозити і кошти фінансового ринку, вклади населення	Залучені кошти, кошти фінансового ринку, бюджетні кошти
Принципи	Забезпечують прибуткове розміщення коштів, мінімізацію ризику, зростання прибутку	Забезпечують розширення меж кредитування, повний доступ аграрних позичальників до кредитних ресурсів
Забезпечення повернення кредиту	Жорсткі вимоги до фінансово-економічного стану позичальника, забезпечення кредиту	Процедури фінансового оздоровлення і реструктуризації заборгованості, гарантійні і страхові схеми
Відсоткова ставка	Забезпечує показники прибутковості кредитних операцій	Субсидується і забезпечує доступність кредиту без зниження показників прибутковості кредитних операцій
Кредитний ризик	Мінімізується за рахунок способів забезпечення зобов`язань	Знижується за рахунок функціонування ефективної інфраструктури кредитної системи, підтримуваної державою

Джерело: систематизовано автором

Відповідно до даного підходу державне регулювання забезпечує лише ті функції, які не в змозі забезпечити дія ринкового механізму

саморегулювання. В даний час оптимальне співвідношення двох механізмів сприяє ефективному функціонуванню ринкових стимулів, доповнених необхідними умовами, що забезпечують реалізацію економічних інтересів усіх суб'єктів системи і функціональної придатності ринкових інститутів кредиту.

Таким чином, відтворювальні особливості, загальнонаціональна значимість аграрної сфери вимагають застосування елементів ринкового і державного механізмів регулювання системи фінансово-кредитних відносин, що дозволяють забезпечити аграрну сферу необхідними фінансовими ресурсами. Система державного регулювання є фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері має комплексну структуру і являє собою сукупність норм різних галузей законодавства з переважанням норм аграрного законодавства, покликаних враховувати специфіку аграрних правовідносин. Залучені «приграничні» норми сприяють забезпеченню дієвості та повноти регулювання фінансово-кредитних правовідносин. В умовах багатоукладної аграрної економіки інститут кредитування аграрного виробництва об'єктивно поповнюється новими правовими нормами, покликаними регулювати його функціонування.

1.3. Зарубіжний досвід регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері

Світовий досвід показує, що у ринкових умовах господарювання аграрні товаровиробники практично не можуть отримувати дохід, достатній для постійного здійснення розширеного відтворення тільки за рахунок реалізації виробленої продукції. В даний час, на нашу думку, ефективний розвиток аграрного виробництва можливий лише при активній державній участі. Також слід визнати, що аграрне виробництво ніколи не зможе бути галуззю вільною від державного регулювання внаслідок досить низькій

еластичності попиту та цін на продукцію. У країнах з високоефективним аграрним сектором добре розвинені й давно функціонують різні напрями державної допомоги аграрному виробництву, одним з яких є пільгове кредитування. Роль держави у вирішенні проблеми формування інвестиційних ресурсів аграрної сфери є основоположною, саме тому державна підтримка залучення інвестицій у аграрне виробництво набуває особливого значення.

Узагальнення досвіду кредитування аграрної сфери, сформованого за кордоном, вказує на те, що важливим елементом економічного розвитку аграрного виробництва є кредит, використання якого служить базою створення аграрного капіталу, основою процесу індустріалізації. На нашу думку, в даний час не зовсім правомірно вказують на негативний вплив кредиту на аграрне виробництво. Сільське господарство, в силу особливостей позбавлене довгострокового і середньострокового власного капіталу і змушене вдатися до кредиту з метою реалізації технічного та технологічного переозброєння.

Проведене дослідження дозволило зробити висновок, що фінансування аграрного виробництва у різних країнах відбувається за кількома сценаріями, чіткі межі між якими відсутні. У кожній країні проявляються різноманітні форми організації кредитування аграрної сфери.

Залучення в аграрну сферу комерційних банків шляхом надання державних гарантій і субсидування відсоткових ставок широко поширене у Великобританії, Китаї, Нідерландах, Австрії.

Наприклад, система кредитування аграрного виробництва, що склалася у Великобританії, характеризується відсутністю спеціалізованих сільськогосподарських банків, а кредитна політика реалізується по відношенню до аграрного виробництва на єдиних принципах, що і до інших галузей економіки. Залежно від фінансового стану фермера банк щорічно домовляється з ним про обсяг кредиту і відсоткової ставки.

Широке поширення отримали небанківські спеціалізовані організації. Наприклад, фермерська молочна корпорація видає кредити фермерам для покупки молочних цистерн або сама їх закуповує і здає в оренду підприємствам. Англійська компанія по меліорації земель надає фермерам позики за фіксованою відсотковою ставкою на строк до 40 років [98].

В останні роки в Китаї була проведена «комерціалізація» банківської системи, результатом якої є переведення низки банків в розряд комерційних, спеціалізованих державних банків, що надають державну підтримку аграрного сектору економіки. Мета їх створення полягала у сприянні розвитку аграрного виробництва солідарно з підтримкою держави. Активи цього банку призначені для надання кредитів: на придбання аграрної продукції, її зберігання, переробку; на надання допомоги сільським районам; на комплексне освоєння ресурсів [11].

В Австрії інвестиційні сільськогосподарські кредити є найбільш поширеними в аграрній сфері, де ставка банківського відсотка визначається на базі ставки банку-кредитора і кілька разів на рік коригується Австрійським національним банком. Міністерство сільського і лісового господарства надає субсидії аграрним товаровиробникам в межах сум, які відповідають 50 % ставки банківського кредиту, наданого аграрним підприємствам, що веде виробництво в гірських умовах, на будівництво теплиць і на 14 % – при застосуванні альтернативних джерел енергії. Термін пільгового кредитування досягає десяти років [183].

Функціонуючий у Нідерландах спеціалізований аграрний банк-Рабобанк, забезпечує до 90 % кредитного фінансування аграрної сфери. За результатами аналізу діяльності аграрних підприємств визначаються умови кредитування. Під час дії кредитного договору можлива зміна відсоткової ставки [183]. У Франції, Німеччині, Японії і Польщі поширене кредитування аграрного сектора через систему кооперативних банків. На їх частку припадає у Франції близько 75 % сільськогосподарського кредиту, в Німеччині – 44%.

Огляд літературних джерел дозволив зробити висновок, що кооперативні банки як і сучасні універсальні, надають широкий спектр позик різної терміновості. Єдність кооперативної системи кредитування забезпечується за рахунок цілісності відносин кооперативної власності і системи функціональних зв'язків.

У Франції до 1990 р. Аграрний Банк Франції (Credit Agricole) був монополістом у галузі сільськогосподарського кредитування та забезпечував близько 90 % обсягу кредитування. Слід зазначити, що пріоритет віддається фінансуванню проектів, відібраних місцевими органами влади, які знають умови регіону і кваліфікаційний рівень фермерів. Місцева влада самостійно приймає рішення і несе за них повну відповідальність. Держава відповідно до особливостей аграрної політики надає пільгові кредити і коригує умови їх надання. Ліцензії на кредитування фермерів отримують банки, що мають позитивну репутацію у місцевих фермерів і здатні надати більш дешеві кредити за пільговою відсотковою ставкою [11]. Найбільш поширене пільгове кредитування для початківців фермерів, а також фермерів, які впроваджують інновації, і кооперативних структур. Держава в свою чергу субсидує частину ставки позичкового відсотка. При цьому кредити видаються під низькі відсотки.

У даний час кредитування фермерів здійснюється в основному кооперативними банками. Конкуренція між ними за краще обслуговування стимулюється державою, яка не має монополії в кредитному обслуговуванні. У Франції близько 70 % загального обсягу пільгових позик направляється на модернізацію і облаштування господарств. Держава модифікує умови пільгового кредитування відповідно до існуючих потреб економічної політики [183].

Система кредитування аграрної економіки Німеччини створювалася протягом 150 років, а розпочалася зі створення першої позичкової каси. У даний час її утворюють: союз народних банків і банків товариств «Райффайзен»; Франкфуртський сільськогосподарський рентний банк;

Боннський німецький поселенський та іпотечний банк; система ощадних кас; приватні іпотечні банки; рентний банк, а також асоціації національного рівня.

На даний час кредитні кооперативи у Німеччині налічують 15 млн членів. Ними стали 80 % фермерів країни, 75 % осіб, що займаються торгово-підприємницькою діяльністю, і 60 % ремісників. Держава активно реалізує пільгову політику щодо аграрних товаровиробників. В основному підтримуються фермери у віці до 40 років, їм надається пільгове кредитування з метою здійснення капітальних вкладень у виробничу інфраструктуру, будівництво житла, придбання, а також виробництво. Держава здійснює контроль за діяльністю німецького поселенського та земельного (іпотечного) банку, що веде в широких масштабах комерційну банківську діяльність, і володіє більш 50 % його статутного капіталу [64].

Сучасна система сільськогосподарського кредитування Німеччини в усьому світі визнана класичною. При цьому понад 44 % кредитів надають кооперативні банки для фінансування діяльності фермерських господарств і аграрних підприємств. Відсоткова ставка, незважаючи на широке застосування пільгового кредитування, залишається відносно стабільною, близько 7,0 % річних [183].

Для США і Канади характерне функціонування небанківських кредитних організацій в аграрній сфері. У США головна роль при кредитуванні аграрної сфери належить системі кредитування фермерів, яку утворюють змішані державно-кредитні організації деяких штатів, які належать самим позичальникам. Дана система була утворена в 1916 р.

Як державна організація Селянська Кредитна Система утворена Конгресом США в 1916 р. з метою забезпечення сільськогосподарських товаровиробників джерелами фінансування. Держава надала початковий капітал для утворення цієї організації, проте з часом діяльність системи почала фінансуватися за рахунок її членів [84].

Американська система кредитування фермерів включає: Федеральну заставну корпорацію, Федеральну фондову компанію фермерського кредиту, Інформаційну компанію, Компанію по кредитуванню лізингових операцій, Бюро сприяння системі фермерського кредиту, Компанію фінансової підтримки, які виконують функції, що забезпечують ефективну діяльність системи сільськогосподарського кредитування.

У США широке поширення отримав товарний кредит на виробництво продукції рослинництва, націлений на подолання ситуації, коли державні запаси сільськогосподарської продукції в надлишку, а внутрішні та експортні ціни не влаштовують фермерів.

Особливе значення в системі кредитування фермерів належить адміністрації у справах фермерів, створеної в 1970-х роках. Вона здійснює керівництво програмами кредитування, ранжування позик фермерам, надання допомоги в питаннях управління виробництвом, реалізує кредитну програму підтримки поточної діяльності ферм у випадках, коли недостатньо ресурсів на поточні витрати по веденню господарства. Ці кредити надаються на термін від 1 до 15 років. Найчастіше в цій програмі беруть участь молоді фермери. Адміністрація у справах фермерів нерідко використовує програму, за якою уряд США відшкодовує до 90 % позикових коштів при їх неповерненні фермером [11].

У даний час понад 160 млрд доларів кредитних ресурсів для фермерів, сільських жителів, сільськогосподарських підприємств і кооперативів забезпечує 90 асоціацій і 5 банків. Сільськогосподарський перепис виявив, що понад 90 % всіх малих форм господарювання не мають боргів, в той час як понад 60 % від загального числа виданих кредитів в портфелях Асоціації були видані дрібним фермерам. В рамках Міністерства сільського господарства США діють:

- Товарно-кредитна корпорація, що надає позики на будівництво зерносховищ;

- Адміністрація фермерського житла, що кредитує купівлю або будівництво ферм, будівель;

- Адміністрація сільської електрифікації, авансує позикові кошти на цілі електрифікації.

Основою державної системи кредитування сільського господарства Канади є створена в 1959 р Фермерська кредитна корпорація, яка надає кредити на придбання активних і пасивних основних засобів. Термін кредитування становить від 10 до 30 років. Сума ліміту безпосередньо пов'язана з економічним становищем позичальника. Корпорація надає кредити під заставу землі, обладнання, худоби.

У Японії ключовим фінансово-кредитним інститутом є Центральний кооперативний банк. Кооперативні кредити, найчастіше, мають короткостроковий характер. Довгострокове кредитування забезпечується урядовими програмами через державну корпорацію фінансування сільського, лісового і рибного господарства.

Для країн Центральної та Східної Європи характерна організація системи кредитних кооперативів для мікрокредитування невеликих сімейних господарств. Зростаюча роль системи кредитної кооперації пов'язана з відсутністю умов для залучення до кредитування сільського господарства комерційних банків. У цьому випадку держава надає пряму допомогу в формуванні некомерційних і небанківських кредитних інститутів, іноді з використанням коштів міжнародних організацій.

Аналіз особливостей кредитування аграрних товаровиробників в східноєвропейських країнах показав, що:

- у Польщі до 90 % сільськогосподарських кредитів проходить через систему кооперативних банків;

- у Словенії створений Союз ощадно-кредитних служб;

- у Болгарії за фінансової підтримки Євросоюзу була сформована система фондів взаємного кредитування для дрібних фермерів;

- в Естонії за фінансової підтримки держави створюються ощадно-позичкові асоціації, об'єднані в Центральний союз;

- у Литві на кооперативних засадах утворено 12 кредитних спілок, за безпосередньої участі держави шляхом звільнення від податку на прибуток, розробки єдиної системи бухгалтерського обліку, менеджменту та маркетингу;

- у Молдові створена система сільського мікрокредитування, що складається з ощадно-позичкових асоціацій [183].

Узагальнення зарубіжного досвіду сільськогосподарського кредитування дозволило виділити деякі особливості його організації, які, на наш погляд, слід враховувати при розвитку кредитної справи та вдосконалення вітчизняного кредитування аграрної сфери економіки.

Фінансовим обслуговуванням фермерів у різних країнах займаються комерційні, кооперативні та спеціалізовані банки, страхові компанії, ощадно-позичкові каси та інші фінансово-кредитні інститути. У ряді країн широкий розвиток отримали різні форми небанківського кредитування, через які надаються цільові кредити. Також необхідно відзначити існування чітко налагодженої системи кредитних кооперативів, члени яких об'єднані кооперативною власністю і загальними інтересами. У кредитних кооперативах практикується акумуляція коштів населення при наданні гарантій уряду під частину їх зобов'язань. Ця схема працює досить успішно в самих різних країнах.

Проведене дослідження дозволило зробити висновок, що для кожної країни властива своя характерна особливість в організації забезпечення фінансовими ресурсами господарських суб'єктів. Наприклад, у Франції та Японії переважна частина фінансових операцій здійснюється за допомогою одного або двох спеціалізованих банків. У США і Німеччини – це ціла система різноманітних фінансових інститутів для аграрного сектора. Сформовані за кордоном системи кредитування сільського господарства свідчать про те, що в кожній країні в певні періоди часу застосовуються свої

підходи до підтримки аграріїв. Однак, існують деякі загальні тенденції: активна участь держави у формуванні системи кредитування; нормативно-правове забезпечення умов функціонування кредитної системи; фінансово-кредитна підтримка аграрних товаровиробників [11].

Зупиняючись на вітчизняному досвіді сільськогосподарського кредитування необхідно відзначити, що в період ринкових реформ аграрний сектор зіткнувся з двома суттєвими проблемами: відсутність цивілізованої кредитної системи і повна неготовність учасників кредитного процесу адаптуватися до нових умов. За цих обставин позикові кошти надавалися аграрному сектору з використанням субсидованого кредитування, що зробило деякий вплив на організацію системи сільськогосподарського кредиту в наступні роки.

У даний час важливим завданням державної політики є створення і розвиток ефективної фінансово-кредитної системи для підтримки аграрного сектора економіки з метою забезпечення продовольчої незалежності країни.

Практична реалізація принципів ринкових відносин у сфері кредитування аграрного виробництва була утруднена через наступні фактори:

1. Комерційні банки надавали аграрним товаровиробникам кредити за ринковими ставками.

2. Існуючий диспаритет цін між промисловістю і сільським господарством уповільнює розвиток міжгалузевих ринкових відносин. У результаті, кредити використовувалися і використовуються, на покриття різниці у цінах. Регулярна затримка розрахунків за реалізовану продукцію не дозволяє аграрним товаровиробникам своєчасно застосовувати принцип зворотності кредитів.

3. Існує диспропорція між обсягом виробництва продукції і кредитними вкладеннями. При постійному зростанні кредитних вкладень в сільське господарство і переробну промисловість збільшення обсягів виробництва продукції не відбувалося.

У свій час більшість таких же фінансово-економічних проблем вирішували багато розвинених країн світу. Кожна з них, з урахуванням економічних можливостей, брала найбільш прийнятні для конкретних умов рішення. Тому доцільно спиратися на їх досвід з метою пошуку найбільш придатних для України елементів вдосконалення системи кредитування аграрної сфери.

Дослідження особливостей державного регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері в країнах з різними соціально-економічними моделями дозволяє виділити загальні характерні риси і фундаментальні принципи його організації.

1. Еволюційний характер державного регулювання. Розвиток сільськогосподарських фінансових і кредитних ринків характеризується в більшості країн еволюційним типом перетворень, спрямованих на розширення доступу товаровиробників до кредиту й інших фінансових послуг. Поєднання фінансової політики держави з діяльністю спеціальних інститутів з обслуговування аграрного виробництва виступає альтернативою прямого втручання держави в аграрну сферу.

Держава забезпечувала фінансово-кредитне обслуговування аграрної сфери у формі кооперації дрібних товаровиробників, банківської діяльності на кооперативних засадах, кредитування в рамках фінансово-агропромислових груп. Сільськогосподарський кредит у все більшій ступені ставав інтегрованим в загальнонаціональну систему послуг, пропонованих широкими фінансовими та кредитними ринками.

2. Економічна політика, що забезпечує макроекономічну стабільність. Кредитні системи і фінансові інститути не можуть вирішити проблеми, в основі яких лежить макроекономічна нестабільність. Будь-яка фінансово-кредитна система, яка обслуговує аграрне виробництва, потребує законодавчої бази, професійної підготови кредитних працівників і наявності у них практичного досвіду кредитування аграрного виробництва, в наявності адекватної інформації для позичальників і кредиторів.

Відсутність стабільності фінансової системи негативно впливає на прибутковість аграрного виробництва з огляду на невизначеність та ризики, як для товаровиробників, так і для їх кредиторів. Більш того, це завдає шкоди чинним фінансовим інститутам і підриває довіру не тільки до політики і програм уряду, але й до банківської системи.

Відсутність належної інформації, на основі якої приймаються рішення, а також недостатньо розвинена ринкова інфраструктура також знижують ефективність функціонування аграрного кредиту. Тому заходи, які вживаються для розширення доступу аграрних товаровиробників до кредитів не будуть ефективними, якщо діючі в системі кредитування норми і правила, що регламентують поведінку її суб'єктів, не будуть користуватися їхньою довірою.

3. Забезпечення нормативно-правових умов функціонування кредитної системи в аграрному виробництві. Важливим елементом підвищення доступності фінансування для аграрних товаровиробників є створення державою адекватного правового та політичного середовища. При аналізі можливостей кредитування, як цілого сектора, так і окремого підприємства в будь-якій країні для фінансових інститутів істотним фактором є надійність держави, тобто послідовність і прозорість політичних заходів, нового законодавства і т. д.

Законодавча система, в основі якої лежать визнання прав приватної власності і визначення кодексу ділових відносин, є ключовим фактором розвитку фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері. Зміни в законодавстві та в системі регулювання аграрного кредиту забезпечують його оптимальне функціонування в рамках фінансового трикутника. Визнання системи аграрного кредитування фінансовим співтовариством відкривають можливості її широкого доступу на національний і міжнародний фінансові ринки.

4. Адресність механізмів фінансово-кредитної підтримки. Різні інструменти державної фінансово-кредитної політики; застосовуються для

того, щоб забезпечити і / або підвищити доступність фінансових послуг і, зокрема, кредиту для аграрних товаровиробників. Це одночасно означає, що дані інструменти повинні бути поза межами досяжності для підприємців, для яких ці послуги порівняно доступні. Для того, щоб виконати зазначені умови, державі слід чітко сформулювати критерії прийнятності кандидатів на отримання кредитної підтримки, класифікувати групи кандидатів і показники, які необхідно буде відслідковувати.

Кооперативні фінансові інститути розвинених країн не замінюють банківську систему. Вони займають певну економічну нішу, виконуючи в основному функції кредитування фермерських господарств та інших підприємств в сільській місцевості. Ефективність кредитних кооперативів полягає, перш за все, в демократичній формі управління, солідарної відповідальності та взаємовигідних для учасників кооперативу умовах застосування капіталу. Основна мета кредитного кооперативу полягає не в отриманні максимально можливого прибутку, а в найбільш повному задоволенні потреб своїх членів, тобто в наданні їм кредитів з найменшими витратами. Тому в ряді країн дивіденди на прибуток кредитного кооперативу не виплачуються, а весь прибуток йде в спеціальні резервні фонди та розподіляється між членами пропорційно взятому ними кредиту.

Підтримка спеціалізованих інститутів державою обмежуються початковим етапом. Досвід розвинених країн показує, що спеціалізовані інститути залишаються життєздатними і без державної підтримки за рахунок диверсифікації діяльності для більш ефективного задоволення місцевих потреб. Багато банківських організацій, починаючи свою діяльність на базі державного капіталу, або як державні агентства, в процесі розвитку відійшли від державної власності, хоча і продовжують діяти в рамках визначених державою повноважень, і належать своїм же аграрним позичальникам. Іншою характерною рисою є те, що в міру зростання ці банки опинилися в більшій мірі залучені в кредитування агробізнесу та інших секторів економіки своїх країн. Таким чином, продовжуючи залишатися в особливих

відносинах зі сферою аграрного виробництва, багато банків опинилися в стані надання послуги значно ширшій клієнтській базі. Наприклад, Рабобанк починав як виключно сільськогосподарська банківська організація, а сьогодні є одночасно великим національним кредитором в Нідерландах і видатним представником міжнародного кредиту в галузі агробізнесу і аграрного виробництва, що здійснює кредитні операції по всьому світу.

Інший банк – Креді Агріколь, французький кооперативний банк-кредитор з широкою клієнтською базою, що надає фінансові послуги у Франції, і в той же час найбільший кредитор і постачальник фінансових послуг в багатьох інших країнах світу.

Зарубіжний досвід показує, що будь-який банк, який спеціалізується на операціях в аграрному секторі, повинен бути організований таким чином, щоб відповідати потребам аграрних товаровиробників і сільських жителів в кредитах і фінансових ресурсах. Систематизація зарубіжного досвіду в галузі створення спеціалізованих аграрних банків дозволяє нам виділити ключові етапи і напрями організації даного процесу (рис. 1.9).

1. Вибір державної, приватної, кооперативної або змішаної форми власності банку. Законодавці у Франції і Німеччині зупинилися на змішаній системі, по суті – кооперативній (або взаємній), а за формою – публічній. Цей тип структури має переваги з точки зору контролю і доступу до фондів. Однак одночасно створюється такий баланс сил, який ускладнює управління і може привести до напруженості у взаєминах. Отже, на певному етапі від такого подвійного статусу слід відмовитися. У Нідерландах та США спеціалізована банківська система має повністю кооперативну структуру.

2. Визначення ступеня спеціалізації і універсалізації діяльності кредитного інституту. Досвід США, Франції, Німеччини та інших показує, що на початковому етапі спеціалізація представляє очевидні переваги. Без такої спеціалізації у банків була можливість обслуговувати більш прибуткові сфери економіки і, таким чином, ігнорувати аграрний сектор. Ця ситуація

залишається бажаною до тих пір, поки прибутковість аграрного виробництва значно нижче, ніж в інших галузях економіки.

Рис. 1.9. Алгоритм створення спеціалізованого кредитного інституту в аграрній сфері на основі зарубіжного досвіду

Джерело: систематизовано автором

3. Формування ресурсної бази для кредитування аграрного виробництва. У Франції, Німеччині, Нідерландах сільськогосподарські банки

мають право акумулювати ресурси, що не належать до засобів, своїх акціонерів і які знаходяться навіть поза аграрною сферою взагалі. Вони використовували цей гнучкий підхід для розширення своєї депозитної бази і, таким чином, більш швидкого нарощування потенціалу для кредитування. Проте, в умовах, коли в перший час залучався невеликий обсяг депозитів, у Франції та Німеччині держава протягом декількох десятиліть щорічно надавало кредитним інститутам фінансові ресурси для збільшення обсягу кредитів сільському господарству.

4. Формування рівня відсоткових ставок по кредитах. В умовах невисокої рентабельності аграрного виробництва фінансування товаровиробників за ринковими ставками призведе до зниження доступності кредиту. Ця ситуація виправдовує систему низьких відсоткових ставок і дешевих кредитів, що надаються урядом, або субсидії за пільговими відсотковими ставками, пролонговані понад термін позики. Найбільш доцільним представляється варіант, коли банки кредитують аграрне виробництва за рахунок власних або залучених коштів за ринковими ставками, а держава компенсує її частину у вигляді субсидії безпосередньо позичальникам або кредитним інститутам. Такий підхід дає аграрним товаровиробникам доступ до кредиту на більш вигідних умовах, дозволяючи їм отримати переваги від системи державного регулювання, так як більш низькі відсоткові ставки стимулюють інвестиційну активність в галузі. У більшості країн функціонує механізм, при якому діють ринкові процентні ставки, а субсидії виплачуються безпосередньо аграрним товаровиробникам. У цьому випадку держава може краще проконтролювати їх, поставивши неодмінною умовою отримання субсидії на кредит участь в потрібній державі програмі. З іншого боку, існуючі проблеми розриву між часом сплати банківських відсотків і часом надходження субсидій, затримки виплати субсидій аграрним позичальникам нівелюють стимулюючий ефект пільгового кредитування і вимагають перегляду даних механізмів.

5. Організація мережі філій і додаткових офісів кредитного інституту. В умовах відсутності розвиненої кооперативної системи банк може почати розвиток власної мережі по всій країні. Так, у Франції було прийнято рішення про створення незалежної системи банківського обслуговування аграрної сфери. Незважаючи на те, що створення широкої філіальної мережі – це дорогий захід, територіальна близькість до позичальника дозволяє забезпечити постійний потік клієнтів.

6. Порядок розподілу позик, субсидованих державою. Якщо в країні існує кілька банків, які прагнуть відігравати значну роль у фінансуванні аграрної сфери, монополія на розподіл субсидованих позик може бути усунена. Це сприяє розвитку конкурентної системи для банків, які прагнуть до кредитування аграрного виробництва. Така система дозволяє скоротити вартість субсидованих позик для бюджету, одночасно забезпечуючи оптимальний розподіл допомоги в національних масштабах.

Таким чином, організація спеціалізованого кредитного інституту для аграрної сфери економіки має велике значення. У разі неможливості надання тих же послуг менш дорогим способом, наприклад, з використанням існуючої банківської системи, створена нова структура повинна дати ефективну відповідь на потребу в джерелах фінансування їх діяльності.

Запропонований нами алгоритм може бути покладено в основу процесу створення аграрного банку, а також подальшого аналізу його функціонування з метою впровадження нових регуляторів, які дозволять удосконалювати його діяльність. Вивчення міжнародного досвіду кредитування аграрних товаровиробників дозволяє визначити набір ефективних механізмів, які можуть бути використані для вдосконалення практики державного регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері в нашій країні. Неможливо значно підвищити ефективність кредитних механізмів в аграрній сфері, застосовуючи лише один інструмент або один напрям політичної діяльності. Необхідний комплексний підхід, спрямований

на подолання проблем, що стримують кредитування аграрного виробництва, і враховує специфіку держави.

Висновки до розділу 1

1. Загальною передумовою розвитку виробничого потенціалу аграрної сфери, подолання її економічного і технологічного відставання, технічної модернізації та переходу на інноваційний шлях розвитку є залучення в галузь інвестицій, процес фінансування яких для більшості аграрних товаровиробників ускладнений через дефіцит власних коштів. Тому в аграрному виробництві значно підвищується роль, зовнішніх, насамперед, зворотних джерел фінансування.

2. Будучи частиною національної фінансово-кредитної системи, система кредитування аграрної економіки виступає найважливішою специфічною сферою, функціонування якої забезпечує акумуляцію тимчасово вільних грошових коштів і їх перерозподіл відповідно до потреб аграрних товаровиробників у формуванні грошових фондів на різних стадіях і етапах виробництва, розподілу, обміну та споживання продукції. Система кредитування, в аграрній сфері повинна бути представлена сукупністю інституційних форм кредитної підтримки аграрних товаровиробників та сільського населення, тобто норм і правил, що забезпечують реалізацію їх економічних інтересів в ході фінансово-кредитної підтримки.

3. Специфіка організаційно-економічних відносин в аграрній сфері, її відтворювальні особливості, низька привабливість для кредиторів і інвесторів, обмежений доступ аграрних товаровиробників до джерел фінансування основного та оборотного капіталу вимагають розгляду сутності системи кредитування саме як інституту фінансово-кредитної підтримки галузі.

4. В основі специфічних фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері лежать такі теоретичні та практичні положення: продукція аграрної

сфери забезпечує продовольчу безпеку держави та має величезну соціальну значимість, оскільки споживається всім населенням, незалежно від рівня доходів; сформований ринковий механізм і ринкові відносини не забезпечують корпоративних інтересів аграрних товаровиробників через низький платоспроможний попит населення та переробних галузей, недосконалість ринкової інфраструктури; аграрні товаровиробники здійснюють виробництво в умовах підвищеного ризику і значній залежності від природно-кліматичних умов; сучасна ринкова економіка не забезпечує оптимального розподілу новоствореної доданої вартості, що зумовлює необхідність державного регулювання розподільних процесів; лібералізація цін призвела до розбалансованості цінової системи в цілому по економіці, відбулося зниження реальних державних витрат на підтримку аграрної сфери, фінансово-кредитний механізм не стимулює використання банківських позичок на розвиток матеріально-технічної бази й формування оборотних коштів; податковий механізм орієнтований переважно на виконання фіскальної функції.

5. У роботі встановлено, що у більшості розвинутих країн державне регулювання фінансово-кредитних відносин аграрного сектора економіки, шляхом всебічної підтримки виробників, є пріоритетним напрямом аграрної політики. При цьому, використовується безліч різних економічних важелів і механізмів, дія яких створює сприятливу кон'юнктуру для зростання виробництва продукції і формування ефективної соціально-виробничої інфраструктури в аграрній сфері.

6. У роботі запропоновано регулювання державою всієї кредитної системи в аграрній сфері реалізувати у формі відпрацювання особливих норм, правил, процедур і санкцій, які сприятимуть полегшенню взаємодії кредитної системи та аграрних товаровиробників з метою реалізації взаємовигідних інтересів. У даний час чітко простежується орієнтованість органів державного управління на розробку та впровадження інституційних форм кредитної підтримки, призначенням яких є створення фінансово-

економічних умов для розвитку аграрних товаровиробників шляхом формування різних меж поведінки.

7. Виявлено, що державне регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері відрізняється складною структурою і цілісною, внутрішньо узгодженою сукупністю нормативно визначених інструментів державного впливу, розроблених з урахуванням дії економічних законів спрямованих на створення умов для фінансового забезпечення процесу аграрного виробництва та відтворення суспільних благ. Державне регулювання забезпечує лише ті функції, які не в змозі забезпечити дія ринкового механізму саморегулювання. При цьому, форми і методи регулювання мають відповідати реальному стану розвитку аграрної сфери, а масштаби впливу – варіюватися в залежності від рівня розвитку аграрних товаровиробників і функціональної спроможності ринкових інститутів кредитування.

8. Вітчизняний і зарубіжний досвід дозволяє зробити висновок, що існуюча в Україні система кредитування має ряд недоліків і є мало ефективною. У зв'язку з цим, з урахуванням значного розшарування сільського населення, видима істотна різниця в показниках фінансово-господарського стану аграрних підприємств. Державне субсидування необхідно здійснювати не тільки на пільгову відсоткову ставку, але і на організацію пільгових кредитних ресурсів самим кредитними установами, тобто для видачі сільським позичальникам пільгового кредиту, частково відшкодовується за рахунок бюджетних коштів.

Основні результати дослідження І розділу опубліковані у наукових працях автора [60, 63, 147, 149, 154].

РОЗДІЛ 2
СТАН ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН В АГРАРНІЙ СФЕРІ

2.1. Особливості та тенденцій розвитку фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері

Фінансово-економічна криза, яка спостерігається в реальному секторі економіки, на нашу думку, несе в собі не тільки негативні, але й позитивні фактори. Сформована у даний час ситуація дозволить створити істотні переваги для вітчизняного аграрного сектора економіки, зокрема нарощування обсягів і удосконалення структури виробництва; поліпшення показників фінансово-господарської діяльності, при отриманні належної державної підтримки.

У період криз, як відомо, погіршується політична і економічна ситуація, загострюються всі можливі ризики, в тому числі банківські. Особливо це проявляється при кредитуванні аграрної сфери економіки. Аграрну політику держави слід вибудовувати на базі принципових засад функціонування аграрної сфери, з урахуванням кризових явищ (рис. 2.1).

У процесі проведення дослідження нами виявлено такі основні проблеми розвитку фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері нашої держави:

- нестабільність макроекономічного стану;
- слабко відпрацьований фінансово-кредитний механізм і механізм кредитування;
- відсутність належної державної підтримки аграрної сфери, що забезпечує нормальне функціонування товаровиробників на базі розширеного відтворення;
- недоступність кредитних ресурсів через високі відсоткові ставки і, як наслідок, їх дефіцит, що перешкоджає веденню не тільки розширеного, але і простого відтворення;

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН В АГРАРНІЙ СФЕРІ

- недостатній обсяг ресурсної бази банківського сектора і високий рівень кредитних ризиків в аграрній сфері
- несприятливі умови кредитування і високий рівень відсоткових ставок за кредитами, обумовлений загальною економічною нестабільністю в країні і рівнем інфляції
- віддаленість банків від аграрних товаровиробників в районах їх розміщення
- наявність застави і відсутність джерел погашення, підвищена нестійкість фінансового стану аграрних підприємств
- інфляція і, як результат, подорожчання засобів виробництва, неплатежі, зниження фінансової спроможності аграрних підприємств і купівельної спроможності населення
- відсутність з боку держави належної підтримки для розвитку аграрної сфери країни
- високий рівень підприємницьких ризиків у аграрному виробництві та несвоєчасне повернення наданих кредитів
- неефективна грошово-кредитна політика НБУ
- недостатній обсяг залучених депозитних ресурсів

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

ФАКТОРИ, ЩО ПІДВИЩУЮТЬ ПРИВАБЛИВІСТЬ АГРАРНОГО КРЕДИТУВАННЯ ДЛЯ БАНКІВСЬКОГО КАПІТАЛУ

- виробництво продукції в аграрному секторі має досить тривалий цикл, локалізовано у просторі, а значить зручніше для банківського контролю, ніж, наприклад, комерційні операції роздрібного торговця
- наявність стабільного попиту на сезонні кредити, пов`язані з проведенням посівних і збиральних робіт. Це дозволяє банкам прогнозувати виникнення потреби в кредитних ресурсах і таким чином формувати свою фінансову політику
- бізнес аграрних товаровиробників нерозривно пов`язаний із використанням земельних ресурсів. Це надає кредитним угодам більш стійкий характер і створює додаткові гарантії повернення кредиту, якщо земля використовується в якості застави

Рис. 2.1. Основні тенденції розвитку фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері

Джерело: систематизовано автором

Рис. 2.2. Фактори, які впливають на сучасний стан і розвиток банківського кредитування в аграрній сфері

Джерело: систематизовано автором

- збитковість значної кількості аграрних товаровиробників, що не дозволяє їм повертати отримані позики;

- несвоєчасність повернення наданих кредитних коштів;

- здорожчання засобів виробництва внаслідок інфляції;

- незначна частка витрат у структурі бюджету на фінансування аграрного сектору.

У процесі дослідження ринку банківського кредитування аграрного виробництва нами виявлено сучасні тенденції його розвитку, а також визначені зовнішні та внутрішні фактори, які впливають на нього (рис. 2.2).

В умовах фінансово-економічної кризи для аграрних товаровиробників серйозною проблемою залишається пошук інвесторів для формування з їх допомогою оборотних коштів і здійснення капітальних вкладень. У вирішенні цієї фундаментальної завдання найважливіша роль повинна належати комерційним банкам, які в даний час можуть бути агентами держави по кредитній підтримці аграрної сфери. Аналізуючи сучасну ситуацію з банківським кредитуванням, можна сказати, що кредитна активність банків стала різко наростати, обсяги банківського кредитування реального сектора зросли.

Низька активність аграрних товаровиробників в отриманні субсидій пояснюється недостатнім рівнем інформованості населення. Банки дуже неохоче дають кредити представникам малого бізнесу на селі, вважаючи за краще працювати з великими агрофірмами. З метою забезпечення доступу аграріїв до пільгових кредитних ресурсів, на нашу думку, потрібно проводити організацію кредитних кооперативів.

Наявність подібних кредитних кооперативів здатне вирішити одну з найбільш складних завдань у сфері кредитування малого підприємництва на селі, заповнюючи нішу ринку кредитування, споживачі якого найбільш чутливі до циклічних коливань економічної кон'юнктури.

У даний час аграрні товаровиробники зазнають труднощів із заставою і поручительством при оформленні кредитів. У зв'язку з цим, на перспективу

необхідно розвивати іпотечне кредитування під заставу земель сільськогосподарського призначення.

У сучасних умовах в Україні необхідне зростання прямих дотацій аграрним товаровиробникам, так як така система не тільки дозволила б заощадити як державі, так і селянину, а й підвищила б мотивацію і конкуренцію серед різних суб'єктів господарювання.

Таким чином, основними напрямами подальшого розвитку банківського кредитування в аграрній сфері повинні стати:

- державна підтримка і стимулювання банківської діяльності до видачі довгострокових банківських кредитів;

- створення сприятливих умов для підвищення ділової активності аграрних товаровиробників;

- організація інвестиційних банків в аграрній сфері й розвиток інвестиційних кредитів;

- поліпшення методики оцінки кредитоспроможності позичальника;

- вдосконалення кредитної політики банків з урахуванням якості структури кредитного портфеля;

- підвищення зацікавленості банківського сектора в розміщенні своїх активів в аграрний сектор країни.

Реалізація даних напрямків на практиці сприятиме активізації кредитних організацій в наданні кредитів аграрним товаровиробникам.

Також необхідно відзначити, що існуюча система комерційного кредитування тривалий час була орієнтована на виробництво з відносно високою оборотністю капіталу, в той час як аграрне виробництво через низьку прибутковість, невисоку віддачу капіталу і неліквідність майна являє собою малопривабливий об'єкт для інвестування. Високі відсоткові ставки і невигідні умови кредитування обмежують можливості аграрних товаровиробників для конкуренції на кредитному ринку. Разом з тим саме аграрний сектор економіки має особливу потребу в залученні кредитних коштів у силу сезонного характеру виробництва продукції, що породжує

вкрай нерівномірний потік фінансових ресурсів. Тому нормальне функціонування аграрного виробництва передбачає залучення сезонних кредитів для закупівлі оборотних коштів під майбутній урожай в рослинництві, закупівлі ресурсів для вирощування худоби й т. п. Велика потреба аграрної сфери у довгострокових кредитах, які є важливим джерелом збільшення основних засобів і вдосконалення їх структури у міру прискорення темпів науково-технічного прогресу. Тому, чим вище рівень індустріалізації розвитку аграрного виробництва, тим більш значна роль кредиту. На жаль, кредитні установи не зацікавлені і не готові працювати з аграрними підприємствами-позичальниками, з одного боку, через високий ризик неповернення кредиту, з іншого – небажання аграрних товаровиробників отримати кредит в комерційному банку через високі відсоткові ставки і короткостроковість, оскільки це ще більше погіршує їх фінансовий стан.

Аналіз реформ, які відбулися в агарній сфері економіки, дозволив виявити проблеми, пов'язані зі створенням системи фінансово-кредитної підтримки галузі, забезпеченням доступу аграрних товаровиробників до зовнішніх джерел фінансування, взаємодією елементів цієї системи. Існуючі в даний час види державної підтримки кредитування аграрного виробництва не привели до істотного зростання темпів розвитку, галузь, як і раніше, є низькорентабельною.

У даний час можна виділити п'ять груп факторів, які впливають на доступність кредиту.

Перша група факторів пов'язана з достатністю нормального джерела погашення, яка означає, що підприємство має підстави розраховувати на отримання виручки від реалізації продукції, що дозволяє після сплати податків покрити основну суму боргу і відсотки.

Друга група факторів охоплює умови, що дозволяють господарюючому суб'єкту залишатися стабільним навіть при впливі несприятливих обставин, і забезпечувати зобов'язання в разі недостатності джерел погашення. Великі

аграрні підприємства вважаються більш стійкими, мають значний заставний потенціал. Господарство, що не має потенціалу надати майно в заставу, має мало шансів на отримання кредиту.

До третьої групи факторів відноситься кредитна історія позичальника, під якою розуміється інформація про те, як господарюючий суб'єкт в минулому розплачувався за своїми зобов'язаннями. Якщо мають місце факти неповернення боргу, співпраця з банками може бути призупинено або зовсім закрито.

Четверта група факторів включає можливість отримання пільгового фінансування, оскільки істотний вплив на доступність отримання кредиту надає політика державних органів влади.

До п'ятої групи факторів можна віднести трансакційні витрати, які несе аграрне підприємство у зв'язку з отриманням кредиту. Для великих аграрних підприємств ці витрати в розрахунку на одиницю наданих коштів значно нижчі, ніж для малих і середніх аграрних товаровиробників.

У нинішній нестабільній ситуації в нашій державі ставлення суб'єктів господарювання до кредитів досить скептичне. Результати опитування показали, що 58 % аграрних товаровиробників не приваблюють кредити і, відповідно, вони розраховують тільки на власні можливості. Водночас 42 % аграрних підприємств, яких кредити приваблюють, повідомили, що або працюють за овердрафтом, або залучають, як правило, товарні кредити [88].

Досвід банківського кредитування підприємств аграрної сфери свідчить про те, що збитковість галузі, відсутність ліквідної застави, висока ймовірність неповернення кредитів та недосконалість законодавчих механізмів зробили їх непривабливими для банків. Значний ризик неповернення кредитів змушує банки встановлювати високу відсоткову ставку за цими кредитами. Існуючий процес кредитування аграрних підприємств комерційними банками все ще залишається досить ускладненим, а також потребує від аграрних товаровиробників великої кількості необхідних документів та їх тривалого розгляду.

Крім того, банківські установи віддають перевагу фінансуванню великих аграрних товаровиробників, що пояснюється такими причинами:

- наявність організованої фінансової звітності у великих підприємствах;
- наявність достатнього та сучасного забезпечення по кредитах;
- диверсифікація напрямів діяльності великих аграрних підприємств, що може компенсувати можливі втрати на одному з напрямів діяльності;
- незнання та відсутність технологій проведення фінансового аналізу аграрних підприємств;
- недостатність спеціалістів для роботи з невеликими аграрними підприємствами (банкам вигідніше видавати великі за розмірами кредити за відносно менших затрат часу) тощо.

Таким чином, малі та середні аграрні товаровиробники в Україні мають недостатній доступ до банківського кредитування. Критерії банків щодо розгляду задоволення потреби у кредитуванні аграрних товаровиробників наведено на рис. 2.3.

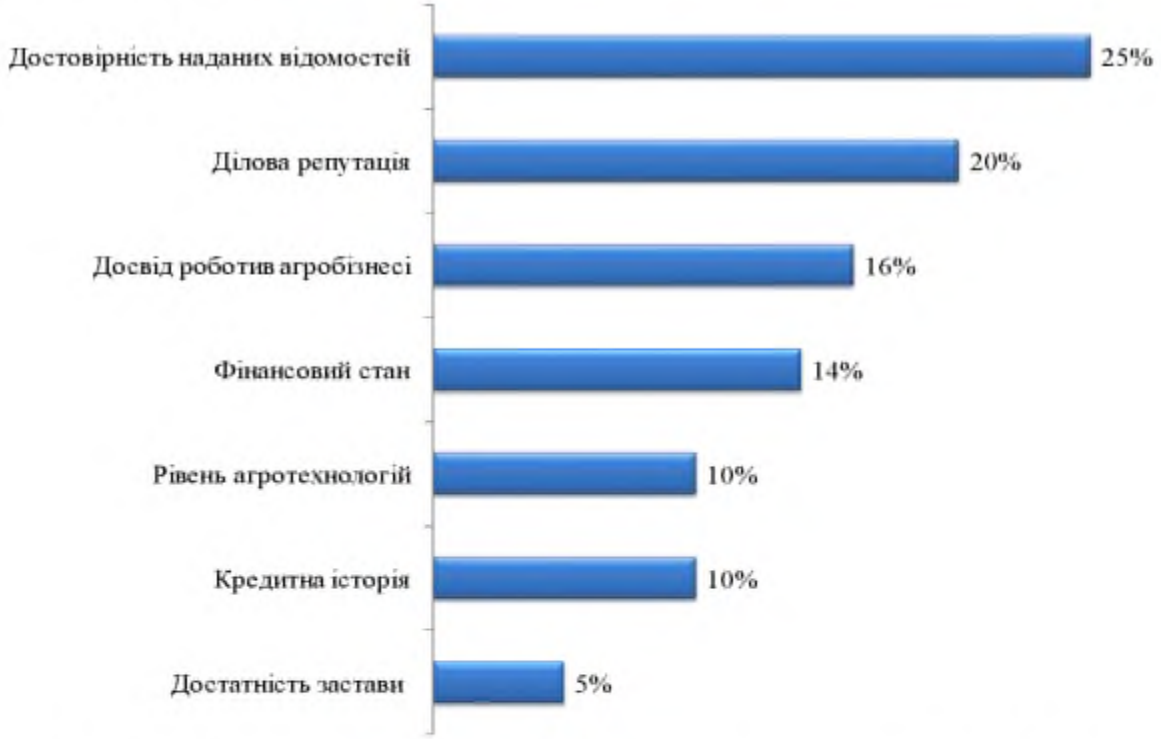

Рис. 2.3. Критерії оцінювання банками аграрних товаровиробників-позичальників під час кредитування

Джерело: побудовано автором на основі [132]

Найбільш характерними тенденціями кредитування аграрної сфери у 2016-2018 рр. були такі [9]:

1) банківське кредитування у загальній структурі фінансування аграрних товаровиробників конкурувало з товарними кредитами; ті клієнти, які не змогли домовитися з банками, отримали відстрочки від постачальників товарів, профінансувавши посівну;

2) активним фінансуванням аграрної сфери займається досить обмежене коло банків, переважно банки з іноземним капіталом;

3) банки активізувалися щодо укладання й запуску партнерських програм з постачальниками засобів захисту рослин, добрив, насіння;

4) аграрні розписки набули більшого розповсюдження, ніж у попередні роки, що дало змогу залучити 1,1 млрд. грн за допомогою використання цього інструменту.

Сьогодні українські банки мають широкий арсенал фінансових інструментів для аграрного бізнесу, а саме фінансування обігового та інвестиційного капіталу у формі кредиту, кредитної лінії, овердрафту, торгового фінансування (гарантії, акредитиви, аваль), лізингу, передекспортного фінансування.

Класичні (стандартні) програми, які банки зараз пропонують аграрним товаровиробникам, можна умовно поділити на 4-5 типів. Якщо говорити про короткострокове фінансування на обіговий капітал, то банки пропонують переважно два варіанти, такі як овердрафти та відновлювані кредитні лінії, механізм дії яких досить відомий.

Варто зупинитись на такому виді кредитування, як аграрні розписки, завдяки яким Бразилія подолала затяжну кризу в економіці 70-80 рр. Аграрна розписка – товаророзпорядчий документ, який фіксує безумовне зобов'язання боржника, яке забезпечується заставою, здійснити поставку сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти на визначених у ньому умовах [134]. Іншими словами, аграрна розписка – це договір, за яким аграрний товаровиробник має поставити відповідну продукцію або

розплатитися після її продажу в майбутньому за отримані ним ресурси (фінансові чи товарні), які використані під час виробництва такої сільськогосподарської продукції. Аграрні розписки поділяються на товарні та фінансові. Між ними є суттєва різниця. У першому випадку товаровиробник повертає кредит виробленою продукцією, а в іншому – грошовими коштами. Запозичення за аграрними розписками в обох випадках можуть здійснюватись як матеріально-технічними ресурсами, так і грошовими коштами. Механізм фінансування малих та середніх аграрних товаровиробників за допомогою аграрних розписок діє в Україні вже понад чотири роки. Нині можливостями аграрних розписок користуються аграрні товаровиробники багатьох областей. Найбільше виписано аграрних розписок у Вінницькій, Полтавській, Черкаській, Харківській, Тернопільській, Миколаївській областях [9].

Станом на 2018 р. в Україні виписано 674 аграрні розписки на 4,3 млрд. грн. Із цієї суми 2,458 млрд. грн припадають на товарні аграрні розписки, а 1,842 млрд. грн. – на фінансові [1].

Таким чином, залучення аграрних розписок створює нові можливості більш прозорого та ефективного кредитування малих та середніх аграрних підприємств. За сучасних умов вкладення коштів у вітчизняну аграрну сферу економіки такий інструмент є вкрай необхідним для безпечної роботи зарубіжних інвесторів та вітчизняних аграріїв.

У 2019 р. у більшості спеціальних фінансових пропозицій, адресованих аграрним підприємствам, фігурують пільгові умови щодо фінансування обігового капіталу (термінове кредитування, кредитні лінії) та/або партнерські програми з придбання сільськогосподарської техніки та іншої продукції в кредит. Це притаманне 70-90 % провідних банків держави. Крім того, кожен другий або третій банк із перших 30-ти має адресні пропозиції аграрним товаровиробникам із авалювання векселів або фінансування інвестиційного проекту (часто ним є елементарне придбання сільськогосподарської техніки). Пропонують аграрним підприємствам також

екзотичні банківські послуги на кшталт овердрафту та чипикингу, проте в середньому лише 10 % банків [10].

Кредитні програми для аграрних товаровиробників, які пропонують провідні банки у 2019 р., наведено у додатку А. Незважаючи на різноманітність банківських продуктів та програм, розміри кредитування банками суб'єктів аграрної сфери невеликі, а саме по декілька сотень мільйонів гривень у тих банках, які оприлюднили відповідну інформацію.

Таким чином, під час кредитування банками підприємств аграрної сфери економіки можна виділити загальні стримуючі фактори, актуальні для всіх напрямів кредитування, і специфічні, що характерні лише кредитуванню аграрних товаровиробників (табл. 2.1).

Як зазначалося вище, великі аграрні господарства мають більший доступ до кредиту, в основному, внаслідок економії на транзакційних витратах і менших бізнес-ризиках. Проте, цей висновок справедливий, якщо підприємство ефективно використовує наявні в нього потужності. Досить часто великі аграрні підприємства значну частину активів використовують мало ефективно, а малі й середні аграрні товаровиробники виявляються більш життєздатними та мають більший доступ до фінансових ресурсів.

Удосконалення кредитування аграрних товаровиробників як і раніше вважається досить складною економічною проблемою. У процесі дослідження було виявлено, що пільгова ставка відсотка за кредит не є ключовим фактором вирішення проблеми його доступності. Функціонуюча в сучасних умовах система субсидування кредиту з компенсацією частини відсоткової ставки позичальнику виділяється від існуючих раніше механізмів прямого розподілу бюджетних коштів.

Необхідно відзначити, що компенсація відсоткової ставки не є гарантією припливу коштів до аграрної сфери, оскільки для банку привабливість аграрного виробництва досить низька з причин високих ризиків і незадовільного економічного стану частини позичальників.

Таблиця 2.1

Фактори, що впливають на стан кредитування аграрних товаровиробників

Фактор	Причина
Недостатня система захисту прав кредиторів та інвесторів	Зумовлює високий базовий рівень ризику під час кредитування
Висока вартість кредитів	У вартість кредитів банки закладають вартість ресурсів та базовий рівень ризику. Як відомо, ставки за депозитами в Україні є одними з найвищих у Європі, отже, це є досить дорогим ресурсом для банків. Недосконалість законодавства щодо захисту прав кредиторів, на жаль, приводить до високого кредитного ризику, що також негативно відображається на розмірі ставки за кредитом.
Високі відсоткові ставки	Водночас рентабельність аграрного виробництва дає змогу підприємствам витримувати їх під час «зворотного» кредитування. Переважно це перешкода для фінансування інвестицій, які вимагають кількох років окупності
Облікова ставка НБУ	Вона визначає прибутковість інструментів управління ліквідністю, наприклад депозитних сертифікатів НБУ. За високої облікової ставки банки більш схильні вкладати вільні гроші в безризикові сертифікати НБУ, ніж у високоризикові кредити. Тому її поступове зниження стимулює банки повертатись до активного відновлення кредитування реального сектору
Низька якість фінансового планування, обліку та звітності	Раніше це було непереборною перешкодою для більшості банків під час оцінювання позичальників малого та середнього аграрного бізнесу. Сьогодні під час оцінювання кредитного ризику в аграрній сфері банки приділяють більше уваги виробничим і натуральним показникам, ніж офіційній фінансовій звітності. Проте слабке фінансове планування заважає аграрним товаровиробникам приймати зважені рішення про доцільність залучення банківського кредиту. Фінансова звітність безпосередньо впливає на формальну оцінку кредитного ризику. Погана звітність позичальника веде до завищення ризику і зменшення капіталу банку
Відсутність достовірної статистики землекористування	Йдеться про брак достовірних даних, а не про офіційну статистику щодо сівозміни, врожайності тощо, яка не завжди відображає справжній стан речей. Це значно ускладнює процес оцінювання потенційного позичальника, що приводить до удорожчання цього процесу. Під час кредитування великих підприємств витрати на повноцінний агроаудит легко покриваються стандартними відсотками по кредиту. Для малих фермерських господарств такі витрати економічно недоцільні
Відсутність ліквідної «твердої» застави	Земля, як і раніше, не може використовуватись як забезпечення по кредиту, а іншого «зайвого» майна у малих господарств просто немає. Відповідно до нового положення про оцінювання кредитного ризику застава майбутнього врожаю більше не буде враховуватися під час визначення розміру кредитного ризику. Тобто кредит під заставу майбутнього врожаю за впливом на капітал банку дорівнює кредиту без забезпечення. Це ще більше звужує можливості банків під час кредитування аграріїв

Джерело: побудовано автором на основі [84]

Держава за допомогою різних інструментів і методів може впливати на ефективність діяльності аграрних підприємств, сприяти створенню розвиненої інфраструктури аграрного виробництва, а також знижувати ступінь ризиків за допомогою створення системи страхування. Найбільш доцільним для аграрного виробництва було б введення спеціального режиму кредитування зі зниженою відсотковою ставкою для аграрних товаровиробників, що дозволило б істотно розширити коло товаровиробників, які отримують короткострокові та інвестиційні кредити. Однак вона можлива тільки при зниженні загального рівня інфляції в країні.

2.2. Моніторинг кредитування аграрних товаровиробників та ефективність регуляторної політики держави у галузі

Моніторинг кредитування аграрної сфери являє собою об'єктивну оцінку процесів, які відбуваються в кредитуванні аграрних товаровиробників. Для об'єктивного трактування цих процесів, вироблення результативних управлінських рішень на основі систематичної оцінки подій, що відбуваються та існуючих трансформацій в економіці, необхідно володіти відповідними даними. У зв'язку з цим з'являється необхідність організації і проведення моніторингу функціонування об'єктів дослідження.

Предметом дослідження моніторингу є питання формування і розвитку механізму кредитування в аграрній сфері.

Методичною основою для проведення моніторингу кредитування в аграрній сфері є:

- систематизація напрямів проведення моніторингу;
- спосіб організації, що містить уточнення елементів моніторингу як системи;
- розкриття специфіки здійснення та напрямів розвитку моніторингу кредитування;

- виявлення функцій моніторингу;

- аналіз і оцінку організації проведення моніторингу;

- оцінку ефективності прийняття управлінських рішень за результатами моніторингу;

- визначення основних етапів організації процесу моніторингу та інтерпретація його результатів.

Таким чином, моніторинг кредитування реалізується на основі використання таких способів, як: анкетування, експертне опитування, спостереження, контроль, аналіз, облік, діагностика, оцінка, прогноз розвитку сільських територій для прискорення соціально-економічних процесів на селі, з метою досягнення підвищення доступності кредитних ресурсів для аграрних товаровиробників.

Концепція моніторингу кредитування включає в себе наступні положення:

- область або регіон виступають в якості соціально-економічної системи, що є об'єктом проведення моніторингу;

- мета проведення моніторингу кредитування полягає у визначенні доступності кредитних ресурсів для аграрних товаровиробників і оцінки ефективності їх використання;

- ступінь досягнення вищезгаданої мети оцінюється на базі інтерпретації результатів моніторингу;

- порядок проведення моніторингу кредитування має на увазі виконання наступних заходів: виявлення учасників, вибір основи проведення моніторингу, типи проведених спостережень, вироблення системи показників і визначення способів реалізації операцій, висновки та рекомендації щодо процесу;

- моніторинг складається з видів діяльності: інтегративної (комплексна характеристика процесів, що відбуваються в кредитуванні аграрних товаровиробників); інформаційної (регулярне отримання, зіставлення інформації про стан кредитування аграрних товаровиробників); прагматичної

(використання моніторингової інформації при прийнятті максимально обгрунтованих і адекватних вимогам ситуації управлінських рішень).

Особливостями моніторингу кредитування є його спрямованість на забезпечення доступності кредитних ресурсів для аграрних товаровиробників; забезпечення ефективності використання позикових коштів; на поліпшення ситуації з видачею кредитів; вирішення проблем, з якими стикаються аграрні товаровиробники при отриманні кредитів, субсидій за ними, освоєнні виділених коштів.

Аграрна сфера, базовою складовою якої є сільське господарство, виступає системоутворюючим елементом національного господарства України, формує продовольчу та у визначених межах економічну, екологічну та енергетичну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки та створює соціально-економічні умови сільського розвитку [82].

Упродовж останніх років вітчизняна економіка тримається переважно за рахунок аграрного сектору (рис. 2.4). Проте, аграрні підприємства потребують коштів для фінансування своєї поточної діяльності, впровадження новітніх технологій, страхування наявних ризиків, розбудови торговельної та транспортної інфраструктури. З цією метою використовуються власні та залучаються нові фінансові ресурси (інвестування та кредитування). Однак аграрне виробництво потрапило у пастку обмеженого доступу до ресурсів за наявності значної кількості фінансових інструментів на ринку України [9].

Дані рис. 2.4 свідчить про значну роль сільського господарства України в економіці нашої держави, при цьому ця роль значно зросла протягом періоду спостереження. Так, частка сільського господарства у ВВП нашої крани хоч і дещо знизилась у 2017 рр. порівняно із попередніми, протягом останніх семи років зросла із 7,8 до 13,0 %. У структурі експорту частка сільського господарства у 2018 р. займала 39,8 %, що свідчить про те, що дана галузь є головним постачальником валютних надходжень на

вітчизняний ринок. Протягом періоду спостереження даний показник також суттєво зріс (із 25,9 до 39,8 %).

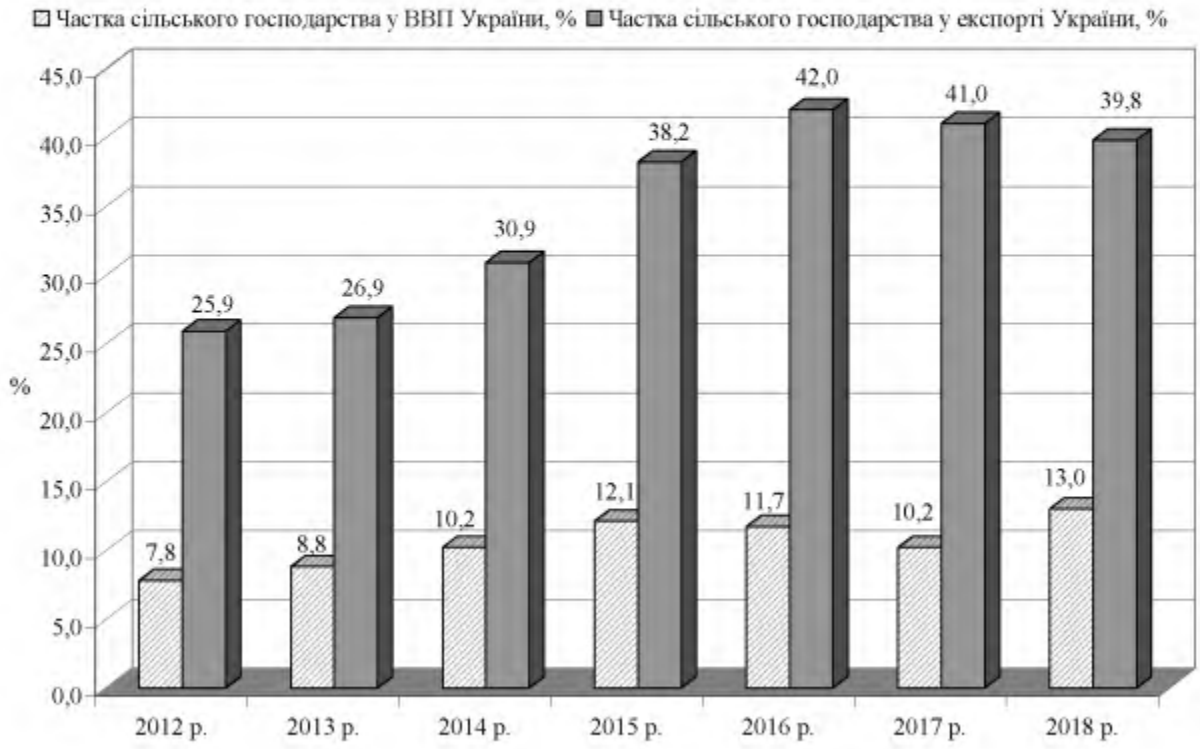

Рис. 2.4. Динаміка частки сільського господарства у ВВП та експорті України, 2012-2018 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних Держкомстату України

Аграрна сфера України може стати ще більш продуктивнішою, що визнають як вітчизняні, так і закордонні фахівці. Так, Світовий банк назвав важливу умову зростання продуктивності, а саме нарощування інвестицій у вітчизняну аграрну сферу. Одним з варіантів дієвого фінансування аграрного виробництва є саме його кредитування. Проте, на сільське господарство у 2018 р. припадала лише 7 % кредитного портфеля банківської системи, а лише 5-6 % капітальних інвестицій в аграрне виробництво сформовано за рахунок банківських кредитів та подібних їм позикових коштів, тоді як переважна більшість підприємств галузі (74 %) інвестували власні кошти. З урахуванням скорочення сукупного портфеля банківських кредитів юридичним особам динаміка кредитування аграрної сфери є стабільною. Проте, нереалізований до поки що кредитний потенціал у аграрній сфері

залишається величезним. Однією з головних проблем (але далеко не єдиною), яка стримує розвиток аграрного виробництва, є нестача дешевих довгострокових кредитів. Причини загальновідомі, зокрема повільні реформи в роки незалежності, періодична глибока девальвація національної валюти з подальшим стрибком інфляції, катаклізми в банківській системі, проблеми із захистом прав інвесторів та кредиторів.

Структурні зрушення в обсягах капітальних інвестицій наочно можна спостерігати на рис. 2.5, де чітко простежується зростання частки сільського господарства у обсягах залучених інвестицій (за винятком 2018 року).

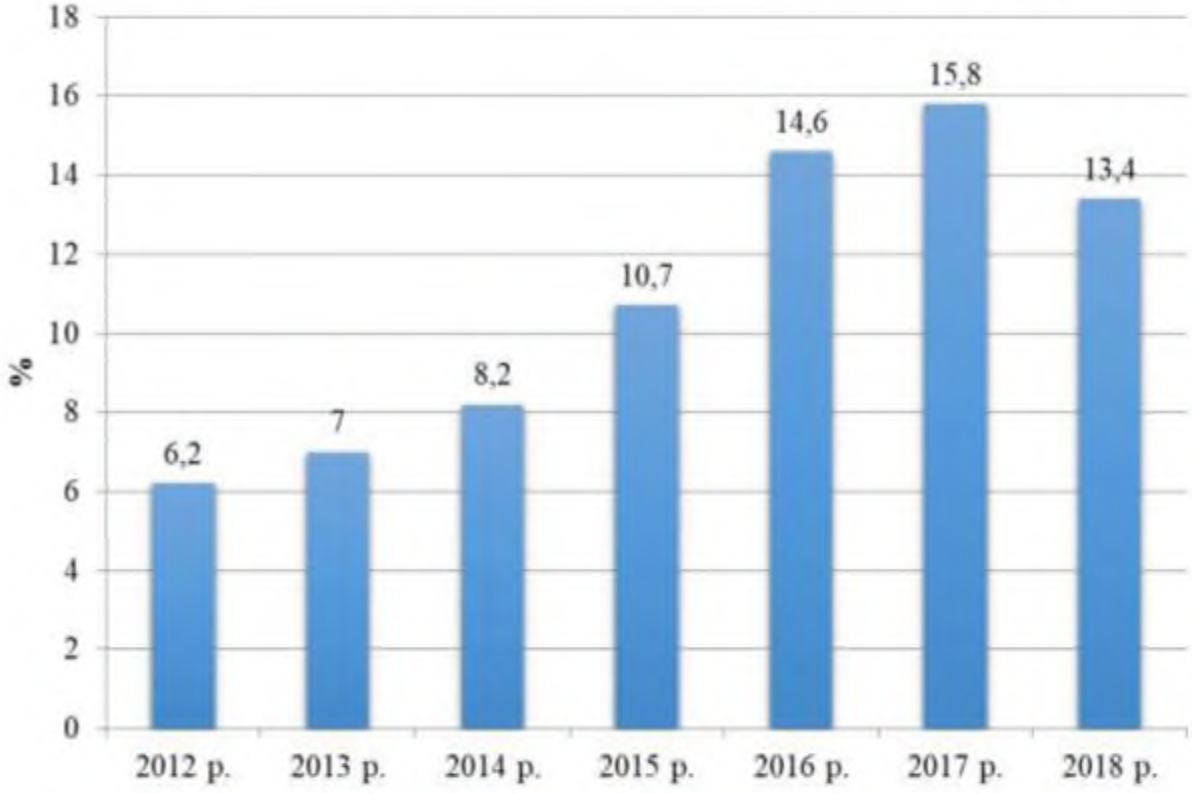

Рис. 2.5. Динаміка структури капітальних інвестицій в аграрну сферу в Україні, 2012-2018 рр., у % від загальної величини

Джерело: побудовано автором на основі даних Держкомстату України

У сучасних економічних умовах головними тенденціями у сфері фінансово-кредитних відносин стали підготовка до валютної лібералізації, розвитку високотехнологічних напрямів та активізація кредитування аграрної сфери економіки. Поліпшення фінансового стану банків на тлі

макроекономічної стабілізації та періодичний надлишок ліквідності створили передумови для обережного відновлення кредитування (рис. 2.6). Проте, вартість цих ресурсів не дозволяє значно збільшити обсяг їх залучення для розвитку підприємств аграрної сфери.

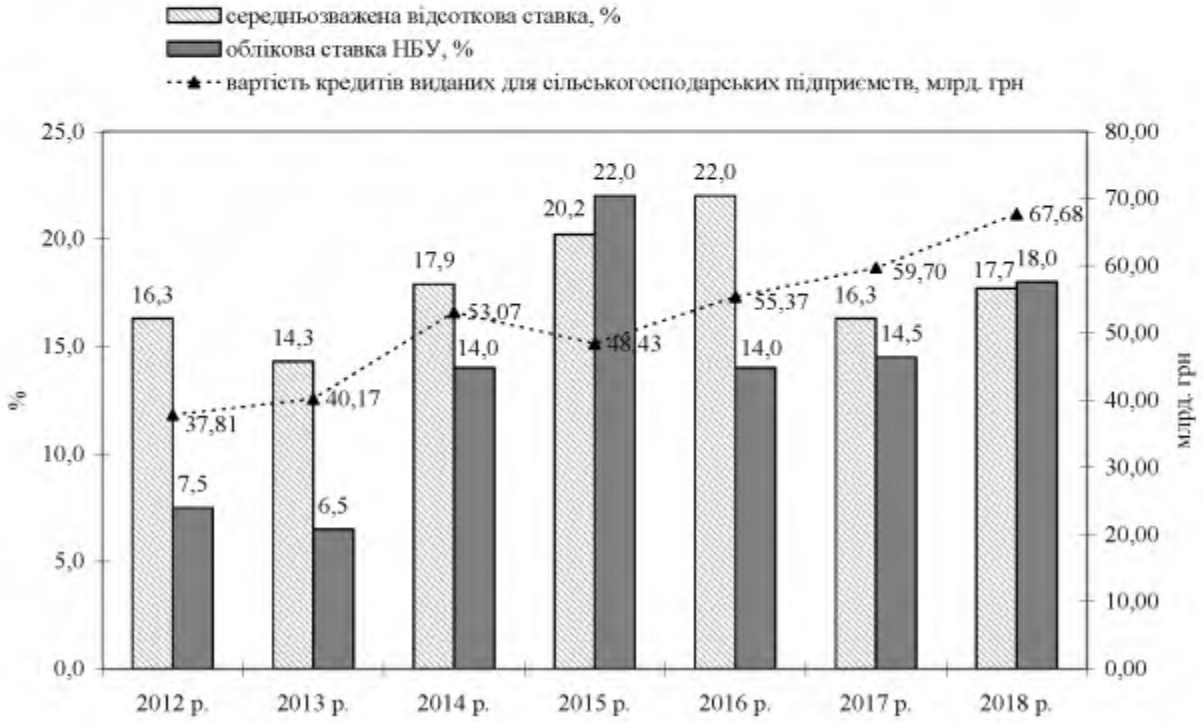

Рис. 2.6. Динаміка вартості виданих кредитів та середньозваженої ставки кредитування для сільськогосподарських підприємств в Україні, 2012-2018 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних Держкомстату України

В аграрній сфері кредитні ресурси відіграють вирішальну роль, адже зумовлюють сезонний розрив між вкладенням і надходженням коштів, безперервність процесів відтворення, значну потребу в обігових засобах, що перетворює кредит на основне джерело поповнення фінансових ресурсів. Обмеженість власних коштів змушує аграрні підприємства сподіватись на підтримку з боку банків через різноманітні форми кредитування.

Розвиток аграрної сфери у галузі фінансово-кредитних відносин не обмежується банківським кредитуванням. Так, щороку в Законі про державний бюджет визначаються види державних цільових програм на підтримку аграрних товаровиробників та суми витрат на них. Розподіл

видатків держбюджету на 2018 р., зокрема для фінансування таких цільових програм, наведено в додатках 3, 4 до Закону України «Про Державний бюджет України на 2018 рік». Так, усього у Держбюджеті-2018 на фінансування витрат Міністерства аграрної політики, зокрема витрат на державну підтримку аграрних товаровиробників, передбачено більше 12,1 млрд. грн., у 2017 р. на ці потреби було виділено майже 9,4 млн. грн (рис. 2.7).

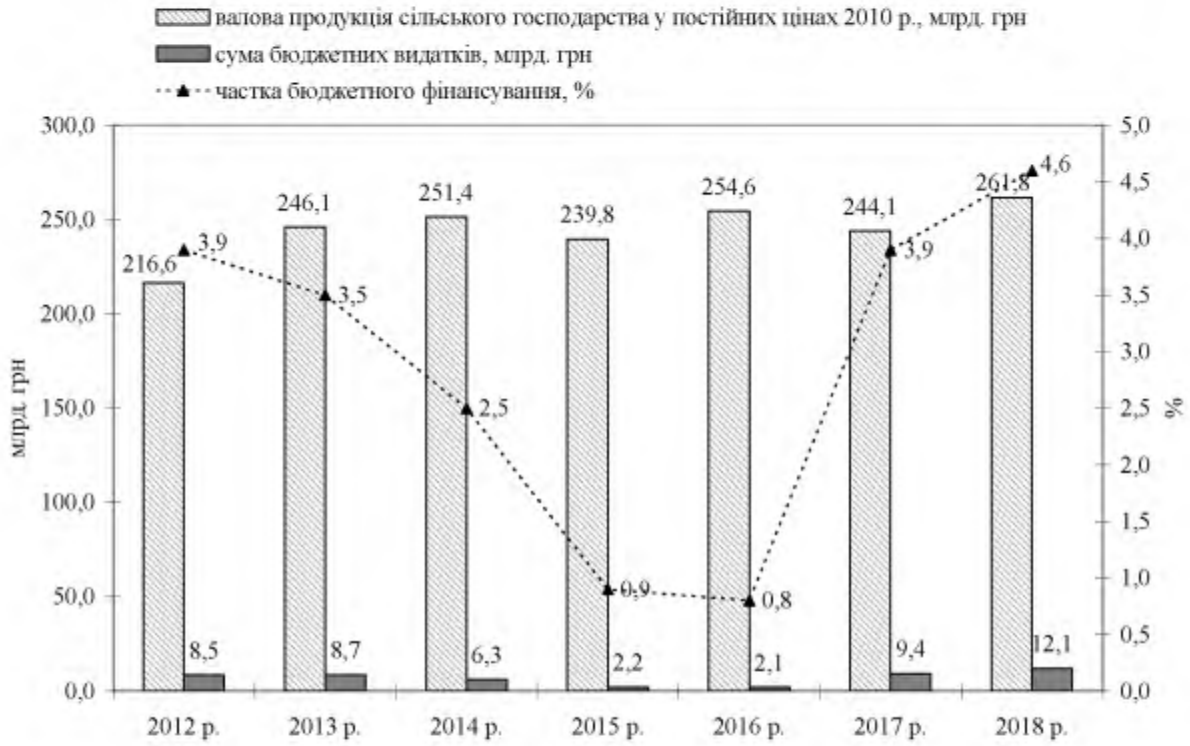

Рис. 2.7. Динаміка обсягу бюджетних видатків та його частки на розвиток аграрної сфери, 2012-2018 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних Держкомстату України

У системі державної підтримки аграрної сфери пільгове кредитування посідає чільне місце. Для аграрних підприємств часткову компенсацію відсоткової ставки за кредитами банків було запроваджено у 2000 р. з огляду на критичний стан із неповерненням кредитів через стагнацію аграрного виробництва. Спочатку програми кредитування стосувались лише виробничих витрат. Надалі, починаючи із 2004 р. (Постанова КМУ № 184 від 18.02.2004 р.), пільгове кредитування поширювалось на ресурси через

механізм здешевлення коротко- і довгострокових кредитів для суб'єктів господарювання галузі.

Сучасний механізм пільгового кредитування аграрного сектору формується з 2015 р. згідно Постанови КМУ «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в АПК шляхом здешевлення кредитів» № 300 від 29.04.2015 р., згідно якої діє бюджетна програма КПКВК 2801030 «Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів» з обсягом підтримки на рівні 300 млн грн. Постановою КМУ № 267 від 6.04.2016 р. розширено коло позичальників, які мають право на отримання компенсації відсоткової ставки за залученими в аграрній сфері кредитами. Надається така можливість, згідно із вище названим документом, і фізичним особам-підприємцям.

Законом України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» Міністерством аграрної політики було передбачено видатки загального фонду за програмою 2801030 «Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів» з обсягом фінансування 66 млн гривень.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 790-р від 31.10.2018 «Про перерозподіл деяких видатків державного бюджету, передбачених Міністерству аграрної політики та продовольства на 2018 рік, та внесення змін у додаток до розпорядження Кабінету Міністрів України № 128 від 28 лютого 2018 р.» було збільшено видатки за програмою 2801030 «Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів» на 200 млн грн. Використання цих коштів здійснювалося відповідно до Порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 300 від 29.04.2015 (із змінами).

За підсумками 2018 року, із передбачених планових асигнувань за бюджетною програмою здешевлення кредитів у сумі 266 млн грн, Міністерством аграрної політики, через органи Державної казначейської

служби, спрямовано до областей України бюджетні кошти в сумі 265,9 млн грн, які фактично використано. Залишок невикористаних коштів склав 87,05 тис. грн. Використання бюджетних коштів не в повному обсязі пояснюється, головним чином, недоліками в організації роботи деяких обласних конкурсних комісій.

Загальна кількість підприємств-позичальників, які скористались у 2018 р. програмою здешевлення кредитів склала 719 підприємств, з них: 546 підприємств, які залучили короткострокові кредити та 265 підприємств, які залучили середньострокові кредити (92 підприємства, залучили як коротко-, так і середньострокові кредити). Спрямовані бюджетні кошти дозволили здешевити кредити загальним обсягом понад 9,1 млрд грн, в тому числі: близько 8,0 млрд грн – короткострокових кредитів та понад 1,1 млрд грн – середньострокових кредитів. Найбільші обсяги кредитів залучено підприємствами-позичальниками Харківської (1,2 млрд грн), Київської (1,1 млрд грн), Черкаської (848,4 млн грн), Хмельницької (678,3 млн грн) та Тернопільської (673,4 млн грн) областей [160].

У країнах із розвинутою економікою та демократичними суспільними відносинами бюджетна політика направлена на розвиток економіки та спрямовується на зростання ВВП на основі підтримки й стимулювання пріоритетних галузей економіки з урахуванням вимог до соціального захисту населення. В Україні, для подолання кризових явищ в аграрній сфері та для досягнення зазначеної мети аграрної політики, пропозиції з оптимізації бюджетної підтримки аграрної сфери згруповано за чотирма основними напрямами: бюджетна підтримка аграрного виробництва; бюджетна підтримка оптимізації ресурсного потенціалу аграрних підприємств; бюджетна підтримка розвитку аграрного ринку; бюджетна підтримка розвитку соціальної сфери села та сільських територій.

Аграрна сфера в нашій державі є мультиплікатором економічного розвитку, що зумовлює підвищену увагу до її розвитку як з боку держави, так і з боку суспільства. Проте, дослідження публікацій щодо стану аграрної

сфери національної економіки засвідчили накопичення та загострення суперечностей економічного і політичного характеру; повільні темпи його реформування; збереження тенденції до зниження темпів відтворення.

В умовах фінансово-економічної кризи, яка породжує значне обмеження щодо використання фінансово-кредитних ресурсів, особливо відчутними стають питання доцільності, кількості, а головне, змістовності бюджетних програм підтримки аграрної сфери з метою визначення їх впливу на розвиток як аграрного виробництва, так і сільських територій. На рис. 2.8 представлено узагальнення офіційних даних Державного комітету статистики України та звіту Розрахункової палати про обсяг та динаміку розмірів державної підтримки діяльності сільськогосподарських підприємств за 2012-2018 рр.

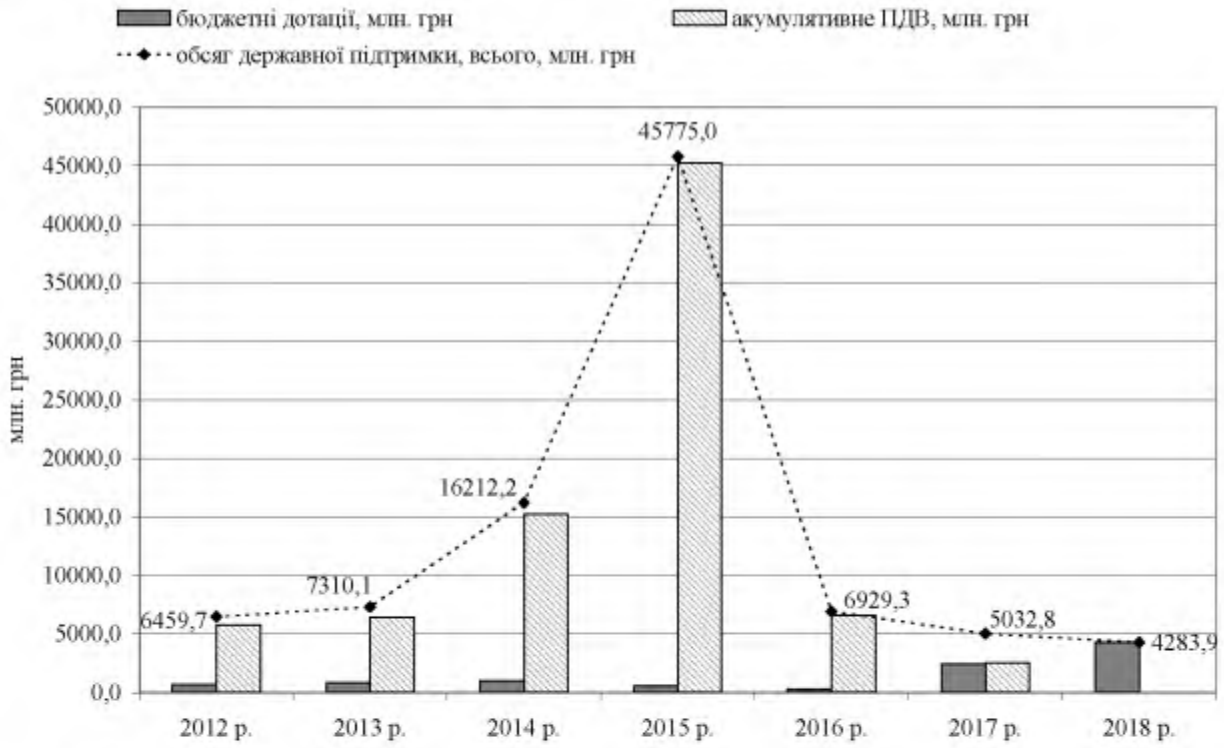

Рис. 2.8. Обсяги державної підтримки діяльності сільськогосподарських підприємств, 2012-2018 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних Держкомстату України

Для здійснення оцінки фінансової політики держави щодо розвитку аграрної сфери національного господарства важливе значення має аналіз

обсягів бюджетних видатків та напрямів їх використання. На підставі даних Рахункової палати та Держкомстату України нами розраховано та представлено динаміку обсягів підтримки аграрної сфери економіки (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Розподіл видатків бюджету по галузі АПК за 2018-2019 рр. млрд. грн

Найменування класифікації видатків та кредитування державного бюджету	2018 р.	2019 р.	Зміни (+/-)
Міністерство аграрної політики та продовольства (МАП і П)	13,4	14,7	1,3
Апарат МАП і П	7,763	8,4	0,638
Загальне керівництво та управління у сфері АПК	0,163	0,176	0,013
Фінансова підтримка заходів в АПК шляхом здешевлення кредитів	0,066	0,127	0,061
Дослідження, прикладні та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами і замовленнями у сфері АПК, підготовка наукових кадрів, наукові розробки у сфері стандартизації та сертифікації сільськогосподарської продукції	0,133	0,143	0,01
Підвищення кваліфікації фахівців АПК	0,022	0,024	0,002
Фінансова підтримка заходів АПК	0,005	0,005	0
Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств	0,15	0,8	0,65
Надання кредитів фермерським господарствам	0,043	0,245	0,201
Фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників	0,695	0,882	0,197
Державна підтримка галузі тваринництва	2,8	2,5	0,7
Державне агентство рибного господарства України	0,404	0,409	0,05
Державне агентство лісових ресурсів України	0,305	0,327	0,022
Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними	0,3	0,4	0,1
Компенсація вартості покупки української сільськогосподарської техніки	0,945	0,800	-0,145
Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів	4,721	4,86	139

Джерело: розраховано автором на основі даних Держкомстату України

Для визначення ефективності фінансування програм в аграрній сфері проаналізовано звіти з показниками розподілу видатків Державного бюджету України за 2012-2018 рр. і визначено відсотки виконання основних державних програм в галузі. Динаміка фактично профінансованих державних програм в аграрній сфері наведена на рис. 2.9.

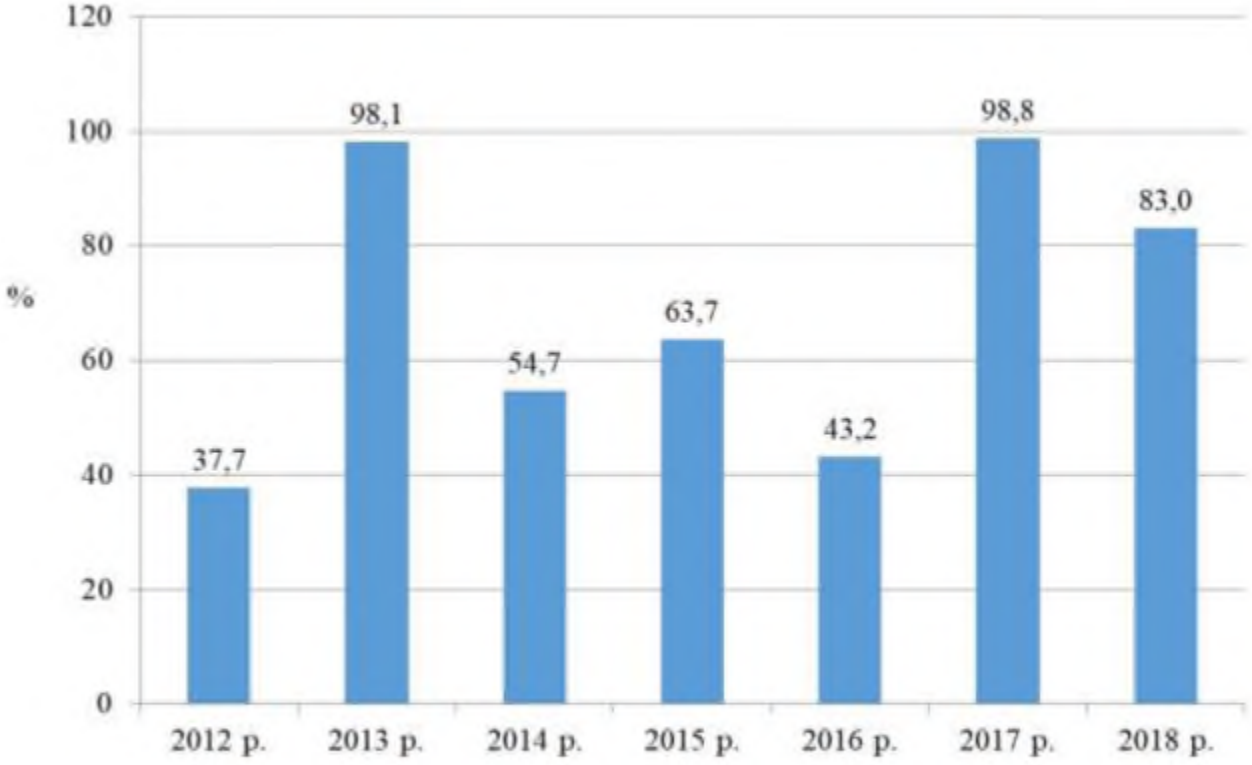

Рис. 2.9. Динаміка рівня фінансування державних програм розвитку аграрної сфери, 2012-2018 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних Держкомстату України

Наведені дані свідчать, що державні цільові програми за аналізований період переважно не реалізовані у повному обсязі. Так, у 2017 р. частка виконання фінансування становила майже 99 %, а в 2012 р. – менше 38 %. Таким чином, на нашу думку існує нагальна потреба змінити підходи до розробки та реалізації таких програм.

Головним завданням розвитку фінансово-кредитних відносин аграрної сфери та їх державного регулювання є забезпечення прибутковості суб'єктів господарювання галузі. Протягом досліджуваного періоду значно зросли, як обсяг чистого прибутку, так і частка підприємств які його отримували (табл. 2.3). Проте, рівень рентабельності всієї діяльності сільськогосподарських підприємств значно коливався за роками (від 8 % у 2013 р. до 30 % у 2015 р.), а сам рівень даного показника, за існуючої вартості кредитних ресурсів, не дозволяє їх ефективно використовувати.

Таблиця 2.3

Динаміка фінансових результатів діяльності сільськогосподарських підприємств України, 2012-2018 рр.

Рік	Чистий прибуток, млн. грн	Підприємства, які одержали чистий прибуток		Підприємства, які одержали чистий збиток		Рівень рентабельності, %	
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат, млн. грн	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат, млн. грн	всієї діяльності	операційної діяльності
2012	26728,4	78,6	33570,1	21,4	6841,7	16,3	22,8
2013	14925,7	80,3	26186,6	19,7	11260,9	8,3	11,7
2014	21413,4	84,7	51668,0	15,3	30254,6	9,3	21,4
2015	101912,2	88,9	127525,5	11,1	25613,3	30,4	43,0
2016	89816,3	88,4	102496,1	11,6	12679,8	25,6	33,6
2017	68276,8	86,7	88676,3	13,3	20399,5	16,5	23,2
2018	66878,1	86,7	93135,1	13,3	26257,0	13,5	18,5

Джерело: розраховано автором на основі даних Держкомстату України

Протягом періоду дослідження спостерігаються значно вищі показники рівня рентабельність операційної діяльності підприємств, який протягом періоду дослідження коливався від 11,7 % у 2013 р. до 43,0 % у 2015 р., що вказує на значний негативний вплив фінансово-інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств на отримання ними чистого прибутку. Основною причиною зниження рентабельності, на нашу думку, є висока вартість фінансово-кредитних ресурсів, залучених аграрними товаровиробниками у свою господарську діяльність, а також низький рівень їх інвестиційної привабливості та інвестиційної активності фінансовому ринку.

2.3. Оцінка ефективності кредитування аграрних товаровиробників на рівні галузі

У сучасних економічних умовах значно загострилося протиріччя між загальними та специфічними рисами фінансування і кредитування стратегічно важливої галузі – аграрної сфери, що виявляється у високих

ризиках кредитування аграрних товаровиробників і об'єктивної необхідності використання зовнішніх джерел фінансування їх діяльності через особливості виробничого циклу.

Зазначені обставини визначають необхідність активного державного регулювання, і підтримки системи кредитування аграрної сфери, проте ні в науковій сфері, ні в банківській практиці не визначено поняття ефективності як самого кредитування, так і механізмів його державної підтримки.

В умовах глобальної економічної кризи здатність аграрної сфери економіки країни залучати й обслуговувати банківські кредити істотно знижується через підвищення невизначеності на фінансових ринках, збільшення вартості позик, слабкості інститутів, що забезпечують не тільки гарантування повернення кредитних ресурсів, але і реалізацію прав аграрних товаровиробників на доступність і адресність державної підтримки. Все це обумовлює низьку привабливість галузі для вітчизняних банків і обмежений вплив досить дорогих кредитних ресурсів на результати аграрного виробництва.

Оцінку ефективності кредитування аграрних товаровиробників, на нашу думку, слід починати з її визначення на мікрорівні, тобто на рівні самих агроформувань. Будь-яке сучасне підприємство (і сільськогосподарське не виняток), що діє в ринкових умовах, головною умовою свого успішного функціонування при зіставленні результатів і витрат вважає перевищення першого над другим. Іншою формою прояву цієї умови є сталий розвиток, тобто динамічне підвищення ефективності (виробництва, комерційної, фінансової діяльності). Отже, підприємство зацікавлене і в зростанні економічної рентабельності всього капіталу, і в рентабельності власних коштів. Останнє в теорії фінансового менеджменту являє собою відношення нетто-результату експлуатації інвестицій до власних активів. Як показує практика, підприємство отримує вигоду від залучення кредитних ресурсів (незважаючи на їх платність), в силу дії механізму фінансового левериджу, що забезпечує більшу рентабельність його власних коштів (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Розрахунок фінансового левериджу ТОВ АК «Перше травня» Хорольського району і СТОВ «Україна» Котелевського району, тис. грн

Показники	ТОВ АК «Перше травня»	СТОВ «Україна»
Сумарні активи	42028	42005
Балансовий прибуток	4281	4227
Власні кошти	42028	22194
Позикові кошти	0	19811
Відсотки по кредиту (16 % річних)	-	1807
Середня розрахункова ставка за банківським кредитом	-	9,12 %
Рентабельність власного капіталу	10,19 %	10,90 %
Рентабельність активів	10,19 %	10,06 %

Джерело: розраховано автором на основі даних підприємств

Розглянуті в табл. 2.4 підприємства Полтавської області мають близькі за значеннями показники бухгалтерського балансу, однак рентабельність власних коштів у СТОВ «Україна» (хоча воно і використовує позикові кошти), ніж у ТОВ АК «Перше травня». Це пояснюється тим, що рентабельність активів вище середньої розрахункової ставки відсотка за банківським кредитом (10,06 % і 9,12 % відповідно). Дане явище в науці носить назву ефекту фінансового важеля і виражається в збільшенні рентабельності власних коштів, що отримується при використанні позикових коштів в умовах, коли економічна рентабельність підприємства більше ставки відсотка по кредиту.

Дія закону фінансового левериджу знайшла своє підтвердження в проведених нами дослідженнях 285 сільськогосподарських підприємств Полтавської області, які використовували у 2016-2018 рр. позикові кошти.

Необхідно відзначити, що при розрахунку враховані податкові виплати підприємств, тобто значення економічної рентабельності активів і рентабельності власних коштів було зменшено, а ефект фінансового важеля відкоректований. Дослідження проводилися по кожному конкретному році

окремо, так як існували значні відмінності в ставках по кредиту, рівні державної підтримки кредитування, пріоритети цілей кредитування, що відобразилося на відмінності кореляційних зв'язків і характеру трендів, які визначають ефективність кредитування аграрних товаровиробників.

Як фактори, що визначають рівень рентабельності сільськогосподарського підприємства, прийняті:

X_1 – відношення нерозподіленого прибутку минулого року до величини позикового капіталу;

X_2 – частка позикових коштів в структурі капіталу;

X_3 диференціал фінансового важеля, тобто різниця між рентабельністю активів і середньою розрахунковою ставкою відсотка за залученими кредитами;

X_4 – частка субсидованих кредитів з урахуванням величини субсидування.

У результаті аналізу сільськогосподарських підприємств Полтавської області, проведеного в розрізі інвестиційного та короткострокового кредитування, була отримана тісна кореляційна залежність між обраними факторами і, проведено групування господарств за рівнем рентабельності. Крім того, в розрізі обраних груп також виявлено кореляцію, яка показала ще більш тісний зв'язок в залежності від обраних факторів в групах (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Показники кореляції рентабельності активів сільськогосподарських підприємств Полтавської області з показниками кредитування в 2016-2018 рр.

Параметри кореляції	Рентабельність активів	
	Інвестиційні кредити	Кредити на поповнення обігових коштів
1	2	3
2016 р.		
Відношення нерозподіленого прибутку минулого року до величини позикового капіталу	0,8492	0,7477

Продовж. табл. 2.5

1	2		3	
Частка позикових коштів в структурі капіталу	0,7628		0,7235	
Диференціал фінансового важеля	0,7983		0,9235	
Частка субсидованих кредитів з урахуванням величини субсидування	0,6636		0,9672	
У тому числі в виділених групах	РА до 20 %	РА більше 20 %	РА до 10 %	РА більше 10 %
Відношення нерозподіленого прибутку минулого року до величини позикового капіталу	0,8325	0,6856	0,6522	0,8342
Частка позикових коштів в структурі капіталу	0,6319	0,7894	0,8548	0,8894
Диференціал фінансового важеля	0,7788	0,8123	0,9289'	0,9889
Частка субсидованих кредитів з урахуванням величини субсидування	0,7445	0,7128	0,9511	0,9823
2017 р.				
Відношення нерозподіленого прибутку минулого року до величини позикового капіталу	0,2906		0,4566	
Частка позикових коштів в структурі капіталу	0,9293		0,9297	
Диференціал фінансового важеля	0,6473		0,7995	
Частка субсидованих кредитів з урахуванням величини субсидування	0,7616		0,9667	
У тому числі в виділених групах	РА до 15 %	РА більше 15 %	X	X
Відношення нерозподіленого прибутку минулого року до величини позикового капіталу	немає зв'язку	0.4637	X	X
Частка позикових коштів в структурі капіталу	0,9034	0,7657	X	X
Диференціал фінансового важеля	0,6647	0,6111	X	X
Частка субсидованих кредитів з урахуванням величини субсидування	0,7125	0,7939	X	X
2018 р.				
Відношення нерозподіленого прибутку минулого року до величини позикового капіталу	слабкий зв'язок		0,4439	
Частка позикових коштів в структурі капіталу	0,8755		0,63	
Диференціал фінансового важеля	0,7449		0,9553	
Частка субсидованих кредитів з урахуванням величини субсидування	0,7984		0,9651	
У тому числі в виділених групах	РА до 20%	РА більше 20 %	РА до 15 %	РА більше 15%
Ставлення нерозподіленого прибутку минулого року до величини позикового капіталу	слабкий зв'язок	немає зв'язку	слабкий зв'язок	0,5
Частка позикових коштів в структурі капіталу	0,8504	0,5216	0,5602	0,7295
Диференціал фінансового важеля	0,7188	0,7906	0,9107	0,9614
Частка субсидованих кредитів з урахуванням величини субсидування	0,7583	0,8116	0,9612	0,9677

Джерело: розраховано автором на основі даних підприємств

Отже, найбільш значимими факторами у формуванні економічної ефективності підприємств можна визнати субсидування і різниця між рентабельністю і середньою розрахунковою ставкою за залученими кредитами. При цьому наголошується, що диференціал фінансового важеля більш значущий для залучення оборотних коштів.

Це пояснюється тим, що кредит під оборотні кошти, як правило, починає виплачуватися через 4-6 місяців після укладення кредитної угоди, відповідно зменшується сума сплачуваних за кредитом відсотків, і, як наслідок, зростає сума, що залишається в розпорядженні підприємства прибутку, рентабельність і диференціал фінансового важеля. За інвестиційними кредитами в більшості випадків передбачається відстрочка з виплати «тіла» кредиту, тому середня розрахункова ставка за позиковими коштами прирівнюється до ефективної ставки, знижуючи, таким чином, диференціал.

Роль диференціала і плеча фінансового важеля в регулюванні його ефекту різна, особливо це проявляється на прикладі використання сільськогосподарського кредиту, де яскраво виражений характер сезонності виробництва і тривалості виробничого циклу. З одного боку, як показує кореляційний аналіз, нарощувати диференціал фінансового важеля бажано, так як це дозволяє підвищувати рентабельність власного капіталу або за рахунок зростання економічної рентабельності активів, або за рахунок зниження середньої реальної ставки відсотка (перше залежить від сільськогосподарського підприємства, а друге – від банку).

З іншого боку, величина диференціала дає і дуже важливу інформацію банку про ефективність надання позикових коштів: якщо величина диференціала, близька до нуля або негативна, то банк, швидше за все утримається від нових кредитів або підвищить їх ціну, що позначиться на величині середньої розрахункової ставки. У той же час згадані особливості сільськогосподарського кредиту не дають можливості підприємству заздалегідь розплачуватися за залученими кредитами, тому банк отримує

відсоток, на який розраховував, а диференціал залишається в межах, які враховують економічні інтереси і підприємства, і банку.

Що стосується плеча, фінансового важеля, то його нарощування за відомою межею є досить небезпечним для банку (зростають ризики) і для підприємства, так як значна величина плеча збільшує ризик неповернення наявних кредитів, отже, ускладнює отримання нових. Крім виявлення кореляційної залежності нами були встановлені також параметри регресії і моделі лінійних рівнянь, в яких відображено тенденції залежності рентабельності господарств від ряду фінансових показників.

Так, в групі підприємств, які отримували інвестиційні кредити, були отримані наступні лінійні регресійні залежності рентабельності (Y) від відношення прибутку до суми кредиту (X_1) і частки кредитів в структурі капіталу (X_2):

1) для господарств з рівнем рентабельності до 20 %:

$Y = -7{,}36195 + 0{,}090119 * X_1 + 1{,}025103 * X_2$;

2) для господарств з рівнем рентабельності понад 20 %:

$Y = 11{,}72195 - 0{,}02670 * X_1 + 1{,}611338 * X_2$.

Використання позикових коштів при інвестуванні істотно збільшує ефективність господарської діяльності аграрних товаровиробників, особливо це помітно на прикладі підприємств з високою прибутковістю. Однак нарощування рентабельності не є безкінечним. При аналізі апроксимації трендів за умови найменшого середньоквадратичного відхилення найбільш достовірними виявилися наступні функції:

1) для господарств з рівнем рентабельності до 20 %:

$Y = 0{,}120 \ln (X_2) + 0{,}359$;

2) для господарств з рівнем рентабельності понад 20 %:

$Y = -1{,}9678 * X_2^3 - 2{,}390 * X_2^2 - 0{,}427 * X_2 + 0{,}290$.

Найбільш високі темпи зростання рентабельності підприємств першої групи спостерігаються за умови, коли в структурі капіталу частка кредитних ресурсів становить від 6 до 11 %, у другій групі – від 46 до 72 %.

Господарства, які одержували кредити на поповнення оборотних коштів, характеризуються такими регресійний лінійними зв'язками:

1) для підприємств з рівнем рентабельності до 15 %:

$Y = 0,12276 + 0,09707 * X_1 + 0,29806 * X_3$;

2) для господарств з рівнем рентабельності понад 15 %:

$Y = -2,97110 + 0,053317 * X_1 + 0,907045 * X_2$.

Характер регресійних зв'язків свідчить про те, що низькі показники розмірів оборотного капіталу уповільнюють зростання ефективності виробництва на підприємствах, тоді як в більшості господарств, що мають рівень рентабельності 15 % і більше, кожен додатковий відсоток кредитів в структурі капіталу збільшує економічну ефективність більш ніж на 0,9 %.

Як і у випадку з інвестиційним кредитуванням, плече фінансового важеля діє в певних межах, про що свідчать найбільш достовірні поліноміальні функції:

1) для господарств з рівнем рентабельності до 15%;

$Y = -18,73X_2^3 - 15,19X_2^2 - 2,481X_2 + 0,209$;

2) для господарств з рівнем рентабельності понад 15 %:

$Y = 0,025 \ln(X_2) + 0,109$.

Нарощування рентабельності підприємств першої групи відбувається при величині плеча фінансового важеля від 2 до 7,5 %, в другій групі – від 20 до 28 %.

У ході дослідження виявлено, що серед підприємств, які здійснюють інвестиції за рахунок кредитів, спостерігається рівне число господарств рослинницького та тваринницького напрямів. При цьому підприємства, що спеціалізуються на виробництві молока і м'яса великої рогатої худоби, на 72 % представлені в групі з рентабельністю 20 % і вище, інвестиції в рослинництво в перший та другий роки після їх здійснення забезпечують ефективність виробництва не більше ніж на 20 %. Серед господарств, якими залучалися кредити під оборотні кошти, 89 % спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва.

Проведені статистичні дослідження дозволяють зробити наступні висновки:

- при залученні інвестицій підприємствами переважно тваринницького напряму коефіцієнт фінансування (відношення величини власних коштів до позикових) допустимо в межах від 0,30 до 0,1;

- фінансування інвестицій в господарствах, що спеціалізуються переважно на виробництві рослинницької продукції, має не більше ніж на 60 % здійснюватися за рахунок позикових коштів;

- залежність від позикових коштів при формуванні оборотного капіталу на 70 % і менше дає менший приріст рентабельності виробництва, ніж при коефіцієнті фінансової залежності від 0,7 до 2;

- рентабельність господарств знаходиться в прямій залежності від субсидування відсоткової ставки за залученими на виробництво і переробку сільськогосподарської продукції кредитами, а саме: кожна гривня субсидій за інвестиційними кредитами збільшує економічну ефективність діяльності підприємства в середньому на 8 копійок, а по оборотних кредитами – на 13,6 копійки.

Результати проведених досліджень, на наш погляд, можуть бути практично використані як підприємствами при плануванні фінансово-господарської діяльності, складанні планів взаємодії з банками, так і банківськими установами при оцінці техніко-економічного обґрунтування заявок на кредити під оборотні кошти і бізнес-плани інвестиційних проектів.

Таким чином, проведений аналіз та дослідження тенденцій, що характеризують стан фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері дали змогу зробити висновки про те, що банківські кредити неспроможні повною мірою забезпечити потреби аграрних товаровиробників у фінансово-кредитних ресурсах; банківські кредити надаються переважно на коротко- та середньострокові періоди; регулювання кредитного забезпечення аграрних товаровиробників є малоефективним, а державна підтримка – недостатньою;

незадовільні обсяги надходження кредитних ресурсів в аграрну сферу спричинені жорсткими умовами та високими відсотковими ставками.

Активізація процесу кредитування підприємств аграрної сфери потребує подальшого вдосконалення нормативно-правової бази з питань кредитування; спрощення процедури одержання кредитної підтримки для суб'єктів галузі; відновлення та вдосконалення механізму здешевлення кредитних ресурсів аграрним товаровиробникам; застосування економічних та адміністративних стимулів до комерційних банків, які кредитують аграрну сферу національної економіки; впровадження нових форм гарантування банківського кредитування в галузі; стимулювання розвитку страхування майна, фінансових і підприємницьких ризиків в аграрній сфері; зменшення ризиків неповернення кредитних коштів, а саме надання переваг тим аграрним товаровиробникам, які мають декілька джерел доходів, тобто займаються диверсифікованою виробничо-господарською діяльністю; активнішого надання фінансово-кредитної підтримки тим аграрним товаровиробникам, які мають повний цикл виробництва та збуту сільськогосподарської продукції.

Висновки до розділу 2

1. Аналіз стану і тенденцій розвитку аграрного виробництва дозволив нам зробити висновок про те, що сучасні умови, які впливають на стан відтворення в галузі, відрізняються рядом проблем (недостатність власних інвестиційних ресурсів, диспаритет цін, високий податок на додану вартість, постійна потреба в кредитах і позиках), що ускладнює виробничо-фінансову діяльність аграрних підприємств як основних виробників товарної продукції, призводить до утворення недостатньої доданої вартості в галузі та рівня рентабельності виробництва продукції, при якому неможливо здійснювати розширене відтворення.

2. Встановлено, що фінансово-кредитний механізм без реального наповнення достатніми фінансовими ресурсами не може бути ефективним інструментом регулювання доходів аграрних товаровиробників. Комерційні банки, в свою чергу, виявляють велику обережність при наданні кредитів аграрному сектору. Крім того, кредитування аграрних товаровиробників є ресурсоємним, з тривалим періодом кругообігу капіталу і строком повернення кредиту, а комерційні банки мають слабку ресурсну базу для масштабного кредитування аграрних підприємств.

3. Присутність виробничих ризиків в аграрній сфері через несприятливі природно-кліматичні умови, поряд із недостатнім забезпеченням суб'єктів господарювання страховими послугами й недостатнім фінансовим потенціалом більшості страхових компаній, робить кредити для аграрної сфери малодоступними.

4. Поступове зростання обсягів виробництва продукції агарної сфери та її частки у загальній вартості валової продукції в Україні, вимагають збільшення обсягів кредитних ресурсів для розвитку галузі. Проте, вартість цих ресурсів не дозволяє значно збільшити обсяг їх залучення для розвитку підприємств аграрної сфери.

5. Головною умовою розвитку аграрної сфери є забезпечення прибутковості суб'єктів господарювання галузі. Протягом досліджуваного періоду значно зросли, як обсяг чистого прибутку, так і частка підприємств які його отримували. Проте, рівень рентабельності всієї діяльності сільськогосподарських підприємств значно коливався за роками (від 8,3 % у 2013 р. до 30,4 % у 2015 р.), а сам рівень даного показника, за існуючої вартості кредитних ресурсів, не дозволяє їх ефективно використовувати.

6. Використання окремих інструментів у ході реалізації економічних реформ дало можливість державі створити різні дієві механізми аграрного кредитування: пільгове, централізоване, комерційне, товарне, вексельне, кооперативне, лізинг, субсидування відсоткових ставок за кредитами, створення державних інститутів з кредитування аграрних товаровиробників.

7. Проведені дослідження показують, що діюча в даний час система державного регулювання фінансово-кредитних відносин заснована на субсидуванні, прямій державній підтримці й низькому рівні покриття цільових витрат є малоефективною та не дозволяє реалізовувати функції інституту кредитної підтримки аграрної сфери, забезпечувати рівний і повний доступ аграрних товаровиробників до кредитних ресурсів. Вирішення існуючих завдань, щодо удосконалення механізмів кредитування аграрного виробництва, має забезпечити більш цілеспрямовану реалізацію функцій інституту кредитної підтримки та розвиток його виробничо-комерційної діяльності, створити умови для прибутковості підприємств галузі.

Основні результати дослідження 2 розділу опубліковані у наукових працях автора [147, 149, 153].

РОЗДІЛ 3
СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН В АГРАРНІЙ СФЕРІ

3.1. Пріоритетні напрями розвитку кредитування та удосконалення фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері

Високий рівень розвитку аграрного виробництва, його платоспроможність, можливість і необхідність закуповувати і споживати матеріально-технічні ресурси (техніку, запчастини, засоби хімізації, енергоресурси тощо), які є продукцією десятків галузей, визначають сталий розвиток всього національного господарства країни. Проте, виступаючи основою життєзабезпечення населення країни, стабілізатором макроекономічної ситуації, умовою економічної незалежності держави, аграрна сфера не має необхідного обсягу фінансових ресурсів для реалізації своїх базових функцій.

З позицій верхнього технологічного укладу аграрне виробництво виглядає інвестиційно-непривабливим, низькорентабельним, відсталим у розвитку сектором. У таких умовах найважливішим завданням економічної політики держави повинна бути підтримка галузі, її підйом на більш високий технологічний рівень. Це передбачає, перш за все, пріоритетну фінансово-кредитну підтримку сталого розвитку аграрного виробництва як найважливішої системи життєзабезпечення суспільства і його модернізації в напрямку підвищення ефективності. Державне регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері – це складний процес, що сприяє практичній реалізації її істотних функцій:

1) забезпечення стійкості системи;

2) забезпечення повного охоплення позичальників;

3) забезпечення розвитку аграрної сфери.

Реалізація функції стійкості системи тісно пов'язана з формуванням виробничих і фінансових передумов функціонування ефективних кредитних механізмів в аграрній сфері.

До виробничих передумов сталого кредитування можна віднести:

1) прибутковість аграрного виробництва;

2) забезпеченість засобами виробництва;

3) адекватну систему збуту, транспортування і зберігання продукції;

4) наявність платоспроможного попиту на ринку.

Прибутковість аграрного виробництва. Успішний розвиток сільського господарства і стійкість сільськогосподарського кредитування в першу чергу залежать від прибутковості сільськогосподарської діяльності, яка забезпечить не тільки повернення кредиту та плату за нього, але і розширене відтворення. Якщо господарства не вкладають кошти у власне виробництво, малоймовірно, що вони будуть прибутковими в майбутньому. З іншого боку, залучення кредитів є для аграрних товаровиробників є запорукою постапного підвищення рентабельності та скорочення накопиченої заборгованості.

Забезпеченість засобами виробництва. Специфіка галузі передбачає адекватну пропозицію впровадження ресурсів на ринках або по інших каналах постачання і їх своєчасну доставку. Система зберігання і доставки в сільському господарстві є надзвичайно складною. Багато засобів виробництва потрібні в конкретний проміжок часу, що вимірюється днями в сільськогосподарському календарі. Для виробництва тих засобів виробництва, які виготовляються не в самому сільському господарстві, може знадобитися відносно більш тривалий період, що вимірюється тижнями або місяцями. У зв'язку з цим виникає необхідність сталого фінансування сільськогосподарського виробництва за рахунок зовнішніх джерел, своєчасно забезпечують надходження коштів виробництва.

Адекватна система збуту, транспортування і зберігання продукції. В даному випадку термін «адекватна» слід розглядати як оптимальний з економічної точки зору компроміс, тому що якась частина втрат при

зберіганні готової продукції неминуча. Оптимальні заходи щодо зниження цих втрат прирівнюють вартість їх зниження до витрат, пов'язаних з необхідним формуванням фондів грошових коштів, призначених для фінансування відповідних заходів.

Розглянуті вище передумови дозволяють констатувати необхідність ефективного державного регулювання системи аграрного кредитування, що забезпечує стійкі по відношенню до галузі поворотні джерела фінансування різних стадій відтворювального процесу, як специфічної форми її кредитної підтримки.

З початком ринкових реформ виникли проблеми різкого скорочення фінансування галузі, високих податків, незахищеності продовольчого ринку від імпортної експансії, що призвело до вилучення фінансів аграрних товаровиробників, необхідних не тільки для розширеного, але і для простого відтворення. Заходи щодо стабілізації, економічного становища в галузі, захисту вітчизняного виробника поступово дають свої результати: зростає прибутковість аграрного виробництва, збільшуються інвестиції, розвиваються інститути підтримки аграрних товаровиробників, одним з яких є кредитна система. Подальші зусилля держави мають бути спрямовані на стимулювання розвитку таких інститутів, а необхідною умовою для цього є створення і підтримання інституційних рамок їх функціонування як найважливішого механізму забезпечення їх стійкості.

Наявність платоспроможного попиту на ринку. Платоспроможний попит населення необхідний, щоб аграрні товаровиробники могли реалізовувати вироблену продукцію й отримувати виручку від продажу, за рахунок якої погашається поточна заборгованість і виконуються зобов'язання по обслуговуванню позик. При цьому необхідна наявність паритету або випереджаючого зростання цін на сільськогосподарську продукцію в порівнянні з їх динамікою на промислову продукцію, спожиту в галузі. Дана передумова є необхідною умовою стійкості самої системи кредитування, так як в кінцевому рахунку, наявність платоспроможного

попиту на ринку і ціновий паритет забезпечують реалізацію найважливішого принципу кредитування – повернення коштів.

Фінансові попередні умови сталого функціонування системи сільськогосподарського кредитування включають:

1) доступ до кредитних інститутів;

2) наявність інформації для оцінки ризиків;

3) свобода прийняття рішень з питань кредитування;

4) висока якість і достатня кількість позичкового капіталу;

5) ефективні методики оцінки кредитоспроможності позичальника;

6) механізм забезпечення виконання зобов'язань.

Доступ до кредитних інститутів. Забезпечення доступу аграрних товаровиробників до кредиту пов'язано з необхідністю мінімізації їх транзакційних витрат, пов'язаних з проведенням переговорів і укладенням договорів з кредитними інститутами. Це вимагає розвиненої інфраструктури кредитних установ в сільській місцевості, їх географічно близького розташування до потенційних позичальників і економічних процедур оцінки кредитних заявок. Державне регулювання, охоплюючи сферу функціонування стійких інституційних форм кредитної підтримки аграрних товаровиробників, забезпечує доступність до необхідних джерел зовнішнього фінансування.

Наявність інформації для оцінки ризиків. Стале функціонування системи кредитування в аграрній сфері пов'язане з наявністю інформації, що дозволяє провести адекватну оцінку ризику. Цю інформацію можна отримати у самих товаровиробників, з бюро кредитних історій та на основі знань про ринки, на яких діють суб'єкти господарювання. Після видачі позики кредитор повинен мати можливість здійснювати спостереження і отримувати документацію щодо загального стану позичальника, характеру використання отриманих коштів, щоб контролювати, наскільки ефективно використовуються позики. Ефективність заставних механізмів в системі управління ризиками визначається економічною зацікавленістю кредитора як

заставодержателя, в об'єктах власності позичальника, переданих в заставу. Якщо в якості застави виступає неліквідне майно, а також поки недостатньо відпрацьований законодавчий механізм вступу у володіння заставою і його правового захисту, він не буде стимулювати розширення кредитних угод з огляду на існування значного ризику.

Найважливішим інструментом зниження кредитних ризиків є інститут (бюро) кредитних історій. Наявність інформації про те як той чи інший суб'єкт розплачується за рахунками, послугами якими він користується і по кредитах банків, дозволяє кредиторам мінімізувати свої ризики, особливо якщо мова йде про кредитування малих форм господарювання на селі, так як стосовно них на кредитоспроможність будуть впливати не тільки виробничі, а й особисті фактори. Нормативно-правове регулювання дозволить підвищити ефективність функціонування інститутів кредитних бюро і застави як найважливіших умов для адекватної оцінки ризику і формування стійкої системи кредитування в аграрній сфері.

Свобода прийняття рішень з питань кредитування. Ця передумова передбачає функціонування системи в умовах, при яких виключається політичний чи інший тиск на кредитні інститути при виборі ними позичальника, а також на позичальників при виборі ними кредитора і способу кредитування. У довгостроковій перспективі такі умови визначають напрями вдосконалення кредитного інституту в цілому і процесів оцінки кредитоспроможності аграрних товаровиробників, зокрема.

Свобода прийняття рішень також вимагає того, щоб кредитори мали можливість встановлювати відсоткові ставки та плату за послуги, що покривають їх витрати, і щоб вони могли визначати умови надання позик в ході переговорів з господарствами. В цьому випадку для багатьох позичальників процентні ставки можуть виявитися занадто високими. У фінансово стійких системах кредитування держава забезпечує свободу прийняття рішень за допомогою підтримки позичальників, зокрема, субсидуючи відсоткову ставку або її частини, знижуючи вартість кредиту до

рівня рентабельності аграрного виробництва, зберігаючи при цьому ринкові принципи формування відсоткової ставки розміщених кредитором коштів. Крім того, в умовах, коли витрати позичальників з обслуговування кредитів повністю або частково компенсуються державою, вона також контролює кредиторів з метою запобігання зростанню вартості позикових коштів, що підвищує стійкість кредитної системи галузі.

Висока якість і достатня кількість позичкового капіталу. При кредитуванні аграрного виробництва кредитний ризик значно зростає через наявність природно-кліматичних факторів, тому, формуючи кредитний портфель за позиками аграрній сфері, кредиторам слід передбачити систему страхування, а спеціалізованим кредитним установам збільшити суму власного капіталу по відношенню до існуючого. Від цього значною мірою залежатиме стійкість як самих кредитних інститутів, так і всієї системи кредитного забезпечення аграрного виробництва.

Сильний вплив на вибір послуг, пропонованих аграрній сфері кредитною системою, надають терміни погашення позик. Відсутність механізмів земельно-іпотечного кредитування є основним бар'єром на шляху довгострокових інвестицій в галузь. Земля була і залишається основним засобом аграрного виробництва і, як показує світовий досвід, найбільш надійним забезпеченням довгострокових кредитів. При правильному використанні вона не тільки не знижує свій потенціал, а й підвищує його, а значить, збільшує свою споживчу вартість, збільшує позикові можливості аграрних товаровиробників, тобто їх здатність виробляти погашення кредитів на стійкій основі.

Ефективні методики оцінки кредитоспроможності позичальника. Подібні методики відіграють велику роль в забезпеченні стійкості кредитної системи в сільському господарстві, так, як, якщо вони дієві, то зменшуються трансакційні витрати по забезпеченню кредиту або реструктуризації заборгованості. Крім того, підходи до оцінки кредитоспроможності повинні бути добре зрозумілі, як кредитору, так і позичальнику, пристосовані до

особливостей відтворювального процесу в аграрному виробництві, диференційовані за формами господарювання на селі. Невисока ефективність часто застосовуваних методик полягає в тому, що вони, по-перше, носять універсальний характер, що ставить під сумнів доцільність їх застосування в спеціалізованій системі кредитування, по-друге, складні в застосуванні, через що позичальникам доводиться, нести істотні витрати (на пошук поручителів, посередників, неформальні переговори з кредитором, підготовку бухгалтерської звітності). Ефективні методики оцінки кредитоспроможності позичальника покликані сприяти налагодженню стійких взаємозв`язків між кредиторами і позичальниками в системі кредитування.

Механізм забезпечення виконання зобов`язань. У кредитора і позичальника повинні бути кошти протидії зловживанням іншої сторони, що передбачає наявність таких інституційних елементів структури кредитної системи, як: 1) правила поведінки суб'єктів кредитних відносин в певних ситуаціях і 2) правила поведінки гарантів виконання правил у випадках виявлення відхилень від них. Такий підхід дозволяє забезпечити злагодженість механізму взаємодії різноспрямованих інтересів аграрних товаровиробників і їх кредиторів, але для його реалізації потрібне посилення нормативно-правового регулювання кредитної системи, спрямованого на підвищення її стійкості і розширення меж кредитування галузі.

Кожен суб`єкт аграрної економіки має економічні інтереси, що реалізуються через отримання доходів. Однак фінансове становище більшості аграрних товаровиробників таке, що не дозволяє їм здійснювати розширене, а в деяких випадках навіть просте відтворення, з огляду на невисоку прибутковість галузі. Це зумовлює наявність у суб'єктів аграрної економіки інституційних інтересів, здійснення яких дозволяє їм реалізувати економічні інтереси. Інституційний інтерес аграрних товаровиробників проявляється в потребі існування економічного середовища, забезпеченого державою шляхом регулювання їх дій в певних рамках, що дозволяють регламентувати не тільки їх поведінку, але і набір альтернатив, з яких вони

роблять свій вибір. У зв'язку з цим, до предмета інституціонального інтересу в аграрній сфері необхідно віднести адекватну державну підтримку аграрних товаровиробників за допомогою кредитної системи, інституційна структура якої відповідає потребам формування зовнішніх джерел фінансування всіх суб'єктів аграрного підприємництва, незалежно від організаційно-правових форм господарювання, розмірів і обсягів виробництва, виду ділової активності. Зазначені обставини визначають другу істотну функцію системи кредитування в аграрній сфері, реалізація якої забезпечує повне охоплення (покриття) позичальників. Це означає, що кожен аграрний товаровиробник повинен мати повний доступ до механізмів кредитної підтримки, що існують в системі і забезпечені державою.

Реалізація даної функції вимагає симетричного обміну інформацією між кредитором і позичальником. Асиметричний обмін, коли одна зі сторін володіє більшою часткою ринкової інформації, призводить до невизначеного результату, зокрема, може знижувати цінність використовуваних методів кредитної підтримки аграрних позичальників. Іншими словами, цінність після обміну може бути як більше, так і менше, ніж до нього. Так як асиметричний обмін призводить до невизначеного результату, то одним із наслідків такого стану справ може бути припинення функціонування кредитної системи – так звана «інституційна петля», коли взаємозв'язок між її інститутами призводить до постійного звуження і згасання процесів, які повинна забезпечувати система. Це не вигідно жодному із суб'єктів кредитної системи, отже, сторони зацікавлені (хоч і різною мірою) в зниженні інформаційної асиметрії в системі. На сьогодні держава має здійснювати активну регулюючу діяльність в аграрній сфері, спираючись на механізми ринкової саморегуляції та використовуючи важелі прямого втручання в регулювання сфер процесу відтворення. Нами розроблена й представлена система регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері, яка включає основні напрями та умови регулювання, а також форми і методи впливу (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Система регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері

Джерело: систематизовано автором

Державне втручання дозволяє підвищити ефективність обмінів всередині кредитної системи на основі створення правил, що забезпечують симетричний розподіл інформації і дозволяють на цій основі збільшити ступінь охоплення потенційних позичальників.

Державне регулювання кредитної системи в аграрній сфері дозволяє впливати на динаміку її розвитку. У зв'язку з цим показник охоплення потенційних позичальників служить орієнтиром для вибору форм і методів державного впливу. Кожна кредитна угода призводить до збільшення цінності, з одного боку, а з іншого, збільшення цінності так чи інакше стимулює нові угоди як всередині системи, так і за її межами. Ми можемо охарактеризувати ефективність процесу регулювання, по-перше, створенням умов, що забезпечують мультиплікативне збільшення кількості кредитних угод, і, по-друге, збільшенням величини цінності як агрегованого показника її приросту для обох сторін індивідуальної кредитної угоди.

Збільшення охоплення аграрних товаровиробників кредитною системою само по собі продуктивно, так як це дозволяє акумулювати більшу кількість специфічної інформації, необхідної для функціонування системи. Результати, акумуляції такого знання будуть відображатися на якості функціонування інституційної кредитної підтримки і розширення можливостей зниження трансакційних витрат при взаємодії кредиторів і позичальників.

Крім того, показники охоплення потенційних позичальників з цільової групи того чи іншого інституту кредитної підтримки визначають його ефективність по відношенню до цільової групи. З інституційної точки зору, господарствам населення вигідно підкорятися нормам, якщо вони полегшують його взаємодію з іншими суб'єктами (кредиторами) і сприяють реалізації їх економічних та інституційних інтересів. Таким чином, зміна показників охоплення аграрних позичальників визначає, чи йде кредитна система в напрямі розгортання або згортання обмінів. Визначальним є питання, як державний вплив впливає на кредитні угоди, чи сприяє воно

збільшенню їх кількості та обсягів у часі, чи ні. Якщо кредитна система рухається в бік розширення кредитних угод, збільшення охоплення аграрних товаровиробників, державне регулювання є ефективним, в іншому випадку відбувається відносне зниження угод, кредитна система замикається і занепадає.

Якісний аспект функціонування кредитної системи в аграрній сфері пов'язаний з проявом ще однієї її функції, реалізація якої забезпечується в ході державного регулювання – здатність стимулювати сталий розвиток галузі. У зв'язку з цим зростає роль кредитної системи в створенні фінансової інфраструктури для економічного зростання аграрного виробництва. Як показала практика перехідного періоду, низький рівень розвитку кредитної системи в аграрній сфері зумовив низьку ефективність міжгалузевого і внутрішньогалузевого перерозподілу фінансових ресурсів, дефіцит каналів їх мобілізації, а значить, і темпи зростання галузевого доходу. Саме взаємодія елементів кредитної системи забезпечує перетворення тимчасово вільних коштів у позиковий капітал, його рух у формі різних видів розрахунків та платежів аграрних товаровиробників, тобто реалізацію не тільки кредитних, але і розрахункових, гарантійних, інвестиційних та інших операцій, виступаючи, таким чином, однією з форм впливу на суспільне відтворення, економічне зростання.

3.2. Формування організаційно-економічного механізму регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері

Вплив на інституційні форми кредитної підтримки аграрних товаровиробників слід вважати вихідним в механізмі розкручування економічного зростання, що зумовлює інтенсивність функціонування базових інститутів кредитної системи і, відповідно, темпи зростання аграрної економіки.

Логіка цього твердження виходить з призначення інститутів і їх ролі в державному регулюванні соціально-економічних процесів. Механізм взаємозв'язку економічного зростання та інституційних форм підтримки заснований на тому, що темпи зростання галузі визначаються, головним чином, інтенсивністю накопичення фізичного і людського капіталу, а також зростанням продуктивності праці, яка, в свою чергу, обумовлена розвитком технологій і підвищенням ефективності виробництва. Це передбачає наявність конкурентоспроможних умов функціонування аграрних товаровиробників, які забезпечуються державним регулюванням. Інтенсивність протікання зазначених процесів залежить від механізмів формування та функціонування доступних зовнішніх джерел фінансування відтворювального процесу в аграрній сфері. Акцент робиться на формальних правилах, що дозволяють в сукупності створити необхідну структуру кредитної системи, яка і визначатиме потенційний набір можливих форм кредитної підтримки конкретних аграрних товаровиробників, а відповідно, і потенціал розвитку галузі в цілому.

Державне регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері має переслідувати наступні цілі:

- підвищення доступності кредиту для всіх форм господарювання на селі;

- зниження невизначеності та ризиків, пов'язаних з кредитним обслуговуванням суб'єктів аграрного підприємництва;

- формування необхідних і адекватних потребам аграрних товаровиробників зворотних джерел фінансування їх діяльності.

Досягнення зазначених цілей передбачає державну підтримку і регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері та включає:

- правову, організаційну, фінансову і методичну підтримку системи кредитування;

- формування спеціалізованої і цілісної інфраструктури системи кредитування аграрного виробництва;

- організацію і підтримку нових інститутів, які забезпечують рух позичної вартості та зниження ризиків учасників кредитного процесу;

- удосконалення діючих механізмів повернення кредиту;

- фінансово-економічне оздоровлення аграрних товаровиробників;

- розвиток підсистем іпотечного та інноваційного кредитування в аграрному виробництві.

Основні напрями підвищення ефективності державного регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері пов'язані, перш за все, з удосконаленням діючих та розробкою нових форм і механізмів фінансово-кредитної підтримки аграрних товаровиробників (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Напрями підвищення ефективності державного регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері

Завдання / Механізми	Підвищення доступності кредитів	Зниження ризиків кредитування	Формування достатніх джерел кредитування
Створення нових	1) Формування системи кредитування інноваційної діяльності. 2) Створення регіональних кредитних кооперативів.	1) Створення спеціалізованої інфраструктури системи кредитування.	1) Створення фонду кредитування інноваційних проектів в аграрній сфері. 2) Організація фонду надання додаткової застави з використанням експертної методика оцінки вартості землі.
Удосконалення діючих	1) Розширення кредитних продуктів для аграрних товаровиробників 2) Розвиток системи кредитної кооперації II рівня (кредитних спілок).	1) Підвищення ефективності функціонування гарантійних і заставних фондів.	1) Впровадження механізму формування фонду взаємного кредитування. 2) Підтримка системи земельно-іпотечного кредитування.

Джерело: сформовано автором

Реалізація основних напрямів, які забезпечують підвищення ефективності державної підтримки фінансово-кредитних відносин в аграрній

сфері, представляється неможливим без розробки організаційно-економічних механізмів їх реалізації.

Проведене дослідження показало, що на даному етапі розвитку фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері їх ефективність залежить від наявності адекватної їй спеціалізованої інфраструктури і ступеня залучення в процес кредитування безлічі інститутів, чиї економічні інтереси повинні бути збалансованими і служити основою для ефективної взаємодії елементів системи.

Під інституційною інфраструктурою системи фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері ми розуміємо сукупність різних суб'єктів, що функціонують і взаємодіють між собою в рамках певних правил, які забезпечують максимальне спрощення процедури отримання кредиту аграрними товаровиробником і одночасне забезпечення гарантій прав і законних інтересів їх кредиторів. Суб'єктами системи, є фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері та їх інфраструктури є суб'єкти аграрного підприємництва, банки, кредитні спілки, кооперативи та їх об'єднання, гарантійні і заставні фонди, страхові компанії, бюро кредитних історій, інформаційно-консультаційні служби, спеціалізовані відділи і підрозділи органів державної влади на всіх рівнях управління. Багато учасників кредитного ринку в тій чи іншій мірі сьогодні вже присутні на ньому. Завдання полягає в тому, щоб доповнити систему відсутніми елементами і забезпечити їх ефективну взаємодію, так як в даний час їх діяльність належним чином не скоординована.

Для подолання даної проблеми, потрібні організуюча роль держави, а також необхідні заходи державної підтримки; спрямовані на створення стійкої в довгостроковому періоді інституційної інфраструктури системи фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері.

Розробка перспективної моделі фінансово-кредитної інфраструктури аграрної сфери є найважливішим завданням, вирішення якого необхідно для

вдосконалення системи державної підтримки аграрних товаровиробників на мезорівні.

Формування інфраструктури системи аграрного кредитування в рамках запропонованої моделі дозволить:

- кожному товаровиробнику стабільно отримувати різні види фінансово-кредитної підтримки з боку держави;

- здійснювати фінансове регулювання кредитної системи з метою зниження ризиків;

- використовувати тимчасово вільні кошти одних суб'єктів для задоволення фінансових і матеріальних потреб інших;

- застосовувати єдину нормативну документацію, створити єдину систему гарантій, систему ревізії (аудиту), систему страхування і забезпечити ефективну взаємодію з державними органами;

- розмежувати реалізовані функції між інститутами, складовими інфраструктури даної системи.

Розмежування виконуваних функцій між різними інститутами в рамках єдиної інфраструктури системи кредитування дозволяє зосередити організаційні, трудові та фінансові ресурси, якими володіє аграрна сфера, на вирішенні конкретних завдань на всіх стадіях відтворювального і кредитного процесів у аграрному виробництві.

Як встановлено нами раніше, у широкому значенні фінансово-кредитна система в аграрній сфері представлена сукупністю фінансових відносин між різними економічними суб'єктами, які виникають на основі утворення грошових потоків, оскільки саме вони характеризують процес руху грошових коштів від одного суб'єкта до іншого; при цьому в одного з них утворюється вхідний грошовий потік і формуються фінансові ресурси, а в іншого відбувається використання доходів або фінансових ресурсів і формується вихідний грошовий потік. Саме фінансові потоки, поєднуючи різних економічних суб'єктів, сприяють утворенню фінансово-кредитної системи, а отже, і її структурних елементів. Спираючись на ці аргументи, вважаємо за

необхідне включення в визначення фінансово-кредитної інфраструктури аграрної сфери «фінансових відносин з приводу руху вхідних і вихідних грошових потоків».

Вивчення фінансової системи з позиції системного підходу полягає в аналізі відносин між її окремими елементами і вплив даних відносин на функціонування фінансової системи в цілому. Інституційна будова фінансово-кредитної інфраструктури аграрної представлена фінансовими і кредитними організаціями, які в свою чергу доцільно розмежовувати на універсальні і спеціалізовані. Функціональна будова фінансово-кредитної інфраструктури аграрної сфери в контексті даного підходу представлено на рис. 3.2.

У визначенні фінансово-кредитної інфраструктури аграрної сфери робиться акцент на процес кругообігу капіталу аграрних товаровиробників. Цей фрагмент визначення характеризує «особливе», що виділяє фінансово-кредитну інфраструктуру аграрної сфери з «загального», яким є фінансова система країни (в самому розширеному сенсі). Створюючи умови для формування та розвитку елементів фінансово-кредитної інфраструктури аграрної сфери, держава обумовлює її нормативно-правову, фінансову, організаційно-економічну підтримку.

Формування ефективної фінансово-кредитної інфраструктури в аграрному секторі пов'язане зі значною кількістю зворотних зв'язків та має бути націлене на подолання гострої нестачі джерел фінансування у суб'єктів господарювання в галузі. З метою застосування комплексного підходу при вирішенні завдання щодо формування розвиненої кредитної інфраструктури була розроблена модель розвитку організаційно-економічного механізму державного регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері (рис. 3.3). Ключовим моментом, згідно розробленої моделі, є комплексний і перспективний характер формування основних напрямів її регулювання, що забезпечує необхідну рівновагу всіх елементів системи й дозволяє зробити її функціонування оптимальним та високоефективним.

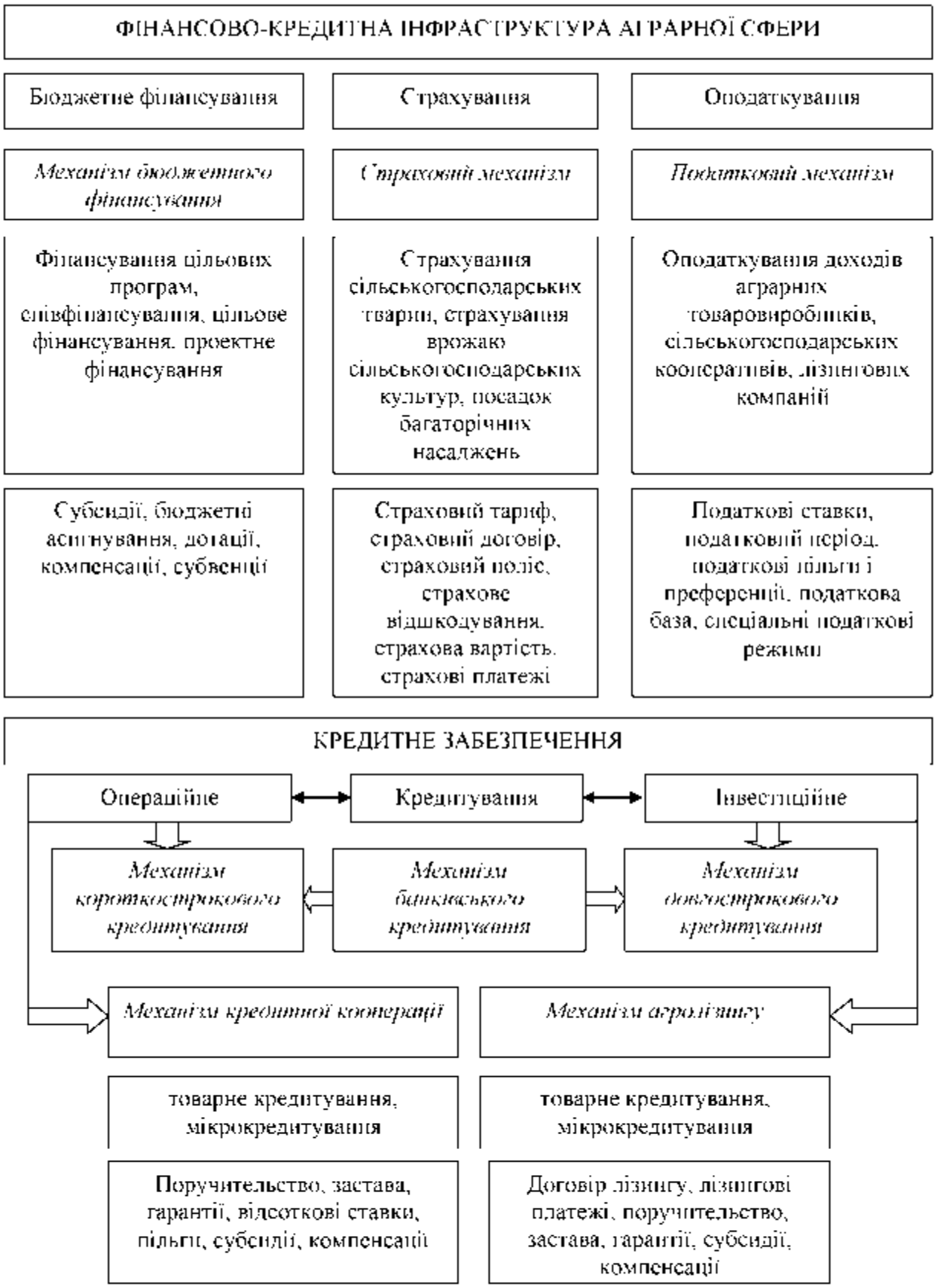

Рис. 3.2. Функціональна будова фінансово-кредитної інфраструктури аграрної сфери

Джерело: сформовано автором

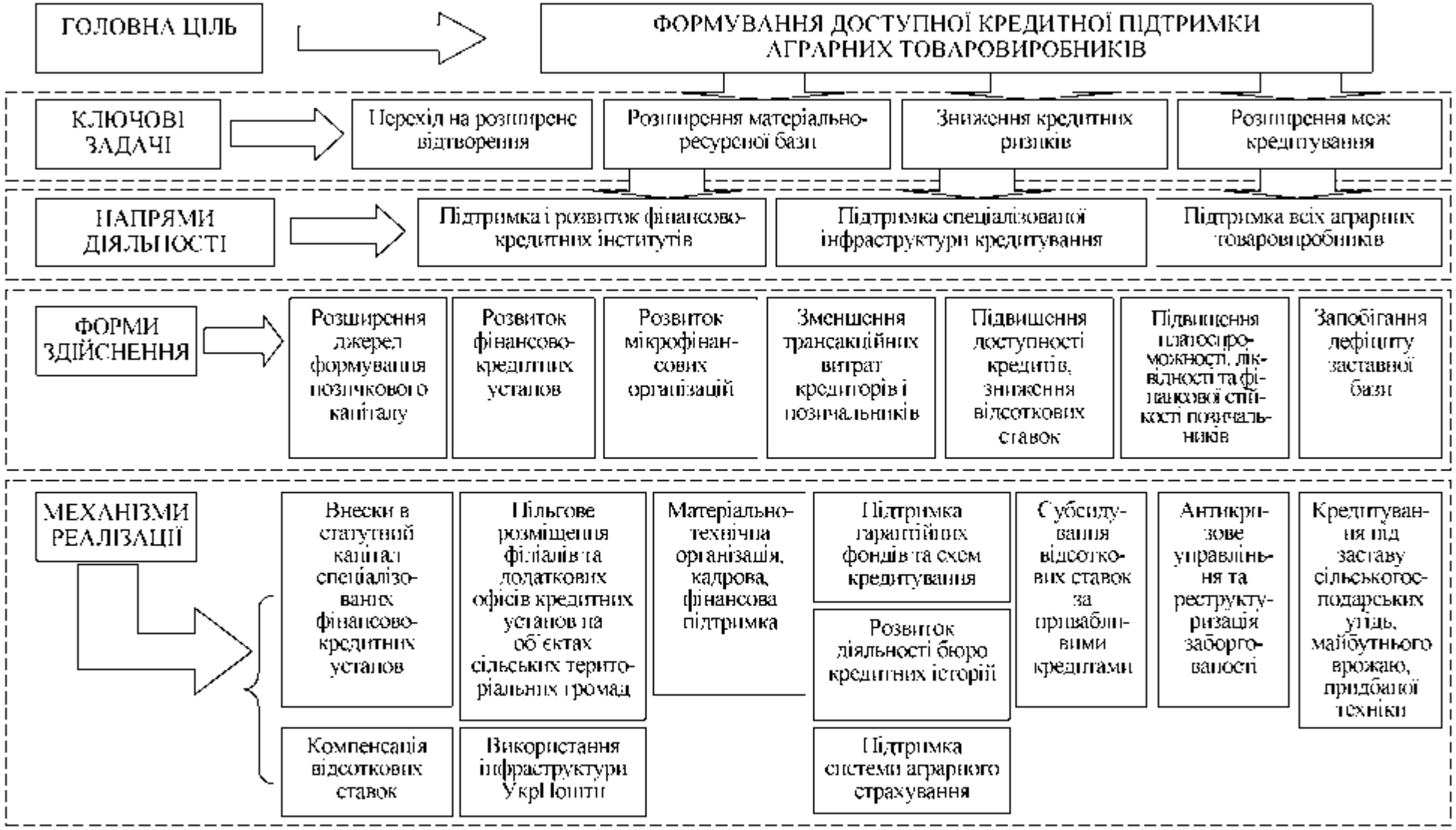

Рис. 3.3. Модель розвитку організаційно-економічного механізму державного регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері

Джерело: розроблено автором

Для вирішення зазначених проблем запропонований цілком конкретний економічний регулятор, а форма здійснення та механізми реалізації регулювання мають трансформуватися в залежності від питань, які постають на кожному з напрямів. Це дозволить подолати обмеження, які стримують розвиток аграрного кредитування, а також доповнить і розширить спектр її діяльності.

У системі державної підтримки аграрних товаровиробників необхідно формувати адекватний нинішнім умовам кредитний механізм, в якому доцільно узгодити всі рівні підтримки з різними інструментами правового і економічного характеру. Основна мета даного механізму – надання фінансових ресурсів аграрним товаровиробникам для високопродуктивного виробництва продукції, фінансування заходів щодо поліпшення якості сільськогосподарських угідь, охорону навколишнього природного середовища, розвитку сільських територій, запобігання відтоку населення із сільської місцевості, підвищення життєвого рівня працівників.

Основними напрямами розвитку державної підтримки аграрних товаровиробників у сфері кредитування мають стати (рис. 3.4): система взаємодії кредитних організацій всіх рівнів на базі комплексного й системного підходу до вирішення задач загального розвитку аграрного виробництва; проведення моніторингу кредитних відносин в аграрній сфері, забезпечення фінансової безпеки кредитних організацій і захисту економічних інтересів аграрних товаровиробників; методичне та інформаційне забезпечення кредитних відносин; державна підтримка аграрних товаровиробників при організації закупівлі продукції на основі кредитних угод; підтримка інноваційних та стартап проектів в аграрній сфері.

На сучасному етапі розвитку економічних відносин назріла необхідність формування нових джерел інвестування розвитку аграрного виробництва з урахуванням змін в політичній, економічній та фінансовій системі нашої держави. Результати проведеного нами раніше аналізу

залучення та ефективності використання кредитних ресурсів аграрними товаровиробниками дозволяють визначити основні напрями подальшого розвитку кредитування в аграрному секторі економіки.

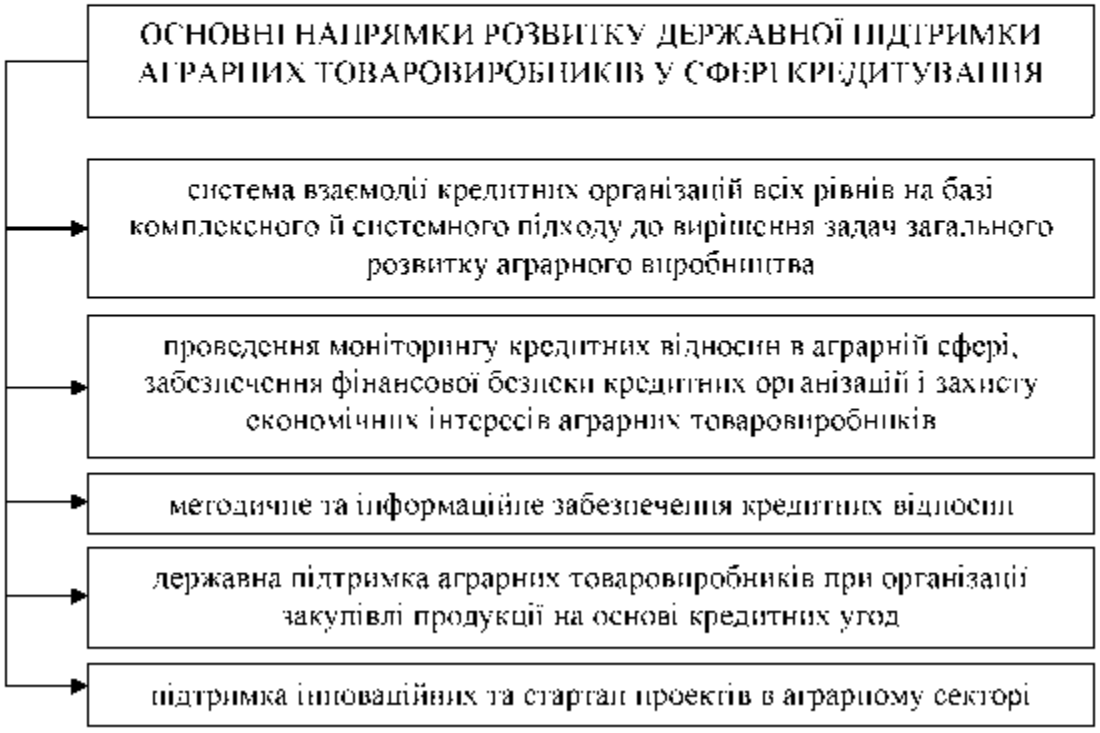

Рис. 3.4. Основні напрями розвитку державної підтримки аграрних товаровиробників у сфері кредитування

Джерело: сформовано автором

Так, на нашу думку, необхідно якнайшвидше впроваджувати в господарську практику або стимулювати розвиток наступних напрямів:

1. Оптимізація субсидування ставки рефінансування за кредитними операціями комерційних банків. Проте, необхідно відзначити, що отримати від держави компенсацію за виданий кредит у вигляді субсидування відсоткової ставки доноки, як і раніше, дуже проблематично. Субсидування відсоткової ставки несе в собі кілька переваг у порівнянні з іншими видами розподілу бюджетних коштів, а саме:

- залучення в аграрний сектор бюджетних коштів тягне за собою кратне залучення коштів з комерційних банків, тобто виникає мультиплікативний ефект;

- витрачання бюджетних коштів здійснюється у кінці бюджетного періоду, тільки після сплати аграрними товаровиробниками відсотків за кредити, в той час як при відкритому розподілі бюджетних коштів ці статті витрат виникають на самому початку року. Віднесені на кінець періоду витрати девальвують і обходяться бюджету дешевше;

- кредитуванням аграрного виробництва займаються в основному спеціалізовані комерційні банки, які формують відповідне кадрове забезпечення, створюють клієнтську базу, налагоджують ділові та господарські зв'язки у галузі. Навіть при скасуванні кредитних субсидій даними банкам буде досить проблематично вийти з цього сектора, що сприяє створенню і розвитку системи аграрного кредиту;

- значну частину позики аграрні товаровиробники залишаються винні не державі, а цілком визначеним банківським установам, так як дотуванню піддасться тільки певна частина відсоткової ставки;

- вибором позичальників займаються працівники банків, а не чиновники, як в розподільних схемах кредитування аграрного сектору.

2. Пільгового кредитування аграрного виробництва недостатньо для повноцінної фінансової підтримки галузі. Кредитування аграрного сектору – складний і ризикований процес. Банкам, які раніше не кредитували аграрне виробництво досить важко розпізнати перспективних товаровиробників, використовувати спеціалізовані, застосовувані тільки для аграрних підприємств, схеми кредитування з використанням застави. Існують також ризики неповернення позик, коли виникають форс-мажорні обставини (неврожай, несприятливі погодні умови та інше). У зв'язку з цим, велику роль відіграють страхові компанії і способи державних гарантій для банків (держава може розділити з ними комерційні ризики). За кордоном існує порядок пільгового страхування врожаю, проте, у нашій державі така практика не поширена, а без неї масового припливу кредитних ресурсів у аграрний сектор і значного збільшення кількості кредитних інститутів, які бажають працювати у даній сфері, чекати не доводиться.

3. Розширення інфраструктури ринку є однією з основних умов для розвитку аграрного виробництва. Істотна роль в її розвитку відводиться біржовій справі, підвищення активності якої можливо з переходом від угод з наявним товаром до форвардних і ф'ючерсних. Форвардні угоди дають можливість продати ще не вироблену продукцію за ціною, яка покриває витрати на її виробництво. Покупець самостійно завчасно постачає своє виробництво сировиною і при цьому заощаджує кошти на зберіганні продукції. Таким чином, задовольняються інтереси всіх сторін аграрного ринку.

4. Організація процесу кредитування повинна розвиватися у напрямі налагодженої та спрощеної системи надання кредиту, можливості його повернення і зниження рівня кредитних ризиків, а також розширення кредитного портфеля банків. В даний час механізм надання кредиту недостатньо опрацьований в частині взаємовідносин між кредитором і позичальником.

5. Слід враховувати ризики втрати доходів при виробництві продукції, пов'язані з настанням несприятливих природних подій, а також диспаритету цін. Все це робить повернення кредитів та позик, а також відсотків за ними проблематичним. Для усунення негативних наслідків повинні бути розроблені і впроваджені адекватні механізми аграрного страхування.

Для зростання доступності та підвищення довіри позичальників до системи аграрного кредитування необхідне:

- розширення спектру надаваних банками послуг і підвищення їх якості;

- залучення вільних грошових коштів банківської системи, які в подальшому трансформуються у формі кредитів та інвестицій в економіку, в тому числі в аграрну сферу;

- формування здорового конкурентного середовища в банківській системі;

- сприяння розвитку нових банківських послуг, спрямованих на стимулювання аграрного виробництва і підвищення інвестиційної активності товаровиробників галузі;

- використання передового досвіду інших країн світу в сфері аграрного кредитування та розвитку виробництва;

- створення галузей виробництва, переробки та інфраструктури, які засновані на впровадженні найсучасніших технологій;

- розробка типових інвестиційних проектів, які відповідають економічному потенціалу певних регіонів, галузей виробництва та типових підприємств;

- диференціація кредитів, які виділяються сільському господарству, що може застосовуватися як у розрізі регіонів (відповідно до природно-економічних особливостей, якісною різноманітністю земель і, як наслідок, різною собівартістю виробленої продукції), так і за галузями виробництва;

- надання мікрокредитів для малого бізнесу в аграрному секторі;

- розвиток мережі небанківських організацій для надання фінансових послуг аграрному виробництву;

- перехід на систему електронних платежів в режимі реального часу з метою прискорення і здешевлення розрахунків;

- впровадження інноваційних технологій обробки інформації в банківській системі;

- підвищення довіри позичальників до банківської системи шляхом забезпечення дотримання банківського законодавства щодо захисту депозитів;

- зміцнення депозитної бази банків за допомогою легалізації капіталів, організація механізму їх страхування;

- збільшення капіталу банків і дотримання банками всіх фінансово-економічних нормативів;

- розвиток та стимулювання конкуренції в фінансово-кредитному секторі й підвищення результативності грошово-кредитної політики;

- створення сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій в аграрний сектор країни.

У результаті вищенаведеного, основними напрямами кредитної політики може стати надання кредитів для: модернізації та інновацій в аграрному виробництві; довгострокового інвестиційного кредитування аграрних товаровиробників; кредитування суб'єктів малого та середнього агробізнесу із залученням до цього процесу кредитних кооперативів; інвестування у соціальну сферу села, створення різноманітної сучасної інфраструктури для жителів села.

3.3. Інституційні умови розвитку кредитної кооперації, страхування сільськогосподарських ризиків та забезпечення інвестиційної привабливості аграрного виробництва

Проведене дослідження показало, що на даному етапі розвитку системи кредитування в аграрній сфері ефективність її функціонування залежить від наявності адекватної їй спеціалізованої інфраструктури та ступеня залучення в процес кредитування безлічі інститутів, чиї економічні інтереси повинні бути збалансованими і служити основою для ефективної взаємодії елементів системи. Під інституційної інфраструктурою системи кредитування в аграрній сфері ми розуміємо сукупність різних суб'єктів, що функціонують і взаємодіють між собою в рамках певних правил, які забезпечують максимальне спрощення процедури отримання кредиту аграрними товаровиробником і одночасне забезпечення гарантій прав і законних інтересів їх кредиторів. Суб'єктами системи кредитування аграрної сфери та її інфраструктури є суб'єкти аграрного підприємництва, банки, кредитні спілки та їх об'єднання, гарантійні й заставні фонди, страхові компанії, бюро кредитних історій, інформаційно-консультаційні служби, спеціалізовані відділи та підрозділи органів державної влади на всіх рівнях управління.

Багато учасників кредитного ринку в тій чи іншій мірі сьогодні вже присутні на ньому. Завдання полягає в тому, щоб доповнити систему відсутніми елементами і забезпечити їх ефективну взаємодію, так як в даний час їх діяльність належним чином не скоординована. Для подолання даної проблеми, потрібна організуюча роль держави, а також необхідні заходи державної підтримки, спрямовані на створення стійкої в довгостроковому періоді інституційної інфраструктури системи кредитування в аграрній сфері. Розробка перспективної моделі фінансово-кредитної інфраструктури аграрної сфери є найважливішим завданням, рішення якого необхідно для вдосконалення системи державної підтримки аграрних товаровиробників на мезорівні.

Формування інфраструктури системи кредитування в аграрній сфері в рамках запропонованої моделі дозволить:

- кожному аграрному товаровиробнику стабільно отримувати різні види фінансово-кредитної підтримки з боку держави;

- здійснювати фінансове регулювання кредитної системи з метою зниження ризиків;

- використовувати тимчасово вільні кошти одних суб'єктів для задоволення фінансових і матеріальних потреб інших;

- застосовувати єдину нормативну документацію, створити єдину систему гарантій, систему ревізії (аудиту), систему страхування і забезпечити ефективну взаємодію з державними органами;

- розмежувати реалізовані функції між інститутами, складовими інфраструктуру системи.

Розмежування виконуваних функцій між різними інститутами в рамках єдиної інфраструктури системи кредитування дозволяє зосередити організаційні, трудові та фінансові ресурси, якими володіє галузь, на вирішенні конкретних завдань на всіх стадіях відтворювального і кредитного процесів у аграрній сфері.

Ми вважаємо, що з метою розвитку фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері та забезпечення розширеного відтворення галузі доцільно створювати на регіональному рівні кредитні кооперативи. Такі кооперативи, в міру свого становлення повинні залучатися до загальної системи кредитування аграрної сфери – тобто необхідний взаємозв`язок з іншими кооперативами, кредитними спілками, обмін інформацією, досвідом, методичне та кадрове забезпечення, здійснення спільних заходів щодо захисту прав членів кооперативів та спілок, участь у державному кредитуванні, в реалізації програм розвитку аграрної сфери та сільських територій. Створення системи аграрних кредитних кооперативів регіонального рівня необхідно здійснювати в системі державної підтримки аграрних товаровиробників.

Засновниками регіонального кредитного кооперативу мають бути місцеві кредитні спілки. До функції такого кооперативу входить координація діяльності кредитних спілок, розміщення тимчасово вільних коштів, контроль за ефективністю використання коштів, які виділяються кредитним спілкам, залучення коштів з інших джерел фінансування, перш за все, коштів державного кредитування, надання гарантій спілкам при використанні кредитів банків, створення резервного й гарантійного фондів, а також фондів обов'язкового страхування, підготовка кадрів управлінського персоналу для кредитних спілок, захист прав та інтересів кооперативу, методичне забезпечення, консультування з питань кредитування та фінансової стійкості, обмін інформацією.

Головне завдання регіонального кредитного кооперативу – сприяти розвитку і вдосконаленню діяльності кредитних спілок (первинних кредитних кооперативів), розширення сфери його впливу, поліпшенню умов надання позик, нарощування обсягів і видів фінансових послуг для задоволення в них попиту членів кооперативу (рис. 3.5).

Рис. 3.5. Схема створення та діяльності регіональної кредитної кооперації

Джерело: сформовано автором

Функції регіонального кредитного кооперативу полягають в наступному:

- перерозподіл вільних грошових коштів між кредитними кооперативами першого рівня;

- забезпечення процесу сталого розвитку системи кредитної кооперації;

- організація та моніторинг кредитної кооперативної системи;

- пошук джерел фінансування системи кредитної кооперації регіону;

- розробка і впровадження автоматизованої бази даних за позиковими і бухгалтерським операціям кредитних кооперативів;

- розробка методичних матеріалів, що стосуються діяльності кредитних кооперативів;

- навчання та консультації членів кооперативів першого рівня;

- розробка єдиних норм документообігу.

Кожний кооператив розробляє свою політику й економічні відносини з позичальниками. Це, перш за все, механізми видачі позик, залучення заощаджень членів кооперативу і позикових коштів зі сторони. У кредитному кооперативі формуються правила видачі позик, їх заставного забезпечення, залучення заощаджень, визначається розмірів позик і заощаджень, відсотки за ними, а також порядок контролю за поверненням позик та збереженням заощаджень. У позиковій політиці вкрай важливо визначити операції по проходженню заявок на позики, критерії їх видачі позичальнику, умови застави або поруки, що в певній мірі сприяє забезпеченню фінансової стійкості кооперативу.

Ефективність діяльності кредитного кооперативу в умовах ринкових відносин знаходить своє вираження в наданні позики на забезпечення аграрного виробництва за нижчими відсотками. Критерії ефективності функціонування кооперативу визначаються цілями й завданнями. При цьому, доцільно застосовувати технологічні, економічні, соціальні та екологічні показники з урахуванням максимуму доходів аграрних товаровиробників на одиницю грошових коштів наданих позичальнику. Найбільш високі показники ефективності функціонування кредитного кооперативу досягаються при наданні недорогих кредитів разом із заходами державної

підтримки аграрних товаровиробників. Такий підхід до розвитку державного кредитування аграрної сфери безпосередньо на місцях виробництва продукції дозволить збільшити економічну активність сільського населення, вирішити соціальні та екологічні проблеми розвитку сільських територій.

Необхідною умовою ефективного та сталого розвитку будь-якої галузі національного господарства є наявність достатніх інвестицій, а рівень інвестиційної привабливості є одним з найважливіших показників загальноекономічної ситуації та перспектив розвитку галузей і секторів економіки.

Аграрна сфера є економічно та соціально значущою галуззю економіки України, проте галузь залишається малопривабливою для більшості інвесторів. Сучасне інвестування в аграрну сферу і зростання інвестиційної привабливості аграрного виробництва стримуються гострим дефіцитом фінансових ресурсів, слабко розвиненою матеріально-технічною базою, низьким платоспроможним попитом населення. Зростання інвестицій є одним з основних факторів забезпечення економічного розвитку аграрного виробництва і економіки в цілому, підвищення якості життя сільського населення, поновлення технічної та технологічної бази, основних засобів в аграрній сфері.

З метою підвищення ефективності науково-технічного потенціалу аграрної сфери необхідно збереження, подальший розвиток і зміцнення науково-технічного потенціалу, підвищення ефективності його роботи; надання на конкурсній основі державної підтримки для найбільш перспективних наукових досліджень, які мають істотне значення для розвитку аграрної сфери; формування ринкових відносин в науково-технічній сфері при розробці та реалізації досягнень науки і техніки.

Створення сприятливого інвестиційного клімату в аграрній сфері й активізація інвестиційної діяльності всіх господарюючих суб'єктів є однією з найбільш актуальних проблем сільського господарства. Інвестиції формують виробничий потенціал на новій науково-технічній базі та визначають

конкурентні позиції товаровиробників галузі. У міжгалузевій боротьбі за інвестиції головну роль відіграє створення сприятливого інвестиційного клімату.

У нинішній економічній ситуації проблеми в аграрній сфері не можуть бути вирішені аграрними товаровиробниками самостійно, оскільки вони обмежені в можливостях підвищення цін на продукцію низькими доходами населення та монопольним становищем переробних підприємств.

Стратегія сталого розвитку аграрної сфери на галузевому рівні повинна базуватися на «точкових» інвестиціях в конкурентоспроможні проекти, здатні забезпечити мультиплікативний ефект для аграрного виробництва та економіки у цілому. Державна політика повинна бути спрямована саме на стимулювання «точок росту» на різних рівнях виробничого процесу.

Бюджетне фінансування підвищує прибутковість аграрного виробництва за рахунок надбавки до ціни реалізації, проте, на розвиток виробництва це істотного впливу не робить. При відсутності регулювання процесу ціноутворення саме цей захід надає значну підтримку товаровиробникам.

У сучасних умовах інвестиційні процеси у вітчизняній аграрній сфері пов'язані з такими складнощами, як:

- нестабільність економічних процесів;

- відсутність необхідних правових і економічних гарантій іноземних інвестицій;

- вища ефективність вкладення капіталу у фінансовий сектор національної економіки;

- недосконалість податкової системи;

- переважна підтримка і стимулювання експорту готової продукції з розвинених країн;

- недостатнє поширення прогресивних форм господарювання та відсутність цілісної системи управління аграрною сферою.

Вирішальна роль у підвищенні інвестиційної привабливості аграрної сфери повинна належати структурним перетворенням і вдосконаленню економічних відносин, які передбачають:

- приведення організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств у відповідність до сучасних потреб;

- сприяння формуванню конкурентоспроможних аграрних товаровиробників і створення умов для концентрації необхідних засобів виробництва у найбільш ефективних власників;

- підтримка розвитку горизонтальної та вертикальної інтеграції в аграрній сфері при жорсткому дотриманні антимонопольного законодавства;

- для комплексного вирішення проблем розвитку малого агробізнесу необхідно наділити його кредитними ресурсами для придбання землі, сприяти в отриманні на умовах лізингу малогабаритної техніки та племінної худоби, надавати допомогу в переробці і реалізації продукції;

- підвищення інвестиційної привабливості аграрного виробництва в значній мірі визначається впровадженням науково-технічних досягнень у сфері оснащення новою технікою, впровадження ресурсозберігаючих технологій у галузях виробництва.

У даний час в аграрній сфері складається специфічний тип розширеного відтворення, що характеризується переважанням спрощених технологій, нестійкістю основних фінансових і виробничих параметрів, низьким рівнем кредитоспроможності підприємств. У ситуації, що склалася безпосередні виробники не в змозі самостійно змінити положення в інвестиційній сфері, оскільки основні резерви фінансового оздоровлення аграрного виробництва знаходяться поза межами компетенції й економічної відповідальності підприємств галузі.

Існуючі в аграрній сфері проблеми взаємопов'язані, що вимагає їх комплексного розгляду. Рішення даних проблем можливе лише з використанням фінансових і матеріальних ресурсів держави, а також її нематеріальних активів. Незважаючи на всю гостроту існуючих проблем,

головний елемент цієї стратегії – залучення інвестицій для відновлення виробничого потенціалу аграрної сфери.

Державне управління інвестиційними процесами не означає пряме втручання органів влади в інвестиційні процеси в аграрному секторі. В умовах ринку управляти інвестиційними процесами – значить створювати цивілізовані правила гри для всіх інвесторів, а також сприятливі умови для пожвавлення інвестиційної діяльності та підвищення ефективності інвестицій.

Важливу роль у зростанні економіки й підвищенні ефективності виробництва відіграє галузева інвестиційна політика, яка є складовою частиною державної інвестиційної політики. Під галузевою інвестиційною політикою розуміється вибір та інвестиційна підтримка пріоритетних галузей економіки, успішне функціонування яких забезпечує економічну безпеку країни, динамізм розвитку на найближчу перспективу і т. д. У зв'язку з тим, що аграрне виробництво має важливе стратегічне значення для економічного розвитку України, на розробку державної інвестиційної політики в аграрній сфері слід звернути особливу увагу.

В сучасних умовах пріоритет слід віддати економічним методам, які по своїй суті в більшою мірою відповідають ринковій економіці. Адміністративні методи необхідно використовувати тільки у тому випадку, коли для досягнення певної мети, що має важливе економічне і соціальне значення для країни, економічні методи недостатні і малоефективні.

На нашу думку, в складному комплексі назрілих змін одне з ключових положень має належати підвищенню ролі держави в управлінні інвестиційними процесами, так як економіка в умовах кризи при будь-якому рівні розвитку ринкових відносин не має автоматичного регулятора інвестиційної активності і концентрації необхідних ресурсів для її подолання. Інвестиційні ресурси завжди обмежені й вимагають продуманого використання, тому раціональне їх витрачання є одним з необхідних факторів стабілізації та зростання економіки. Все це зумовлює важливість

втручання держави в інвестиційні процеси, особливо в аграрній сфері й розробки дієвої та ефективної системи управління інвестиційними процесами на макро- і мікрорівні. За державою, на наш погляд, слід зберегти пріоритет в управлінні інвестиційними процесами в аграрній сфері. Це підтверджує досвід багатьох країн світу з розвинутою ринковою економікою.

Найважливіша функція інвестицій в основний капітал – інновації. З їх допомогою здійснюється інноваційне оновлення основних засобів на основі використання науково-технічних досягнень для виробництва нової або поліпшеної конкурентоспроможної продукції, нових або модифікованих ефективних технологій.

У сучасних економічних умовах окремим аграрним товаровиробникам залучити інвестиційні ресурси для реалізації навіть рентабельного, інвестиційного проекту, досить проблематично. Встановлено, що лише 8-10 % сільськогосподарських підприємств можуть навіть в існуючих умовах коригувати свої виробничі системи за рахунок власних джерел і позикових коштів. Для інших же підприємств для відновлення матеріально-технічної бази і забезпечення стійкості їх функціонування необхідне залучення фінансових ресурсів в таких обсягах, які не можуть бути покриті за рахунок банківських кредитів в силу вкрай слабкого фінансового стану підприємств і високого рівня кредиторської заборгованості. Виходячи з цього, слід зазначити, що для збереження своїх системних властивостей господарюючі суб'єкти змушені будуть шукати компроміс між втратою економічної самостійності і можливістю забезпечення відтворювальних процесів.

На основі аналізу інвестиційних процесів в аграрній сфері виявлено основні чинники, які в значній мірі стримують приплив приватних капіталів в аграрне виробництво. До їх числа відносяться: високий рівень кредиторської заборгованості; низька ефективність існуючих інструментів управління ризиками, притаманними сільському господарству; відносно тривалий термін окупності інвестицій; непередбачуваність політики держави у питанні регулювання аграрної сфери; необхідність вирішення соціальних

проблем на селі; деградація кадрового потенціалу сільського населення, дефіцит кваліфікованих працівників; погіршення криміногенної ситуації на селі та інше.

Аграрна сфера, в силу своєї специфіки, є однією з найконсервативніших галузей національного господарства в плані інноваційних проривів і кардинальних змін технологій виробництва, створення продукції з якісно новою споживчою вартістю, що пояснюється не тільки особливостями використовуваних в аграрній сфері засобів і предметів праці, а й специфікою технологій, які базуються на використанні природно-кліматичних і біологічних факторів.

Формування активної інвестиційної діяльності аграрних товаровиробників пов'язано із загальною стратегією їх розвитку, яка, в свою чергу, знаходиться в прямій залежності від розвитку загальноекономічної ситуації в аграрній сфері та країні в цілому. Проведений аналіз факторів, які найбільше вплинули на зниження інвестиційного попиту в аграрній сфері, показав, що в умовах кризи обмеженими стали можливості інвестиційного фінансування за рахунок амортизації, яка через жорсткі фінансові обмеження змушена використовуватися на фінансування оборотного капіталу і поточних потреб аграрного виробництва.

Іншим важливим фактором скорочення інвестицій в аграрну сферу є відтік фінансових ресурсів на фінансові ринки, які володіють, у порівнянні з реальним сектором, певними конкурентними перевагами, високою прибутковістю і порівняно низьким рівнем інвестиційного ризику.

Особливим фактором, що перешкоджає інвестуванню, є гіпертрофований тіньовий сектор економіки, який за оцінками деяких експертів, становить 40-45 % від офіційної діяльності. Його доходи, як правило, не скорочують фінансові дефіцити підприємств, виводяться з господарського обороту і не збільшують капітальні інвестиції.

Найважливішими завданнями інвестиційної привабливості соціально-економічної політики держави в аграрній сфері є:

- створення необхідних умов для ефективної зайнятості населення та забезпечення підприємств робочою силою;

- виявлення факторів, які стримують розвиток інвестиційної привабливості аграрного виробництва, і визначення пріоритетних напрямів їх удосконалення;

- визначення основних напрямів підвищення інвестиційної привабливості та залучення додаткових інвестицій в аграрну сферу;

- розробка методики оцінки інвестиційної привабливості аграрного виробництва;

- розробка практичних рекомендацій щодо підвищення інвестиційної привабливості аграрних товаровиробників, що забезпечують приплив додаткових інвестицій у галузь;

- основними критеріями інвестиційної привабливості аграрної сфери повинні бути фінансово-господарські показники підприємств і рівень доходів сільських жителів.

Для вирішення завдань підвищення інвестиційної привабливості та соціального розвитку села необхідні наступні заходи:

- підвищення інвестиційної привабливості сільських територій за рахунок розвитку галузей агросервісу, виробничої і соціальної інфраструктури, підтримки дорожнього, водогосподарського будівництва, транспорту, зв'язку, торгівлі, стимулювання розвитку ринку послуг в сільській місцевості;

- перепрофілювання підприємств, продукція яких не знаходить ринків збуту, на виробництво продукції, яка користується попитом;

- максимальне використання місцевих трудових ресурсів при створенні нових робочих місць;

- ринкова економіка диктує необхідність принципових змін у підходах до кадрового забезпечення аграрної сфери. Перетворення в аграрному виробництві слід починати з підготовки кадрів, які добре знають закони ринку, вміло орієнтуються в кон'юнктурі, яка складається на продовольчому

ринку, здатних переходити до сучасних технологій, володіють підприємницькими навичками;

- однією з визначальних умов досягнення намічених результатів є відновлення і вдосконалення економічної роботи на селі; реформування сільськогосподарських підприємств, приведення їх організаційно-правових форм у відповідність до вимог сьогодення;

- необхідно змінити напрямки державної підтримки аграрного виробництва та надавати її підприємствам, фермерським господарствам, особистим господарствам населення, які забезпечують найбільшу віддачу інвестиційних вкладень;

- вдосконалення фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері має проходити при цінах, що диктуються попитом і пропозицією, тобто ринком.

Основним завданням у сфері страхування інвестиційних ризиків є формування і розвиток ефективної його системи у аграрній сфері, що включає також обов'язкове перестрахування частини інвестиційних ризиків; введення окремого обліку операцій зі страхування, забезпеченого державною підтримкою.

Будь-який керівник знайде масу причин для залучення інвестицій і стільки ж способів вкладення інвестиційних коштів: як правило, це здійснення різних виробничих проектів, до яких можуть відноситися проекти з освоєння нових продуктів, удосконалення старих, прискорення просування продуктів, розширення виробництва у зв'язку з виходом на нові ринки, впровадження більш прогресивних технологій для зниження витрат, модернізація старого обладнання, придбання нового і т. д. Не дивлячись на різноманіття цілей, на які можуть залучатися інвестиційні кошти, все ж основною характеристикою інвестицій залишається підвищення фінансової ефективності, тобто, результатом будь-якого обраного способу вкладення інвестиційних коштів при грамотному управлінні повинно бути підвищення фінансової ефективності підприємства.

Очевидно, що інвестиції в аграрну сферу мають свої особливості, які проявляються, перш за все, в тому, що поряд з вкладенням капіталу в об'єкти – результати праці людини, нарівні з іншими галузями економіки, воно здійснюється ще й в об'єкти природи, що при інших рівних умовах робить сільськогосподарську діяльність більш капіталомісткою із тривалим терміном окупності і високими ризиками, оскільки управління природними умовами є або неможливим, або високозатратним.

Для ефективного розвитку аграрної сфери необхідні значні фінансові вливання в розвиток техніки і технологій, що застосовуються у виробництві. Інвестиції здатні вирішити проблему підвищення ефективності використання виробничих ресурсів в сільському господарстві, вони є фінансовою основою переходу підприємств аграрної сфери на стійкий шлях економічного розвитку. Головним джерелом інвестицій в основний капітал аграрних товаровиробників є власні кошти і кредитні ресурси, залучені під заставу обладнання, будівель, споруд, будівель та іншого майна.

Через свою провідну роль інфраструктурний фактор є одним з інструментів боротьби за інвестиції серед суб'єктів аграрного виробництва. Низька вартість підведення інфраструктури – один з основних механізмів створення інвестиційно привабливого клімату. У динамічній конкуренції між виграє той, хто запропонує більш вигідні для інвестора умови локалізації виробництва. У свою чергу, нестача вільних потужностей інженерних комунікацій, висока вартість їх підведення можуть стати серйозною перешкодою при залученні потенційних інвесторів на територію суб'єкта.

У той же час підвищення інвестиційної привабливості аграрного виробництва неможливе без розвитку інженерної та транспортної інфраструктури, а також системної підтримки інвестиційних проектів. Необхідним заходом, здатним посилити інвестиційні можливості аграрної сфери для потенційних інвесторів, може стати державно-приватне партнерство. Реалізація принципів державно-приватного партнерства в аграрній сфері буде сприяти вирішенню питань про співвідношення

державних і приватних коштів, гарантії залучення приватних інвестицій в необхідному обсязі, конкретних формах партнерства, здатних забезпечити необхідну віддачу від інвестованих ресурсів.

Співпрацю між органами державної влади, з одного боку, і приватними партнерами потенційними інвесторами, з іншого боку, спрямоване на реалізацію інвестиційних проектів в аграрній сфері, пропонується здійснювати за допомогою укладення угоди про державно-приватне партнерство. При цьому участь органів влади в реалізації інвестиційних проектів в аграрній сфері пропонується встановити в формі підтримки інвесторів шляхом надання податкових пільг, а також відшкодування частини витрат, пов'язаних з проектуванням, будівництвом, реконструкцією, ремонтом і експлуатацією об'єкта нерухомого майна. Рівень підтримки інвестиційних проектів необхідно встановлювати індивідуально, відповідно до умов угоди про державно-приватне партнерство.

Застосування принципів державно-приватного партнерства в аграрній сфері економіки забезпечить: створення оптимальних умов для залучення приватного капіталу в аграрне виробництво; підвищення ефективності використання земельної власності; розвитку інвестиційного потенціалу; технічний і технологічний розвиток суспільно значущих виробництв і об'єктів; ефективне використання бюджетних коштів, що дозволить здійснити перерозподіл сільськогосподарських угідь між найбільш ефективними землекористувачами; підвищення інвестиційної привабливості аграрного виробництва за рахунок створення сприятливих інфраструктурних умов і тим самим підтримає товаровиробників у сучасних умовах.

Виходячи з реалій економічного стану і ситуації, яка склалася в аграрній сфері, можна спрогнозувати, що в найближчій перспективі його розвиток буде здійснюватися за рахунок мобілізації внутрішніх резервів при активізації процесів кооперації та інтеграції, формування ринкової інфраструктури, зменшення частки імпортного продовольства і зростання попиту на свою продукцію харчування, підвищення фінансової стійкості

товаровиробників і послідовного збільшення державної підтримки, і тільки в цьому випадку у товаровиробників сформуються умови для інвестування та істотно збільшиться ступінь насичення продовольчого ринку.

Європейський досвід і ряд вітчизняних досліджень показують, що підвищення інвестиційної привабливості галузі (в тому числі й аграрного виробництва) неможливо забезпечити без інституційних реформ. Проте, на нашу думку, тут необхідно враховувати нову якість інституалізації:

- екологічність економіки і соціально-побутової сфери, а також соціальну відповідальність бізнесу (підприємницьких і корпоративних структур);

- наукоємність в побудові підприємницьких моделей (бізнес-моделей) і оновлення підприємницьких компетенцій;

- раціоналізацію споживчої поведінки і перехід від марнотратного до ресурсоефективного споживання в економіці і соціально-побутовій сфері.

Фактично нову якість інституалізації слід розглядати як платформу наступного еволюційного ступеня розвитку сучасної людської цивілізації. Саме тому, з огляду на існуючі наукові та емпіричні розробки, ми вважаємо, що зростання інвестиційної привабливості аграрної сфери в Україні може бути забезпечене через нову якість інституалізації в контексті трьох основних напрямів (рис. 3.6).

Отже, перший напрям – це науково-дослідна та освітньо-виробнича колаборація, в рамках якої можуть бути інтегровані інтереси венчурних (та інших) інвесторів, університетів (НДІ), аграрного підприємництва. Основна мета цього напряму – пошук нових рішень при управлінні ресурсами, функціонування і розвитку аграрних товаровиробників.

У цьому напрямі вирішуються три найважливіші завдання:

- розробляються і впроваджуються рішення щодо оновленню матеріально-технічної та технологічної бази (модернізація обладнання і виробничих потужностей, оновлення технологій аграрного виробництва;

- забезпечується навчання, розвиток та перепідготовка кадрів для аграрного виробництва (тут основна увага фокусується на вже діючому персоналі аграрних товаровиробників);

- підприємці отримують нові компетенції (знання, вміння, навички, інші здібності) для управління підприємствами та іншими господарюючими суб'єктами аграрної сфери (фермерські господарства, особисті господарства, кооперативи та інше).

Рис. 3.6. Підвищення інвестиційної привабливості аграрної сфери в контексті нової якості інституалізації

Джерело: побудовано автором

Варто зазначити, що термін «колаборація» не має в даний час негативної анотації і означає спільну діяльність (співробітництво), орієнтоване на отримання цільових результатів для всіх сторін за допомогою обміну знаннями, досвідом і новими прогресивними ідеями в тій чи іншій сфері. Іншими словами, науково-дослідницька колаборація – це нова форма

технологічного трансферту, яка передбачає не односторонній, а багатосторонній обмін знаннями та мережеве навчання на основі досягнутого консенсусу цілей між учасниками.

Другий напрям – це фінансово-виробнича кооперація. Як було показано вище, аграрні товаровиробники постійно відчувають нестачу оборотних коштів, що не дозволяє їм оптимізувати операційний і фінансовий цикли, а отже, скорочує резерви фінансових ресурсів, які можуть бути інвестовані в розвиток виробництва. Тому в даному випадку ймовірним оптимальним рішенням буде використання проектного фінансування. Особливість проектного фінансування полягає в тому, що зобов'язання перед інвесторами покриваються за рахунок грошових потоків, які генерує сам проект. З огляду на те, що в аграрній сфері не завжди можливо забезпечити стабільність грошових потоків, слід виходити з того, що:

а) фінансування має здійснюватися з частковим (неповним) регресом ризику на аграрних товаровиробників при наявності додаткових гарантій інвесторам (наприклад, кредитним організаціям) від державних і приватних фондів підтримки розвитку підприємництва. Це дозволяє забезпечити паритет інтересів, а також стимулювати прагнення як інвестора, так і позичальника до планомірного досягнення цілей проекту;

б) в отриманні проектного фінансування найбільший пріоритет повинні мати ті аграрні підприємства, які беруть участь в науково-дослідних і освітніх колабораціях. Такі підприємства будуть більшою мірою конкурентоспроможні, а значить – зможуть забезпечити відносно високу стабільність грошових потоків за проектом.

Таким чином, основна мета другого напряму – забезпечення розподіленої фінансової підтримки малим і середнім проектам розвитку аграрного виробництва.

Третій напрям інкорпорує в собі дві схеми державно-приватного партнерства, орієнтованого на вирішення інфраструктурних проблем села:

1) приватна підприємницька ініціатива в сфері створення малої розподілеиої енергетичної, транспортної та соціальної інфраструктури на селі;

2) приватна підприємницька ініціатива по реалізації великих проектів створення сільських поселень нового типу (автономні екопоселення з тваринницькою, рослинницькою або змішаною спеціалізацією).

У даному випадку держава виступає не стільки інвестором, скільки фінансовим та інституційним гарантом реалізації проектів. Це, з одного боку, забезпечує захист інтересів інвесторів (і третіх осіб), а з іншого боку, такий підхід дозволяє не обмежувати підприємницьку ініціативу жорсткими рамками державних контрактів. Отже, підприємець, інвестуючи власні або залучені на вільному фінансовому ринку кошти, буде більшою мірою зацікавлений в успішній реалізації проекту, ніж в умовах, коли весь обсяг фінансування виділяється з державного бюджету або державних позабюджетних фондів (фактично такий підхід дозволить знизити корупційність традиційних форм державно-приватного партнерства).

Таким чином, у даний час функціонування і розвиток аграрної сфери не характеризується стійкістю, збалансованістю економічного зростання. І це, в тому числі, є одночасно причиною і наслідком недостатньої інвестиційної привабливості національної аграрної сфери. Для підвищення інвестиційної привабливості аграрної сфери необхідні інституційні перетворення і реформи, які будуть спрямовані:

- на зміну галузевої структури за рахунок підвищення рівня технологічності аграрного виробництва;

- на зміну ролі держави в процесах функціонування і розвитку галузі (поступова відмова від протекціонізму на користь конкуренції).

Для вирішення цих завдань запропоновано три основних напрями, в рамках яких інституційні реформи аграрної сфери можуть бути реалізовані: науково-дослідницька та освітньо-виробнича колаборація, фінансово-

виробнича кооперація і дві схеми державно-приватного партнерства, орієнтованого на вирішення інфраструктурних проблем села.

3.4. Система державного стимулювання кредитування інноваційної діяльності в аграрній сфері

Сучасний аграрний сектор знаходиться в складному фінансово-економічному стані: в галузі ще не подолана повністю збитковість виробництва, собівартість продукції, як і раніше, залишається високою, велика частка простроченої кредиторської заборгованості. Значно зношені основні засоби, не вистачає оборотних коштів, відсутні необхідні методи технологічного оновлення виробничих потужностей, недостатньо ефективні механізми ведення господарської діяльності аграрних підприємств з застосуванням сучасних технологій виробництва, управління і організації. У галузі здебільшого застосовуються застарілі технології, сорти рослин і порід тварин, недосконалі методи і форми організації виробництва і управління.

Відсутні відпрацьовані механізми провайдингової діяльності, система науково-технічної інформації не відповідає вимогам ринкової економіки, немає апробованої ефективної схеми взаємодії наукових установ з провайдинговими структурами. Досить низька активність інноваційної діяльності також пов`язана з недосконалістю організаційно-економічного механізму освоєння інновацій. Це посилює деградацію галузей аграрної сфери, веде до зростання собівартості і низької конкурентоспроможності продукції, гальмує соціально-економічний розвиток сільської місцевості, різко знижує якість життя на селі.

Інноваційні процеси в аграрній сфері мають свою специфіку. Вони відрізняються, різноманіттям регіональних, галузевих, функціональних, технологічних і організаційних особливостей. Умови і фактори, що впливають на інноваційний розвиток аграрної сфери, підрозділяються на

негативні (стримуючі інноваційний розвиток) і позитивні (сприяють прискоренню інноваційних процесів).

Умовами і факторами, що сприяють інноваційному розвитку аграрної сфери, є перехід до ринкового способу господарювання, наявність природних ресурсів, значний науково-освітній потенціал, ємний внутрішній продовольчий ринок, можливість виробляти екологічно безпечні, натуральні продукти харчування.

Як негативні фактори слід зазначити відомчу роз'єднаність і ослаблення наукового потенціалу аграрної науки. Для вітчизняної аграрної науки характерні: висока ступінь складності організаційної структури і відомча роз'єднаність; різноманіття форм науково-технічної та інноваційної діяльності; значну питому вагу в наукових дослідженнях проблем, які мають регіональний, галузевий і міжгалузевий характер; велика тривалість дослідження деяких проблем, пов'язаних з відтворювальним процесом. Ця специфіка створює певні труднощі в управлінні аграрними науковими дослідженнями і аграрною наукою в цілому.

Підвищення ефективності аграрного виробництва на сучасному етапі істотно залежить від зростання інноваційної активності, про що свідчить досвід багатьох розвинених країн. Орієнтація вітчизняного аграрного сектора на збільшення інноваційної складової сприяє сталому розвитку галузі в цілому, тому розвиток науки та інноваційної діяльності в аграрній сфері є одним з основних напрямів державної аграрної політики, що знаходить своє відображення в концепціях сучасної економічної політики. У сучасних умовах, коли більшість підприємств галузі не мають коштів на освоєння перспективних наукових розробок, важлива роль повинна відводитися саме державному стимулюванню інноваційної діяльності.

Одним з найважливіших пріоритетів державної політики є перехід аграрного виробництва на принципово новий шлях розвитку – інноваційний, який включає три основних складових наукової діяльності: доведення

НДДКР до рівня інноваційних проектів, освоєння (впровадження) та застосування на практиці інноваційних проектів, продуктів, технологій.

Регіональна інноваційна політика в аграрній сфері повинна здійснюватися на основі:

- прогнозів пріоритетних напрямів освоєння науково-технічних досягнень на коротко-, середньо- та довгострокову перспективу;

- вибору та реалізації базисних інновацій, що роблять вирішальний вплив на підвищення ефективності виробництва і його конкурентоспроможність;

- фінансового оздоровлення та відновлення платоспроможності суб`єктів господарювання в галузі;

- розвитку малого інноваційного підприємництва;

- вдосконалення економічного механізму реалізації інноваційної політики.

Основними методами системи державного стимулювання інноваційної діяльності є:

- пряме державне стимулювання шляхом розподілу бюджетних і позабюджетних фінансових ресурсів відповідно до системи державних пріоритетів, формування інноваційної інфраструктури, прогнозування і планування;

- непряме державне стимулювання освоєння наукових досягнень за допомогою податкової, амортизаційної, патентної політики,

- пільгове кредитування, страхування, фінансовий лізинг тощо.

Прямі методи фактично стимулюють пропозицію наукових розробок, послуг з боку суб`єктів інноваційної інфраструктури, а непрямі – попит на ці розробки, послуги. Значення непрямих методів визначається тим, що опосередковане стимулювання вимагає значно менших, бюджетних вливань в порівнянні з прямим фінансуванням і дозволяє охопити більшу кількість підприємств – споживачів наукових розробок. Непрямі методи спрямовані, з одного боку, на стимулювання інноваційних процесів, а з іншого – на

створення сприятливих економічних та соціально-політичних умов науково-технічного розвитку. Вплив цих методів вважається успішним, якщо вони сприяють формуванню громадських, а не індивідуальних умов господарювання.

Найбільш важливим непрямим методом стимулювання інноваційної діяльності, на наш погляд, є пільгове кредитування аграрних підприємств, що реалізують інноваційні проекти, здійснюють інноваційні розробки та формування фонду кредитного поручительства інноваційних напрямів в аграрній сфері.

Об'єктом стимулювання при цьому повинна стати наукова та інноваційна діяльність та інноваційна зацікавленість аграрної сфери економіки, визнана суспільно пріоритетною, напрями якої визначаються державою, фінансуються з бюджету і контролюються відповідними органами виконавчої влади.

Система непрямого кредитного стимулювання повинна сприяти вирішенню триєдиного завдання держави в аграрній сфері: загальної активізації застосування інновацій, забезпечення структурної перебудови і підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки. За допомогою гнучкої системи кредитного стимулювання можливе досягнення оптимального співвідношення між бюджетним фінансуванням науки і самофінансуванням науково-технічного прогресу.

Створення комплексного механізму кредитного стимулювання інноваційної діяльності в аграрному секторі – сфері, яка характеризується високим ступенем ризику і невизначеності, дозволить активізувати науково-технічний прогрес по всьому ланцюжку, від фундаментальних досліджень до впровадження розробок у виробництво, з урахуванням обмеженості ресурсів підприємств і суспільних пріоритетів розвитку галузі, і забезпечити сталий розвиток аграрного виробництва в перспективі.

Узагальнення і аналіз зарубіжного досвіду розвитку інноваційних процесів показали наступне:

- особливість розвитку інноваційних процесів полягає, в першу чергу, в орієнтації на профільні галузі, пріоритети їх розвитку, на максимальне використання тих чи інших переваг регіону;

- успішний розвиток інноваційної діяльності в більшості країн пов'язаний з системою державної підтримки науково-інноваційної сфери аграрного виробництва;

- найважливішими сучасними механізмами стимулювання інноваційного розвитку є система пільгового кредитування та державне страхування кредитів на всіх стадіях інноваційного циклу.

Основним завданням на етапі розробки системи кредитного стимулювання аграрної сфери є виділення напрямів інноваційно-орієнтованої аграрної економіки. З урахуванням специфіки аграрного виробництва вчені виділяють чотири типи інновацій: селекційно-генетичні, техніко-технологічні та виробничі, організаційно-управлінські, економічні, соціальні, екологічні, інформаційні (табл. 3.2).

З урахуванням інноваційних факторів сценарний метод вважається загальновизнаним у методології прогнозування. Залежно від ступеня інноваційного розвитку та комбінації чинників виділяються наступні можливі сценарії: інерційного розвитку, виробничо-технологічної модернізації аграрної сфери, комплексного інноваційного розвитку аграрного виробництва в цілому. Перший сценарій передбачає збереження діючих тенденцій відновлювального зростання і слабкого впливу інноваційних факторів. Сценарій виробничо-технологічної модернізації аграрного сектора включає в якості пріоритетних напрямків поширення ресурсозберігаючих технологій, що означає перехід від відновлювального до інвестиційного зростання, підвищенням рівня пріоритетності аграрного сектору і підвищенням доходів сільського населення. Сценарій комплексного інноваційного розвитку аграрного виробництва відрізняється значним посиленням селекційно-генетичних, виробничо-технологічних, організаційно-управлінських, економіко-соціо-екологічних факторів.

Таблиця 3.2

Основні напрями інноваційного розвитку аграрної сфери, які входять в систему державного кредитного стимулювання

Селекційно-генетичні	Техніко-технологічні та виробничі	Організаційно-управлінські та економічні	Соціальні	Екологічні	Інформаційні
1. Нові сорти і гібриди сільськогосподарських рослин. 2. Нові породи, типи тварин і кроси птиці. 3. Створення рослин і тварин, стійких до хвороб і шкідників, несприятливих факторів навколишнього середовища.	1. Використання нової техніки. 2. Нові технології обробітку сільськогосподарських культур 3. Нові індустріальні технології в тваринництві. 4. Нові види добрив і їх системи. 5. Нові засоби захисту рослин. 6. Нові ресурсозберігаючі технології виробництва і зберігання харчових продуктів, спрямованих на підвищення споживчої цінності продуктів харчування. 7. Впровадження нанотехнологій в аграрному виробництві.	1. Розвиток кооперації і формування інтегрованих структур в аграрному секторі 2. Нові форми технічного обслуговування і забезпечення ресурсами. 3. Нові форми організації і управління в аграрному секторі. 4. Маркетинг інновацій. 5. Створення інноваційно-консультативних систем в сфері науково-технічної та інноваційної діяльності	1. Формування системи кадрів науково-технічного забезпечення в аграрному секторі. 2. Поліпшення умов праці, вирішення проблем охорони здоров'я, освіти і культури працівників. 3. Розвиток сільського туризму. 4. Інноваційні освітні проекти в селі.	1. Біологізація і екологізація землеробства 2. Ведення екологічного господарства. 3 Оздоровлення та поліпшення якості навколишнього середовища. 4. Забезпечення сприятливих екологічних умов для життя, праці та відпочинку населення.	1. Комп'ютеризація процесів виробництва й управління в аграрній сфері. 2 Впровадження ПШІ управління підприємством на основі систем MRP і ERP. 3. Використання GPS-систем супутникового спостереження і навігації в управлінні виробничими процесами 4 Програми охоплення сільської місцевості мережею високошвидкісного інтернету.

Джерело: сформовано автором

Результатом реалізації такого сценарію є істотне поліпшення конкурентоспроможності вітчизняної аграрної сфери за рахунок підвищення технологічного та організаційного рівня виробництва в сільському господарстві, переробки продукції, інфраструктури.

У зв'язку з реалізацією національної програми в аграрній сфері інноваційні процеси в сільськогосподарському виробництві докорінно активізуються. Вони націлені на підвищення продуктивності сільськогосподарських культур і тварин, збереження екологічної рівноваги. У рослинництві, і тваринництві інноваційні процеси повинні бути спрямовані на збільшення обсягів виробленої продукції на основі підвищення родючості грунту, зростання врожайності та продуктивності худоби; поліпшення якості продукції. Необхідно подолати деградацію і руйнування природного середовища, прагнути до зниження витрат енергоресурсів, зменшення залежності продуктивності сільськогосподарських культур від природних факторів.

Одним з основних факторів успішної діяльності аграрних товаровиробників повинні стати самостійне формування та реалізація інноваційної стратегії з урахуванням реального потенціалу конкретних аграрних товаровиробників. Однак, на нашу думку, вирішальна роль у виробленні та реалізації концепції інвестиційної діяльності повинна належати державі. Вона забезпечує не тільки фінансування, а й визначає пріоритети в інноваційній сфері; здійснює стратегічне планування; виробляє механізми самоорганізації, заохочує участь великого капіталу в даній сфері; організовує експертизу та аналіз інноваційних проектів. В умовах об'єктивної обмеженості інноваційно-інвестиційної активності аграрного сектора методи державного кредитного стимулювання повинні стосуватися і суміжних сфер діяльності, що забезпечують розвиток інновацій в аграрній сфері (рис. 3.7).

Рис. 3.7. Пільгове кредитування як методом стимулювання інноваційної діяльності в аграрній сфері

Джерело: розроблено автором

Механізм державного стимулювання кредитування інноваційної діяльності в аграрному виробництві являє собою сукупність економічних, організаційних (а в ряді випадків – політичних) способів цілеспрямованої взаємодії суб'єктів господарювання (суб'єктів підприємництва, науково-

технічного розвитку) і впливу на активізацію їх діяльності у сфері інноваційного розвитку за допомогою надання доступних кредитних ресурсів і заставної бази при зверненні у кредитні установи за рахунок коштів державного бюджету.

Формування механізму державного стимулювання кредитування інноваційної діяльності в аграрній сфері на основі системного підходу має здійснюватися за умови поєднання його функціональних елементів. Основні складові цього механізму полягають у наступному (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Принципи механізму державного стимулювання кредитування інноваційної діяльності в сільському господарстві

Найменування принципу	Сутність принципу
Повнота і своєчасність	Система кредитного стимулювання інновацій в аграрному секторі повинна повною мірою відстежувати зміни потреб галузі в конкретних інноваціях
Раціональність	Технології та інноваційні розробки повинні забезпечувати конкурентоспроможність підприємств за показниками якості продукції та ефективності виробництва Тому, однією з основних спеціальних функцій є відбір з безлічі альтернатив найбільш раціональних інноваційних проектів
Збалансованість	Повинен дотримуватися баланс між стабільністю (управління традиційними технологіями) і зусиллями по впровадженню інновацій
Рефлексивність	Інноваційний розвиток галузі має гнучко реагувати на відповідні інноваційні зміни у конкурентів та інших контрагентів аграрного підприємства
Ефективність	Інновації в аграрній сфері повинні бути ефективними в широкому спектрі радикальності нововведень і гнучко пристосовуватися як до еволюційних, постійно реалізовуваних нововведень, так і радикальним, періодично здійснюваних нововведень. При цьому організація взаємодії внутрішніх і зовнішніх елементів інновацій в аграрній сфері повинна базуватися на системі інформації про ринок нововведень і відборі проектів з числа альтернатив при взаємній зацікавленості

Джерело: сформовано автором

Необхідність розробки системи державного кредитного стимулювання розвитку інновацій в аграрій сфері викликана тим, що в даний час адаптація

аграрних підприємств до інновацій і нововведень носить пасивний характер, який передбачає прийняття до реалізації наукової продукції, створюваної за межами цих підприємств. Пасивний характер адаптації обумовлений такими факторами:

- виконання серйозних розробок в сфері інновацій для переважної більшості аграрних підприємств проблематично через відсутність вільних грошових коштів і кваліфікованих наукових кадрів;

- об'єктивно внаслідок поділу праці існують суб'єкти, які займаються генеруванням, розробкою і поширенням інновацій;

- інноваційний процес вимагає значної за обсягом інвестиційної підтримки, яку переважна більшість аграрних підприємств не може собі дозволити;

- недостатній ресурс підприємницької активності в аграрній сфері.

Основним джерелом фінансування аграрної науки повинен стати державний бюджет, а також діяльність науково-дослідних організацій по госпрозрахунковій тематиці. Проте, на нашу думку, пряме бюджетне фінансування інновацій може стати неефективним, так як в силу інерційності державних структур, яким буде доручено управління процесом розвитку інновацій у галузі, можлива відірваність дійсних напрямів використання державних фінансів від необхідних.

Можливості укладення договорів на наукові дослідження з підприємствами та іншими суб'єктами господарювання обмежені, так як більшість замовників (аграрних товаровиробників) не має можливості їх оплатити. Таким чином, єдиним ефективним способом розвитку інновації в аграрній сфері стає переклад його на ринкову основу за умови обмеженого державного контролю та суттєвої бюджетної підтримки в формі непрямого фінансово-кредитного стимулювання.

У загальному вигляді механізм державного кредитного стимулювання розвитку інновацій в сільському господарстві повинен включати (рис. 3.8):

Рис. 3.8. Механізми державного кредитного стимулювання розвитку інновацій в аграрній сфері

Джерело: розроблено автором

- об'єкти стимулювання;

- пріоритетні напрями докладання бюджетних ресурсів;

- форми і методи стимулювання;

- інструменти державного непрямого впливу;

- врахування умов інноваційного розвитку конкретного періоду часу і конкретних галузевих і регіональних умов;

- механізми оцінки результатів інноваційної політики в аграрній сфері, заснованої на державному кредитному стимулюванні.

У нинішніх нестабільних економічних умовах, коли певна частина аграрних підприємств частково неплатоспроможна, саме держава за допомогою непрямих методів має сприяти: підвищення інноваційної активності, освоєння науково-технічних досягнень, оновленню матеріально-технічної бази, щоб сприяти ефективності аграрного виробництва, зростання конкурентоспроможності вітчизняного продовольства на світовому ринку.

Численні проблеми розвитку інноваційної діяльності в аграрному виробництві вимагають розробки і впровадження цілісної інноваційної системи, що самоорганізується для цієї базової галузі аграрної сфери, структурно і функціонально об'єднує в собі на тісно взаємозалежній основі науковий, кадровий, виробничий та фінансовий потенціали.

Це можуть бути, наприклад, регіональні інноваційно-технологічні галузеві комплекси (кластери), які координують роботу всіх структур від моменту зародження наукової розробки до впровадження її у виробництво, що здійснюють підготовку керівників високої кваліфікації для даної сфери. У складі таких кластерів неодмінною складовою має стати спеціалізований банк, чи кредитна організація, що здійснюватиме пільгове кредитування суб'єктів інноваційного кластеру.

Висновки до розділу 3

1. Визначено, що держава має здійснювати активну регулюючу діяльність в аграрній сфері, спираючись на механізми ринкової саморегуляції та використовуючи важелі прямого втручання в регулювання сфер процесу відтворення. У роботі розроблена й представлена система регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері, яка включає основні напрями та умови регулювання, а також форми і методи впливу

2. Формування ефективної фінансово-кредитної інфраструктури в аграрному секторі пов`язане зі значною кількістю зворотних зв`язків та має бути націлене на подолання гострої нестачі джерел фінансування у суб'єктів господарювання в галузі. З метою застосування комплексного підходу при вирішенні завдання щодо формування розвиненої кредитної інфраструктури була розроблена модель розвитку організаційно-економічного механізму державного регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері

3. У системі державної підтримки аграрних товаровиробників необхідно формувати адекватний нинішнім умовам кредитний механізм, в якому доцільно узгодити всі рівні підтримки з різними інструментами правового і економічного характеру. Основна мета даного механізму надання фінансових ресурсів аграрним товаровиробникам для високопродуктивного виробництва продукції, фінансування заходів щодо поліпшення якості сільськогосподарських угідь, охорону навколишнього природного середовища, розвитку сільських територій, запобігання відтоку населення із сільської місцевості, підвищення життєвого рівня працівників.

4. Основними напрямами розвитку державної підтримки аграрних товаровиробників у сфері кредитування мають стати: система взаємодії кредитних організацій всіх рівнів на базі комплексного й системного підходу до вирішення задач загального розвитку аграрного виробництва; проведення моніторингу кредитних відносин в аграрній сфері, забезпечення фінансової безпеки кредитних організацій і захисту економічних інтересів аграрних

товаровиробників; методичне та інформаційне забезпечення кредитних відносин; державна підтримка аграрних товаровиробників при організації закупівлі продукції на основі кредитних угод; підтримка інноваційних та стартап проектів в аграрному секторі.

5. У роботі обгрунтовано, що з метою розвитку фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері та забезпечення розширеного відтворення галузі доцільно створювати на регіональному рівні кредитні кооперативи. Такі кооперативи, в міру свого становлення повинні залучатися до загальної системи кредитування аграрної сфери – тобто необхідний взаємозв'язок з іншими кооперативами, кредитними спілками, обмін інформацією, досвідом, методичне та кадрове забезпечення, здійснення спільних заходів щодо захисту прав членів кооперативів та спілок, участь у державному кредитуванні, в реалізації програм розвитку аграрної сфери та сільських територій. Створення системи аграрних кредитних кооперативів регіонального рівня необхідно здійснювати в системі державної підтримки аграрних товаровиробників.

6. Розвиток регіональної кредитної кооперації буде залежати від здатності системи сільських кредитних спілок регіону об'єднувати в рамках обласного кооперативу розосереджені фінансові ресурси, що мобілізуються спілками. Перспективним механізмом, що забезпечує рішення даної задачі, є механізм надання фінансової допомоги регіональним кредитним кооперативам із бюджету у формі виділення субсидій для оплати додаткових пайових внесків, внесених в пайовий фонд кооперативу тощо.

7. Проблеми розвитку інноваційної діяльності в аграрній сфері вимагають розробки і впровадження цілісної інноваційної системи, яка самоорганізується, структурно і функціонально об'єднує в собі на тісно взаємозалежної основі науковий, кадровий, виробничий та фінансовий потенціали. Вона може бути організована у формі інноваційно-технологічних галузевих комплексів (кластерів), які координують роботу всіх структур від моменту зародження наукової розробки до впровадження її у виробництво.

Необхідність системи державного кредитного стимулювання розвитку інновацій в аграрній сфері викликана тим, що в даний час адаптація аграрних підприємств до інновацій і нововведень носить пасивний характер, який передбачає прийняття до реалізації наукової продукції, створюваної за межами самих підприємств.

Основні результати дослідження 3 розділу опубліковані у наукових працях автора [61, 62, 148, 150, 152, 151, 154].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі знайшло вирішення важливе наукове завдання щодо розробки й обгрунтування теоретичних, методичних і прикладних засад розвитку та регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері. Результати дослідження дали змогу дійти таких основних висновків:

1. Згідно теоретичного узагальнення встановлено, що розвиток фінансово-кредитних відносин в аграрій сфері є пріоритетним напрямом підвищення ефективності її функціонування. Будучи частиною економічних відносин вони, шляхом розподілу й перерозподілу грошових ресурсів, забезпечують безперервне і ефективне відтворення аграрного виробництва та обумовлені високими ризиками характерними для цієї галузі. Інституційні форми системи кредитування – це пряме або опосередковане зовнішнє визначення її базових інститутів, яке інваріантне щодо дій її суб'єктів, але проявляється в різних (постійно змінюваних) нормах і правилах, які забезпечують реалізацію економічних інтересів товаровиробників у ході фінансово-кредитної підтримки.

2. Встановлено, що стійкість фінансово-економічного становища аграрних товаровиробників у значній мірі залежить від внутрішніх та зовнішніх джерел фінансування, що посилює необхідність і підвищує роль державного регулювання системи кредитування аграрної сфери. Державне регулювання кредитної системи в аграрній сфері здійснюється в формі спеціальних норм, правил і процедур, які сприяють полегшенню взаємодії суб'єктів господарювання та кредиторів з метою реалізації своїх економічних інтересів.

3. Реалізація концептуальної моделі державного регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері забезпечує створення сприятливого економічного середовища шляхом розширення кредитних угод, злагодженості взаємодії різнонаправлених та різносторонніх інтересів господарюючих суб'єктів в самій системі щодо внутрішніх фінансово-

кредитних відносин, формуючи основу інституту захисту прав власників землі, як об'єкту застави, страхування застави і забезпечення її недоторканності, збільшення частки позичок на інноваційний розвиток, запровадження стартап проектів для підвищення ефективності аграрного виробництва та економіки в цілому.

4. Аналітичний аналіз показав, що однією із причин відносно низького рівня рентабельності підприємств аграрної сфери є висока вартість фінансово-кредитних ресурсів, залучених виробниками у господарську діяльність та низький рівень їх інвестиційної активності на фінансовому ринку. При цьому, темпи зростання залучених кредитних ресурсів у аграрну сферу були нижчими ніж темпи росту виробництва продукції та отриманого чистого прибутку. Обмеженість фінансово-кредитних ресурсів стримує не тільки процес формування ринкових механізмів, але й розвиток власне суб'єктів господарювання, оскільки фінансово-кредитні ресурси та їх ефективне використання формують матеріальну базу сучасного національного господарства та створюють передумови для розширеного відтворення й розвитку як економіки в цілому, так і окремих сфер, галузей та суб'єктів.

5. Розвиток фінансово-кредитних відносин в аграрному секторі України має бути направлений на державну підтримку і стимулювання банківської діяльності з видачі довгострокових банківських кредитів, створення сприятливих умов для активізації ділової активності аграрних товаровиробників, створення спеціалізованих інвестиційних банків та забезпечення інвестиційного кредитування в аграрному виробництві, удосконалення оцінки кредитоспроможності суб'єктів господарювання та кредитної політики з урахуванням якості кредитного портфеля, підвищення зацікавленості банківського сектору в розміщенні своїх активів у аграрну сферу.

6. Державне регулювання фінансово-кредитних відносин значного поширення має набути у напрямі розробки цільових комплексних програм із

чітко визначеною кінцевою метою та суттєвого захисту аграрного виробництва. В основу фінансового захисту має покладатися концепція неможливості функціонування і розвитку аграрної сфери без державної фінансової підтримки. У зв'язку з цим, широке запровадження стосовно аграрного виробництва мають одержати такі форми державного регулювання як: дотації, субсидії, субвенції, пільги, у тому числі кредитного характеру, різні механізми розрахунків (вексельні, лізингові, факторингові операції тощо).

7. Розвиток регіональної кредитної кооперації, створення комплексного механізму страхування та кредитного стимулювання інноваційної діяльності в аграрній сфері, яка характеризується високим ступенем ризику й невизначеності, у значній мірі залежить від кредитної політики держави, підходів і механізмів кредитування економіки. Державою має бути запропоновано диференційований підхід до розміру компенсацій аграрним товаровиробникам, що дозволить отримати позитивну оцінку користувачів кредитних коштів і забезпечити зростання виробництва. Регіональна кооперація дозволить концентрувати фінансові ресурси кредитних спілок і направляти їх у найбільш ефективні інвестиційні проекти, що розширить фінансово-кредитну інфраструктуру та забезпечить практику спеціального кредитування з компенсацією ставки за кредит із державного бюджету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрна розписка – що за «фрукт» і з чим його «їдять»? URL: https://i.factor.ua/ukr/journals/ bn/2016/november /issue-45/ article-22811.html. (дата звернення: 12.01.2020).

2. Алескерова Ю.В. Державне регулювання фінансових процесів в агропромисловому комплексі. Причорноморські економічні студії. 2016. Вип. 11. С. 209-214.

3. Амбросов В.Я. Маренич Т.Г. Наукові положення удосконалення економічного і господарського механізмів розвитку сільського господарства. *Економіка АПК*, 2005. № 10. С. 14-19.

4. Амбросов В. Я., Онегіна В.М. Забезпечення державної підтримки сільськогосподарського виробництва в умовах членства України у СОТ. *Економіка АПК*, 2009. № 2. С. 16–18.

5. Андрійчук В. Г. Виклики агробізнесу : пошук відповідей. *Економіка АПК*, 2015. № 5. С. 12-22.

6. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: підручник 2-ге вид., доп. і перероблене. К. : КНЕУ, 2002. 624 с.

7. Антохов А.А. Інноваційний розвиток економіки України через призму зарубіжного досвіду. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Економічні науки*, 2015. № 2 (5). С. 7-15.

8. Аранчій В.І., Зоря О.П., Петренко І.І. Кредит у системі фінансового забезпечення інвестиційного розвитку аграрних підприємств. Вісник Полтавської державної аграрної академії. 2011. № 4. С. 120-124.

9. Артем'єва О. О. Банківське кредитування АПК: сучасний стан та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2018. Вип. 21, Ч.1. С. 13-18.

10. Банки воліють кредитувати недрібних виробників. URL: http://landlord.ua/banki-voliyut-kredituvati-nedribnih-virobnikiv. (дата звернення: 12.01.2020).

11. Барановський І.М. Зарубіжний досвід кредитування сільськогосподарських товаровиробників. Науковий вісник національного аграрного університету. 2008. № 119. С. 236-240.

12. Безп'ята І.В. Особливості залучення іноземних інвестицій в аграрний сектор економіки. *Економіка і суспільство*, 2016. Вип. № 4. С. 67-71.

13. Безус Р.М., Бойко А.В. Механізм стійкості аграрного сектору економіки України до глобальних викликів. *Європейський вектор економічного розвитку*, 2014. № 2(17). С. 22–29.

14. Біккузін К.В. Оцінювання інвестиційного ризику в інноваційних проектах . *Управління розвитком*, 2010. № 2(22). С. 19-26.

15. Білецька Л.В., Білецький О.В., Савич В.І., Економічна теорія (Політекономія. Мікроекономіка, Макроекономіка). К. : Центр учбової літератури, 2009. 688 с.

16. Бондаренко О. О., Пижник К. С. Залучення іноземних інвестицій як джерело економічного зростання. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну*, 2014. № 3 (77). С 88-95.

17. Бородіна О.М., Прокопа І.В. Село і селянство на роздоріжжі можливостей і перехресті надій. *Економіка і прогнозування*, 2016. № 2. С. 132-147.

18. Бурлака В. Пріоритети інноваційного розвитку в українській економіці. *Діловий вісник*, 2010. № 12. С. 34-42.

19. Варченко О.М., Липкань О.В. Методичні підходи до оцінки інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств. *Інноваційна економіка*, 2016. № 3-4. С. 29-38.

20. Вдовенко Л. О. Механізм банківського кредитування в аграрній сфері: монографія. Вінниця: ФОП Корзун Д. Ю., 2013. 378 с.

21. Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т.В. Ковальова. Харьків : Фоліо, 2005. 767 с.

22. Вільна енциклопедія (Вікіпедія). веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org (дата звернення: 19.01.2020).

23. Вініченко І.І. Інвестиційна діяльність агропромислових підприємств: монографія: Юго-Восток, Донецьк, 2010. 444 с.

24. Володін С.А. Теоретико-методологічні та організаційні засади інноваційного провайдингу на наукоємному аграрному ринку. К.: ЗАТ «Нічлава», 2007. 384 с.

25. Габор В.С. Організаційно-економічний механізм поглиблення інтеграційних процесів в агропромисловому виробництві. *Інноваційна економіка*. 2013. No7(45). С. 31-33.

26. Гайдуцький П.І., Саблук П.Т., Лупенко Ю.О. та ін. Аграрна реформа в Україні / за ред. П.І. Гайдуцького. К.: ННЦ ІАЕ, 2005. 424 с.

27. Гайдуцький П.І. Формування та розвиток аграрного ринку. *Економіка АПК*, 2004. No 3. С. 4-15.

28. Гаркавий В.К. Статистика: підручник. К.: Вища школа, 1995. 415 с.

29. Гесць В., Філіпенко А.С., Будкін В.С. Ринкова трансформація в Україні: здобутки, труднощі, уроки. Україна і світове господарство на межі тисячоліть К. Либідь, 2002. С.15.

30. Геєць В.М., Юрчишин В.В., Бородіна О.М., Прокопа І.В. Соціоекономічна модернізація аграрного сектору України (концептуальні положення). *Економіка України*, 2011. № 12. С. 4-15.

31. Гриценко А. А. Інституційні трансформації соціально-економічної системи України: моногр. К.: Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2016. 273 с.

32. Гудзинський О.Д. Менеджмент у системі агробізнесу: навч. посіб. Київ «Урожай», 1994. 237 с.

33. Гудзь О.Є. Сучасний вимір інвестиційного кредитування агроформувань в умовах кризових дифузій економічного простору. *Экономика Крыма*. 2009. № 27. С. 34-36.

34. Гудзь О. С. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2007. 78 с.

35. Гуторов О.І. Розвиток сільських територій в умовах

децентралізації. *Глобальні та національні проблеми економіки*, 2014. № 2. С. 820-823.

36. Даниленко А.С. Державна підтримка аграрного сектору економіки в контексті формування передумов для сталого економічного розвитку. *Вісн. Білоцерк. держ. аграр. ун-ту*. 2009. Вип. 63. С. 3-8.

37. Данилишин Б., Веклич О. Ефект декаплінгу як фактор взаємозв'язку між економічним зростанням і тиском на довкілля. Вісник *Національної академії наук України*, 2008. № 5. С. 12 18.

38. Данкевич А. Є. Організаційно-економічні засади розвитку агрохолдингів. *Економіка АПК*, 2012. No 1. С. 139-147.

39. Дацій О.І. Розвиток інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві України: монографія / за ред. О.І. Дацій. К.: ННЦ ІАЕ, 2004. 428 с.

40. Державна підтримка. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: http://minagro.gov.ua. (дата звернення: 10.01.2020).

41. Державна фіскальна служба України. Офіційний портал. URL: http://sfs.gov.ua/ms/ (дата звернення: 15.01.2020).

42. Державна цільова програма розвитку Українського села на період до 2015 р. / Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL : http://minagro.gov.ua/apk?nid=2976 (дата звернення: 12.04.2019).

43. Дем'яненко М.Я. Кредитний фактор сталого розвитку аграрного сектору України. *Економіка АПК*, 2015. № 11. С. 5- 14.

44. Дем'яненко М.Я. Проблемні питання державної політики фінансової підтримки сільського господарства. *Економіка АПК*. 2011. № 7. С. 67-72.

45. Денисенко М. П., Михайлова Л. І., Грищенко І. М. Інвестиційно-інноваційна діяльність: теорія, практика, досвід: монографія / за ред. д.е.н., проф., акад. М.П. Денисенка, проф. Л.І. Михайлової. Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. - 1050 с.

46. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року 2013. URL:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF. (дата

звернення: 10.04.2019).

47. Державна цільова програма сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2010. 65 с.

48. Дугієнко Н. О., Лєва В. Е. Сучасні тенденції розвитку аграрного сектору України. *Економіка та управління національним господарством.* 2018. Випуск 25. С. 99–107.

49. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. / С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій; за ред. С.В. Мочерного. Львів: Світ, 2006. Т. 2. 568 с.

50. Єрмаков О.Ю. Ігнатенко М.М. Фінансово-інвестиційне забезпечення виробничих інновацій та соціальної відповідальності аграрних підприємств. *Інвестиції: практика та досвід.* № 18. 2015. С. 7-10.

51. Єрмаков О.Ю. Основи наукових досліджень в економіці : навч. посіб. Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ: ЦП «Компринт», 2015. 177 с.

52. Завадський Й.С. Управління сільськогосподарським виробництвом у системі АПК: підручник. К.: Вища школа, 1992. – 367 с.

53. Завальнюк К. С. Теоретичні засади інтеграційних процесів в АПК. *Формування ринкової економіки.* 2015. No 33. С. 120-128.

54. Загородній А.Г., Вознюк Г.Л. Фінансово-економічний словник. 3-тє вид., доп. та перероб. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. 844 с.

55. Закон України про інноваційну діяльність: за станом на 04.07.2007 р. № 40-IV (зі змінами і доповненнями). Верховна Рада України. URL: www.rada.gov.ua (дата звернення: 15.01.2020).

56. Запасна Л.С. Економічна сутність розвитку. Проблемы материальной культуры. *Экономические науки,* 2007. No 2. С. 32-37.

57. Захарчук О.В. Інвестиційне та матеріально-технічне забезпечення аграрних підприємств. *Презентація досліджень ННЦ ІАЕ НААН України 2018 р.*

58. Зоря О. П. Управління розвитком аграрних підприємств в умовах

інституційних трансформацій : монографія. Полтава, 2019. 321 с.

59. Зоря О. П., Галінська Т. С., Голбан Т.Т. Інституціональні засади формування стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного виробництва на мікро- та макрорівні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління.* 2019. Том 30 (69). No 4, Частина 1. С. 40-44.

60. Зоря О. П., Зоря С. П., Салогуб І. І. Необхідність та значення державного регулювання кредитної системи в аграрному виробництві. *Причорноморські економічні студії.* 2019. Вип. 48. Ч.1. С. 98-102.

61. Зоря О. П., Зоря С. П., Салогуб І. І. Формування інституційного середовища фінансово-кредитного забезпечення аграрних товаровиробників. *Причорноморські економічні студії.* 2020. Вип. 50. Ч.1. С. 64-68.

62. Зоря О. П., Зоря С. П., Салогуб І. І. Формування організаційно-економічного механізму державного регулювання системи аграрного кредитування. *Інфраструктура ринку.* 2020. Вип. 40. С. 83-87.

63. Зоря О. П., Салогуб І. І. Значення фінансово-кредитних відносин в аграрному секторі економіки. *Теорія і практика сучасної науки та освіти : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (частина 1).* Львів. 2020. С. 18-19.

64. Іванишин В. В. Роль держави в інвестуванні розвитку технічного забезпечення аграрного сектора АПК *Інвестиції: практика та досвід*, 2011. № 9. С. 12-14.

65. Ільчук В. Шмопер Т. Інноваційно-інвестиційна діяльність АПК: сучасний стан і проблеми розвитку. Agricultural and resource economics: international scientific e-journal. 2017. Vol. 3, № 1. С. 108—118.

66. Ілляшенко С.М. Менеджмент та маркетинг інновацій: монографія / за заг. ред. д-р екон. наук, проф. С.М. Ілляшенка. Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. 616 с.

67. Індекси цін реалізації сільськогосподарської продукції. Архів Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/ct/icsh/icsh_u/icsh2017_u.htm.

(дата звернення: 30.01.2020).

68. Інституційні засади формування економічної системи України : теорія і практика / З. Ватаманюк, С. Панчишин, О. Дорош та ін.; за ред. З. Ватаманюка. Львів : «Новий Світ-2000», 2005. 648 с.

69. Ісаян А.М. Банківське кредитування підприємств АПК в умовах невизначеності: дис. … канд. екон. наук: спец. 08.00.08. Київ, 2016. 228 с.

70. Касьяненко В. О. Розвиток науково-методичних підходів до розуміння потенціалу як економічної категорії. *Економіка розвитку*, 2012. № 2 (62). С. 74-81.

71. Катан Л. І. Деконструкція інструментів бюджетного фінансування сталого розвитку аграрної сфери економіки України. *Фінансово-економічні чинники соціально-економічного розвитку країни та регіонів : матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції.* Дніпропетровськ, 2013. С. 114-119.

72. Кваша С.М., Власов В.І., Духницький Б.В., Кривенко Н.В. Імпорт агропродовольчої продукції та можливості його заміщення національним виробництвом. *Економіка АПК*, 2014. No 5. С. 11.

73. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег: пер. с англ. М.: Прогресс. 1978. 387 с.

74. Кісіль М. Іноземні інвестиції в АПК пройшли нижню точку рецесії, - експерт. Пропозиція. 28.11.2016 р. URL : http://propozitsiya.com/ua/inozemni-investyciyi-v-apk-proyshly-nyzhnyutochku-recesiyi-ekspert (дата звернення: 12.01.2020).

75. Кириленко І.Г. Аграрна реформа в Україні: надбання, проблеми. *Економіка АПК*, 2005. № 5. С. 8-14.

76. Кластерна модель організації великотоварного агропромислового виробництва та розвитку економіки сільських поселень і територій / Лупенко Ю. О., Саблук П. Т., Кропивко М. Ф. та ін. ; за ред. М. Ф. Кропивка. К. : ННЦ ІАЕ, 2011. 44 с

77. Коденська М.Ю. Перепелиця. Н.М. Методичні підходи до оцінки інноваційного продукту аграрної науки. К.: ННЦ ІАЕ, 2009. 75 с.

78. Колотуха С.М. Кредитування сільськогосподарських підприємств як ефективне джерело інвестиційної діяльності. Економіка АПК. 2009. № 1. С. 89-96.

79. Колупаєв Ю. Б., Залюбовська С. С., Мельничук І. О. Проблеми залучення інвестиційних ресурсів в економіку України. *Інвестиції: практика та досвід.* 2018. № 8. С. 26-29.

80. Комарова І. Л. Інвестиційна діяльність сільськогосподарських підприємств Черкащини. *Економіка АПК*, 2015. № 4. С. 51 – 56.

81. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения: текст. М: Экономика, 2002. 767 с.

82. Концепція державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Програми розвитку АПК Міністерства аграрної політики та продовольства України. веб-сайт. URL: http://minagro.gov.ua/apk (дата звернення: 12.01.2020).

83. Корецький М. Х., Дегтяр А. О., Дацій О. І. Стратегічне управління : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2007. 240 с.

84. Коробкова О.В. Ефективне агрофінансування – проблеми та їх вирішення. URL: https://agrianalytica.com/uk/service/agrarian/credit. (дата звернення: 12.01.2020).

85. Корнай Януш. Путь к свободной экономике (страстное слово в защиту экономических преобразований). Пер. с англ. М. : Экономика, 1990. 147 с.

86. Корнійчук Г.В. Дослідження ефективності кредитування інвестиційно-інноваційного розвитку агроформувань Вінницької області. *Економічний аналіз: зб. наук. праць.* Тернопільський нац. екон. ун-т., 2012. Вип. 10. Ч.1. С. 216-220.

87. Красноруцький О. О. Імперативи розвитку аграрного сектору вітчизняної економіки в контексті трансформаційних процесів. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*, 2014. Вип. 149. С. 16-23.

88. Кредити не привалюють 58 % сільгоспвиробників. URL: https://

kurkul.com/news/2863-krediti-ne-privablyuyut-58-silgospvirobnikiv. (дата звернення: 10.01.2020).

89. Кропивко М. Ф. Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком агропромислового виробництва. *Економіка АПК*. 2010. № 11. С. 3-9.

90. Крупка М. І., Димчак П. Б. Оцінка фінансового потенціалу інвестиційної діяльності. *Фінанси України*. 2011. № 11. С. 22-32.

91. Ксьонжик І. В. Методи, показники, критерії та індикатори визначення рівня соціально-економічного розвитку сільських територій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки*. 2014. Вип. 8, Ч. 2. С. 48-54.

92. Курач Т. М. Методи експертиз. *Часопис картографії*. 2014. № 10. С. 19 27.

93. Лаврук О.В. Державна політика сприяння інвестиційного забезпечення розвитку тваринництва України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 4. С. 130 134.

94. Лузан Ю. Я., Лузан О. Ю. Інституціоналізм – наукова платформа для удосконалення державної аграрної політики. *Економіка АПК*,2016. № 2. С. 29-37.

95. Лупенко Ю.О., Захарчук О.В. Інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку сільського господарства України. *Економіка АПК*, 2018. № 11. С. 9-18.

96. Лупенко Ю.О., Лупенко Є.І. Фінансування інвестицій у сільськогосподарське виробництво. *Економіка АПК*, 2010. № 10. С. 122- 125.

97. Лупенко Ю. А., Фещенко В. В. Хеджування фінансових ризиків та сучасний ринок деривативів для підприємств аграрного сектору економіки. *Фінанси України*. 2014. №11. С. 98-108.

98. Мазана Т. В. Ткаченко В. П.. Інвестиційна діяльність в аграрному виробництві. *Агросвіт*, 2016. № 11. С. 47 50.

99. Мазнєв Г. Є. Інноваційна діяльність як фактор підвищення ефективності агровиробництва. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*,

2016. №2. С. 36 47.

100. Мазнєв Г.Є. Проблеми фінансового забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектору. Економіка АПК. 2014. № 9. С. 5-14.

101. Макаренко П.М. Інтеграція як фактор підвищення економічної ефективності сільського господарства. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*, 2011. Вип. 3. Т. 1. С. 3-8.

102. Макаренко П. М. Моделі аграрної економіки: монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2005. 682 с.

103. Макаренко Ю.П., Чичмар О.Ю. Проблеми та ризики кредитування юридичних осіб комерційними банками. Інвестиції: практика та досвід, 2018. №4. С. 22-26.

104. Макаренко Ю.П. Развитие финансово-кредитной поддержки фермерства в аграрном бизнесе Украины. Politechnika Warszawska, Poland, 2017 Volume 3. Economic science, 25-34 pg.

105. Малій О.Г. Фінансово-кредитні відносини в АПК: монографія. Харків, 2008. 210 с.

106. Малік М. Й. Аграрна реформа і розвиток підприємництва. К: ІАЕ УААН, 2003. 271 с.

107. Малік М. Й., Забуранна Л. В. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації влади. *Економіка АПК*, 2017. № 7. С.5–14.

108. Малік М.Й. Підприємництво і розвиток сільських територій. *Економіка АПК*, 2016. No 6. С. 97-103.

109. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Процесс производства капитала. М.: Терра, 2009. Т.1. 365 с.

110. Мельник Л.Ю., Макаренко П.М., Кириленко І.Г. Економічна теорія на межі тисячоліть : навч. посібник для студ. неекон. спец. вищих навч. закл. К. : ІАЕ УААН, 2003. 748 с.

111. Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки України. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 37-49.

112. Мішенко Д. А. Аналіз заходів щодо підвищення ефективності

функціонування аграрного сектору економіки України. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління*, 2011. Вип. 4. С. 133- 139.

113. Міщенко І.А., Чорний Г.М. , Фіщук Н.Ю. Методологія дослідження в контексті дисертаційних і дипломних робіт з економіки. *Економіка АПК*, 2017. № 1. С.87-91.

114. Миколаєнко Л. А. Інвестиції в аграрний сектор України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер.: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. 2013. Вип. 181(5). С. 66—72.

115. Митчелл У. Экономические циклы. Проблема и постановка. М.; Л.: Госиздат, 1930. 264 с.

116. Мокир Дж. Рычаг богатства. Технологическая креативность и экономический прогресс; пер. с англ. М.: Издательство института Гайдара, 2014. 502 с.

117. Назаренко І.М. Аналіз інвестиційного забезпечення сільськогосподарських підприємств регіонів України. *Проблеми економіки*, 2015. № 4. С. 136-143.

118. Непочатенко О.О. Державна підтримка підприємств АПК через удосконалення системи кредитування. Економіка АПК. 2008. № 8. С. 95-100.

119. Розвиток підприємництва і кооперації: інституційний аспект: монографія / за ред. Ю. О. Лупенко. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2016. 432 с.

120. Рогач С. М. Сучасний еколого-економічний стан та тенденції аграрного землекористування в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 2017. № 25. С. 43–48.

121. Рунчева Н.В. Капіталізація та інвестиційні джерела корпоративного розвитку аграрного виробництва в Україні. Сучасний стан та перспективи розвитку бухгалтерського обліку та економічного аналізу діяльності підприємств України : [монографія] / за заг. ред. Л.І. Антошкіної. Бердянськ : Видавець Ткачук О.В. 2016. С. 40-46.

122. Рунчева Н.В. Фінансово-кредитне забезпечення аграрної сфери

економіки України. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2019. № 1 (47). С. 75-81.

123. Ожегов С. И., Шведов Н. Ю. Толковый словарь русского языка. М.: 2005. 939 с.

124. Олійник О.В. Економічний механізм розширеного відтворення в сільському господарстві: монографія. К.: Центр навч. літ-ри, 2006. 288 с.

125. Онегіна В. М. Сучасні трансформації в агробізнесі та сталий розвиток аграрного сектору. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2017. Вип. 182. С. 36-47.

126. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери : наукова доповідь / за заг.ред. акад. НААН П.Т. Саблука. К. : ННЦ ІАЕ, 2011. 342 с.

127. Опря А.Т. Статистика: підручник. К.: Урожай, 1996. 446 с.

128. Осьмірко І. В. Система фінансового забезпечення інноваційного розвитку: поняття, структура та принципи функціонування. *Бізнес-Інформ*. 2012. № 7. С. 47-49.

129. Остапенко А. С., Головченко Т. М. Фінансове забезпечення підприємств аграрної сфери в сучасних економічних умовах. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Серія: Економічні науки. 2011. Вип. 3. Т. 1. С. 197-203.

130. Пасхавер Б. Й., Молдован Л. В., Шубравська О. В. Основні проблеми розвитку сільськогосподарського виробництва. *Економіка АПК*, 2012. № 6. С. 3 9.

131. Потапова Н.А. Синергетичний розвиток складних економічних систем. Проблеми економіки та управління: *Вісник НУ «Львівська політехніка»*. 2012. No 725. С. 180-186.

132. По секрету с кредитного комитета. URL: http:// www.agrotimes.net/journals/article/po-sekretu-z-kreditnogo-komitetu. (дата звернення: 12.01.2020).

133. Правдюк Н. Л. Аграрні розписки як альтернативна форма кредитування сільськогосподарських підприємств: обліковий аспект. *Облік і*

фінанси. 2016. № 4(74). С. 69-79.

134. Про аграрні розписки: Закон України № 5479-VI від 6 листопада 2012 р. / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5479-12. (дата звернення: 10.01.2020).

135. Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. No 1106. База даних «Законодавство України» / Кабінет Міністрів України. URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas (дата звернення: 12.01.2020).

136. Про Державний бюджет України на 2018 рік : Закон України від 07.12.2017 р. № 2246-VIII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2246-1 (дата звернення: 12.01.2020).

137. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовт. 2013 р. № 806-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80 (дата звернення: 12.02.2019).

138. Пугачов М. І. Аграрний сектор економіки України в умовах інституційних змін. *Економіка АПК*, 2017. № 5. С. 12-18.

139. Романюк І.А. Нові чинники та концепції здійснення інтенсифікації сільського господарства. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2016. №4 (36). С. 60-63.

140. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstt.gv.ua (дата звернення: 22.01.2020).

141. Офіційний сайт Головного управління статистики у Полтавській області. URL: http://l.ukrstt.gv.ua (дата звернення: 22.01.2020).

142. Решетило В. П. Інституціональна структура інноваційного розвитку та проблеми її формування в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 7. С. 5 12.

143. Решетило В. П. Інституційні фактори стійкого розвитку регіональних соціально-економічних систем: монографія. Харк. націон.

акад. міськ. госп-ва. Харків: ХНАМГ, 2013. 241 с.

144. Саблук П.Т. Коденська М.Ю. Концептуальні засади розробки і реалізації інвестиційних програм в аграрно-промисловому виробництві. ННЦ ІАЕ, 2012. 46 с.

145. Саблук П. Т. Основні напрями удосконалення державної аграрної політики в Україні. *Економіка АПК*, 2011. С. 3-10.

146. Савчук А.В. Теоретические основы анализа инновационных процессов в промышленности : монографія. Донецк, 2003. 448 с.

147. Салогуб І. І. Кредитування аграрного виробництва: особливості, проблеми, напрями розвитку. *Підприємництво та інновації.* 2019. Вип. 9. С. 49-53.

148. Салогуб І. І. Напрями розвитку та регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрному секторі економіки. *Формування та перспективи розвитку підприємницьких структур в рамках інтеграції до європейського простору : матеріали III-ї Міжнародної науково-практичної конференції.* Полтава, ПДАА, 2020. С. 248-249.

149. Салогуб І. І. Особливості фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії.* 2015. Вип. 1 (10). С. 304-309.

150. Салогуб І. І. Основні напрями регулювання фінансово-кредитних відносин в аграрному секторі. *Економіка і підприємництво: організаційно-методологічні аспекти обліку, фінансів, аудиту та аналізу* : зб. наук. праць. ПДАА. Полтава, 2020. Вип. 20. Т. 1. С. 32-37.

151. Салогуб І. І. Перспективи розвитку кредитних кооперативів у аграрному секторі. *Сучасні технології менеджменту, інформаційне, фінансове та облікове забезпечення розвитку економіки в умовах євроінтеграції : збірник тез доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції.* Черкаси, Східноєвропейський університет економіки і менеджменту, 2020. С. 112-113.

152. Салогуб І. І. Пріоритетні напрями розвитку кредитування в аграрному секторі. *Вісник ХНАУ ім. В. В. Докучаєва. Серія «Економічні*

науки». 2019. № 4. Т.1. С. 441-448.

153. Салогуб І. І. Стан фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері. *Економіка і підприємництво: організаційно-методологічні аспекти обліку, фінансів, аудиту та аналізу* : зб. наук. праць. НДАА. Полтава, 2019. Вип. 19. Т. 2. С. 45-50.

154. Салогуб І. І. Фінансово-кредитний механізм підтримки аграрного виробництва. *Збірник наукових праць науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу Полтавської державної аграрної академії за підсумками науково-дослідної роботи в 2019 році.* Полтава, 2020. С. 167-168.

155. Самуэльсон Г. Ф. Прямые зарубежные инвестиции в рамках готовой новой парадигмы развития для республик бывшего Советского Союза. *Вопросы экономики.* 1993. № 3. С. 70-77.

156. Сільське господарство України у 2018 р. Статистичний збірник / Відповідальний за випуск О. М. Прокопенко. К. : Державна служба статистики України, 2019. 235 с.

157. Сільське, лісове та рибне господарство. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm. (дата звернення: 10.01.2020).

158. Сіренко Н.М. Управління стратегією інноваційного розвитку аграрного сектору економіки України: монографія. Миколаїв, 2010. 416 с.

159. Смолій Л.В. Інвестиційне забезпечення аграрних підприємств регіону. *Економіка АПК.* 2009. № 9. С. 65-67.

160. Стан кредитування підприємств АПК. URL: https://agro.me.gov.ua/ua/ napryamki/ finansova-politika/ kredituvannya/ stan-kredituvannya-pidpriyemstv-apk. (дата звернення: 10.01.2020).

161. Стан фінансування АПК у 2018 році: інформація щодо державної фінансової підтримки суб'єктів господарювання АПК у 2018 році. Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: http://www.minagro.gov.ua/node/25302. (дата звернення: 19.01.2020).

162. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента

України від 12.01.2015 р. № 5/2015. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015. (дата звернення: 11.01.2020).

163. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. К.: ННЦ ІАЕ, 2012. 218 с.

164. Сукупний індекс витрат на виробництво сільськогосподарської продукції. Архів Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/sg/suku_indecs (дата звернення: 17.01.2020).

165. Галавиря М. П. Шляхи удосконалення організаційно-економічного механізму державної підтримки розвитку сільських територій: монографія. Ніжин: ПП. Лисенко М.М., 2009. С. 424.

166. Тоффлер Елвін. Третя хвиля / за ред. В. Шовкуна. К.: Видавничий дім «Всесвіт», 2000. 480 с.

167. Туган-Барановський М. И. Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и влияние на народную жизнь, 1-е изд. СПб.: Тип. И.Н. Скороходова, 1894. 512 с.

168. Тулай О. І. Фінансовий стан сільськогосподарських підприємств та основні напрями його зміцнення. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету.* Серія: Економічні науки. Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2018. № 3(38). с. 185-191.

169. Ульянченко О. В. Ресурсний потенціал аграрного сектора економіки України: управлінський аспект: монографія. Суми : Довкілля, 2010. 383 с.

170. Ульянченко Ю.О. Стратегічний аналіз конкурентних позицій аграрної сфери України та регіональні особливості їх формування. *Державне будівництво,* 2014. No 2. С. 1-14.

171. Федулова Л. І. Концептуальна модель інноваційної стратегії України. *Економіка і прогнозування,* 2012. № 1. С. 87–100.

172. Форрестер Д. Мировая динамика. М.: АСТ, 2006. 384 с.

173. Фролова Т., Лук'яненко Л., Отченаш К. Фінансовий ресурс розвитку національної економіки: формування та пріоритетні напрями використання. *Міжнародна економічна політика*. 2016. № 2(25). С. 126-155.

174. Хаберлер Г. Процветание и депрессия: теоретический анализ циклических колебаний: пер. с англ. Челябинск: Социум, 2005. 475 с.Хвесик М., Бистряков І. Парадигмальний погляд на концепт сталого розвитку України. *Економіка України*. 2012. № 6. С. 4-12.

175. Халатур С.М., Гармаш М.Є. Фінансово-кредитне забезпечення сільськогосподарської галузі на основі оптимізації банківських активів. *Економіка та держава*. 2017. № 9. С. 78-81.

176. Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход. М.: Иностран. лит-ра, 1959. 760 с.

177. Хвесик Ю. М. Інвестиції в аграрний сектор: пріоритети та механізми нарощення. *Інвестиції: практика та досвід*, 2016. № 22. С. 5-8.

178. Шпикуляк О.Г., Прутська О.О. Інституційна безпека економічних агентів і ринковий механізм. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. No 5. С. 80-93.

179. Шубравська О.В., Прокопенко К.О. Перспективи модернізації аграрного сектору Україні. *Економіка України*. 2013. №8. С. 64-76.

180. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. М.: Директ-Медиа, 2007. 400 с.

181. Юринець З.В., Петрух О.А. Державне регулювання та фінансування інноваційно-інвестиційної діяльності в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 12. С. 79-82.

182. Юрчишин В. В. Інституційні засади сільського розвитку в Україні: теоретико- приклад ний аналіз. *Економіка України*, 2014. № 6. С. 95-96.

183. Ядранська О.В. Зарубіжний досвід державного регулювання науки: основні форми та напрями. *Зб. наукових праць ДонДУУ. Сер.: Державне управління*. 2016. Вип. 93, Т. 8. С. 63-69.

184. Яременко О. Л. Суперечливий вплив інституційних реформ на функціонування економіки. *Економіка України*. 2018. № 11-12. С. 3-18.

185. Яцух О. О. Державна політика щодо фінансового забезпечення розвитку аграрного сектору економіки. *Збірник наукових праць Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана. Вчені записки*. Київ. КНЕУ, 2018. №12. С. 178-197.

186. Яцух О. О. Сутність та зміст фінансового забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств. *Всеукраїнський науково-виробничий журнал: «Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики»*. 2018. № 10 (38). С. 133-145.

187. Aranchii V., Golban T. Monetary flows in ensuring a stable condition of enterprise's financial resources. *Management of the XXI century: globalization challenges. Issue 2: [collective monograph] in edition I. Markina*. Prague. Nemoros s.r.o., 2019. P. 199-205.

188. Global Innovation Index 2017 / ed.S. Dutta, INSEAD. The Business School of The World, 2017. 463 p. web-site. URL: https://www.globalinnovationindex.org (дата звернення: 12.01.2020).

189. Freeman Chr. Long Wave in the World Economy. International Library of Critical Writings in economics. Aldershot: Edwards Elgar. 1996. P. 402.

190. Kitchin J. (1923). «Cycles and Trends in Economic Factors». Review of Economics and Statistics (The MIT Press). № 5 (1). P. 10-16.

191. Kuznets S. Relations between Capital Goods anf Finished Products in the Business Cycle. Economic Essays in Honour of Welsey Clair Mitchel. N.Y., 1935. P. 424.

192. Underwood F. M., Parkes G., Swasey J. H. Building Bayesian Belief Networks to investigate how fishery performance responds to management interventions Fisheries Research. 2016. No. 182. 28-38.

193. Zare F., Zare, H. K. Fallahnezhad, M. S. Adibnia F. Software effort estimation based on the optimal Bayesian belief network. Applied Soft Computing. 2016. No. 49. P. 968-980.